

Ked' ešte strigy chodili po svete...

Antológia folklórnych textov
mytologickej prózy

© Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Na vydanie pripravila
Katarína Žeňuchová

Recenzenti:

doc. PhDr. Martina Bocánová, PhD., Filozofická fakulta
Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Mgr. Ľubomír Gábor, PhD., Filozofická fakulta Univerzity
sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Monografická práca je hlavným výstupom projektu VEGA 2/0133/21
Obraz sveta a človeka v démonologických naratívoch.
Štruktúrno-sémantický výskum démonologických povestí.

ISBN – 978-80-89489-57-2
EAN – 9788089489572

Ked' ešte strigy chodili po svete...

Antológia folklórnych textov
mytologickej prózy

Katarína Žeňuchová (ed.)

Bratislava 2024

Obsah

Slovo na úvod	7
Folklórne rozprávania o stretnutí človeka s ireálnym svetom	
v kontexte slovenskej folkloristiky	9
Doterajší stav výskumu problematiky mytologickej prózy	
v slovenskom a slovanskom kontexte	9
Z histórie dokumentácie a sprístupňovania folklórnych textov	
mytologickej prózy	13
Status mytologickej prózy v systéme klasifikácie folklórnych	
žánrov na Slovensku	16
Pramene slovenskej mytologickej prózy, metodika výberu	
a usporiadania záznamov v textovej časti	24
Edičná poznámka	27
Zoznam literatúry a prameňov	29
Textová časť	39
Človek a magické úkony	39
Mágia škodiaca človeku a jeho hospodárstvu	41
Človek víťazí nad čarami, odhalenie čarodejnice	44
Ľúbostné čary	57
Ovplyvňovanie počasia	59
Černokňažník (chmurník, chmarník,	
planetník, veterník)	59
Človek a jeho osud	67
Čert (diabol, pekelník, zlý duch, pokušiteľ,	
pľuhavec)	67
Predznamenania osudu	110
Predznamenanie smrti, smrť	114
Démoni chorôb	117
Prevtelené duše človeka	120

Vlkodlak (vľkolak, vľkolak, veľkolak, vrkolak)	120
Mora (kikimora, zmora, mara, mura, morena, hnetuch, gnava, sedielko, sedlisko)	124
Porušenie tabu a sociálnej normy	130
Človek po smrti, návraty nebožtíka, ochrana pred nimi.....	137
Človek a prírodné démoni	144
Víly (rusalky)	146
Bohynka (boginka, divožienka, divá žena, grgalica, grgolica).....	150
Premieň (divak, odmena, kuklis, podvržťok, podhodenec).....	153
Vodník (hastrman, topolec, vodný muž, vodná žena).....	156
Neobvyklé zvieratá.....	159
Drak (šarkan, šarkaň, šiarkan).....	159
Had.....	165
Ochrancovia domu.....	168
Domáci duch, domáci had (domový gazda, starý dedo, starý gazda).....	168
Domáci škriatok (zmok, bôžik, kosper, džmil').....	169
Pikulík a rarášik	173

Slovo na úvod

Predložená antológia folklórnych textov nás zavedie do sveta vzrušujúcich príbehov o stretnutiach človeka s postavami z „iného“, ireálneho sveta. Voľakedy sa verilo, že víly húkajú a tancujú po poliach, že povetím lieta na šarkanovi čiernokňažník, že bosorky odnímajú mlieko kravám, že bohyňa či vedomkyňa vie pomôcť vo veciach lásky a zdravia. Súbor vybraných folklórnych textov ukazuje kľúčové a frekventované postavy mytologickej štruktúry tradičného slovenského spoločenstva na prelome 19. a 20. storočia. Zhromaždený pramenný materiál nepokrýva všetky žánre ľudovej slovesnosti a všetky oblasti ľudovej kultúry, v ktorých sa možno stretnúť s odkazmi na nadprirodzené bytosti. Nevenovali sme pozornosť napr. piesňovému repertoáru či krátkym formám ľudovej slovesnosti, ani obyčajovej a zvykoslovej kultúre. Sústredili sme sa na žánre tzv. nerozprávkovvej prózy, kde sa tradičný obraz mytologických elementov národnej kultúry reflektuje najmarkantnejšie. Systém mytologických predstáv tvorí bohatú hierarchickú štruktúru a poukazuje na ambivalentnosť sveta ľudí a nadprirodzených sfér. Ireálny svet, do ktorého nás zavedú predložené texty, vychádza z dávnych mýtických archetypov a v tradičných kultúrnych spoločenstvách sa mu prisudzujú špecifické funkcie a axiologické parametre. Proti ich negatívnemu pôsobeniu spoločenstvo vypracovalo bohatý systém ochrany. Folklórne prozaické texty, ktoré sú súčasťou predloženej antológie, prinášajú opisy tradičných predstáv o vonkajšej podobe mytologických bytostí, rozprávajú o zážitku s nadprirodzenom, poukazujú na spôsoby ochrany pred nečistou silou.

Jedným z dominantných žánrov folklórnej rozprávačskej tradície, kde sa najmarkantnejšie zračí tradičná predstava o démonologických bytostiach a nadprirodzených schopnostiach človeka, sú tzv. poverové rozprávania, ktorých žánrové vymedzenie a terminologické označenie v slovenskej folkloristike nie je jednoznačné. Obraz kolektívnej tradície o mytologickej štruktúre sa tak skladá z jednotlivých memorátov o vlastnej osobnej skúsenosti človeka zo stretnutia s ireálnym svetom rozprávača, prípadne o autentickom nezvyčajnom zážitku jeho príbuzných, suse-

dov, známych. Mnoho takýchto rozprávání o „skutočných“ stretnutiach s nadprirodzenom alebo s nečistou silou prešlo transformáciou k iným žánrom, napr. k rozprávkam, k humoristickým rozprávaniam, ktoré dokonca parodujú žáner poverového rozprávania. Záznamy o skúsenosti zo stretnutia človeka s inou neobyčajnou bytosťou alebo opisy nezvyčajného zážitku človeka boli v slovenskom výskumnom diskurze prevažne využívané ako zdroj etnografickej informácie. Folkloristika texty tohto druhu nevnímala ako objekt svojho záujmu, takéto texty sa nevnímali ako osobitný žáner, a to najmä pre nízky stupeň estetickéj rozpracovanosti folklórnej narácie. V tejto skutočnosti možno vidieť aj príčiny ich teoretickej nespracovanosti, ocitali sa na okraji záujmu zberateľov, vydávali sa iba marginálne ako súčasť zborníkov rozprávok.

Prvá časť predloženej publikácie venuje pozornosť vyššie spomínaným špecifikám mytologickej prózy, jej teoretickému spracovaniu v dejinách slovenskej folkloristiky, peripetiám žánrového ohraničenia, histórii zberateľských aktivít a vydávania folklórnych textov patriacich do tohto okruhu.

Druhá časť predloženej publikácie systematizuje zápisy folklórnych narácií z územia Slovenska v období ostatných desaťročí 19. storočia až do 30. rokov 20. storočia, ktoré zapísali domáci a zahraniční bádatelia – slavisti, folkloristi a jazykovedci. Časť zhromaždených textov vznikla buď ako súčasť dialektologických výskumov a boli publikované ako ukážky slovenských nárečí v monografických prácach o nárečiach (S. Cambel, V. Hnaťuk, I. Paňkevyč, Ľ. Rizner, F. Šujanský), mnohé z nich sme našli v dobových periodických publikáciách alebo v tzv. nepravých periodikách. Druhá skupina textov vznikla z iniciatívy našich vzdelancov, ktorí popri svojom primárnom povolaní realizovali množstvo výskumov s cieľom spoznať tradičnú slovenskú kultúru (J. Ľ. Holuby, Š. Mišík, J. Bonáry). Podoba textu v našej antológii plne rešpektuje pôvodný pramenný materiál. Textová časť prináša zápisy folklórnych narácií zo Slovenska v štyroch tematických okruhoch: človek a mágia, človek a jeho osud, človek po smrti, človek a prírodní démoni. Poznanie a empirická skúsenosť reálneho a ireálneho sveta reflektovaného v narátiivných mytologických žánroch nám tak umožňuje nahliadnuť do myšlienkových postupov lokálnych societ, ktoré zohrávajú významnú úlohu aj pri etablovaní kultúrneho dedičstva národného spoločenstva.

(editorka)

Folklórne rozprávania o stretnutí človeka s ireálnym svetom v kontexte slovenskej folkloristiky

Doterajší stav výskumu problematiky mytologickej prózy v slovenskom a slovanskom kontexte

Je všeobecne známe, že relikty archaických prvkov ľudovej viery (či ľudových povier), ktoré už v priebehu stáročí stratili svoj význam, sa zachovávajú v národných folklórnych systémoch. Texty mytologickej (resp. démonologickej) prózy, ako objekt výskumnej paradigmy folkloristiky, etnografie, etnolingvistiky či religionistiky, sú prvoradým prameňom poznania mytologickej informácie. V závislosti od funkčných osobitostí a zacielenia jednotlivých žánrov, našli tradičné démonologické predstavy svoje vyjadrenie aj v iných folklórnych žánrových podobách, ako sú ľudové piesne, krátke prozaické formy (príslovia, porekadlá, pranostiky, zariekania), ale aj zvykoslovné obradové a obyčajové národné systémy. V každom žánrovom spracovaní však môžeme vidieť genetický odkaz na prvok pôvodného systému ľudovej mytológie.

Hádam najviac diskutovanou otázkou v jednotlivých národných folkloristkách je problém rôznorodosti žánrového stvárnenia textov mytologickej prózy a vypracovanie jej žánrovej typológie. Široký diapazón pertraktovaných problémov prináša aj štruktúrno-sémantická klasifikácia (katalogizácia) motívov mytologickej prózy. Slovan-ská i svetová folkloristika sa už niekoľko desaťročí, zaoberá otázkami žánrových špecifik, poetiky, života a vývinu textov mytologickej prózy (nerozprávkovvej prózy), ktoré sa v rozličných aspektoch odlišujú od tzv. rozprávkovvej prózy.

Doterajší teoretický výskum v tejto oblasti sa v prostredí ruskej folkloristiky sústreďuje v prácach A. N. Azbeleva (Азбелев 1965, 1966), L. N. Vinogradovovej (Виноградова 2000, 2004), E. V. Pomerancevovej (Померанцева 1975, 1985), V. P. Zinovjeva (Зиновьев, 1974),

E. E. Levkijevskej (Левкиевская 2008), I. A. Razumovovej (Разумова 1993) a iných. Spolu s riešením teoretických otázok v slovanských krajinách napredovalo i vydávanie pramenných materiálov mytologickej prózy od 80. rokov 20. storočia, zároveň sa vypracovávali klasifikačné systémy a vznikali i encyklopedické práce zamerané na vybrané aspekty mytologickej prózy. Postupne boli sprístupňované edície prameňov mytologickej prózy, ako výsledky systematických terénnych výskumov, prípadne zborníky zahrňujúce folklórne texty niektorej etnickej tradície (Зиновьев 1987, Криничная 1989, Шумов 1991, Черепанова 1996, Виноградова – Левкиевская 2010, 2012, 2016, 2019, Simonides 1984, Gerlich 1989, Peřka 1987, Георгиева 1993, Баева 2016, Zečevic 1981, Вражиновски 1995) slovníky mytologických bytostí (Новичкова 1995, Славянская мифология 2002), katalógy démonologických motívov (Айвазян – Якимова 1975, Зиновьев 1985, Luffer 2014), komparatívne práce o výskume mytologických systémov slovanských tradícií (Славянские древности 1995, 1999, 2004, 2009, 2012) ale aj čiastkové práce etnolingvistov zamerané na osobitosti démonologickej lexiky (Толстой 1995).

Naznačený stav rozpracovanosti výskumu textov mytologickej prózy však nereflektuje situácia v slovenskom výskumnom kontexte. Termín mytologická próza, ktorý je veľmi dobre zaužívaný v slavistickej folkloristike, by sme v základných príručkách slovenskej folkloristiky nenašli, darmo by sme ho hľadali i v špeciálne zameraných vedeckých prácach. Pod strešným pojmom mytologická próza (paralelne sa využívajú termíny nerozprávková próza, démonologická próza) sa rozumejú predovšetkým ústne tradované folklórne texty o kontakte človeka s démonickou bytosťou. Je potrebné spresniť, že ich tematický diapazón je omnoho širší – patria sem i rozprávania o nevšedných zážitkoch, predzvestiach, snoch, o bytostiach z reálneho sveta obdarených výnimočnými vlastnosťami (vedma, bohyňa, planetník, chmarník, čiernokňažník a iné), teda všetko to, čo vo svojom obsahovom pláne pojíma supranaturálne, mystické, neobyčajné javy, a to aj bez priamej účasti démonickej bytosti.

Mytologická próza, ako súčasť folklórnej prozaickej tradície, je vo vzťahu k žánrovému vymedzeniu, značne heterogénna. Patria k nej legendy, poverové rozprávania (poverové povesti), historické povesti, mnohokrát i humoristické rozprávania a anekdoty. Každý z týchto

žánrov má svoje špecifiká, jednou ich spoločnou dominantnou črtou, ktorá ich odlišuje napr. od rozprávky, je odkaz na „pravdivosť“ zažitého, na autenticnosť rozprávaného prostredníctvom verbalizovaných odkazov (tzv. verifikačných výrokov), a to napríklad, *videl som; počul som; stalo sa to; to nie je výmysel, ale čistá pravda*.

Uvedené naznačuje, že ústne šírené folklórne texty mytologickej prózy predstavujú rozsiahly a značne tematicky a žánrovo diferencovaný výskumný materiál. Mnohokrát je ich charakter taký žánrovo blízky a hranice vymedzených žánrových oblastí sú také priepustné, že ľahko prechádzajú z jednej žánrovej kategórie do druhej. Tematická rôznorodosť a žánrová heterogénnosť sa stali kameňom úrazu pri riešení teoretických a terminologických otázok, ktoré v rámci slovanskej folkloristiky mnohokrát zarezonovali v rovine vedeckých diskusií.

Ruská folkloristka Elena Levkijevskaja považuje text mytologickej prózy za invariant, ktorý je súčasťou mentálneho priestoru nositeľov tradície a realizuje sa v konkrétnej situácii u konkrétneho rozprávača v podobe konkrétneho variantu. Typológia žánrov E. Levkijevskej zahŕňa 4 skupiny: 1. byľička (termín zaužívaný prevažne v ruskej folkloristike¹), 2. povera, 3. didaktické rozprávanie a 4. prehovor, apel, oslovenie, výzva k mytologickej postave. Niektoré z vymedzených žánrov, napr. povery, sú bezsujetné, nosnou časťou byľičky je práve sujet, príbeh, zážitok. Tá istá mytologická informácia môže byť raz spracovaná ako etnografická informácia bez sujetu vo forme povery, didaktickej inštrukcie, zákazu, inokedy môže byť súčasťou vyrozprávania konkrétnej udalosti formou naratívneho rozprávania (byľička). Za primárny žáner mytologickej prózy považuje E. Levkijevska byľičku, teda sujetové formy, kde je sprostredkovaná priama skúsenosť rozprávača a nesie implicitný charakter, môžeme ju považovať za individualizovaný, a tým aj autentický zážitok, ostatné sú druhotné (Левкийевская 2006, 157). Ruský folklorista Sergej Juričevič Nekľudov súhlasí s týmto názorom a dodáva, že sujetové formy mytologickej prózy majú aj ustálenejšiu štruktúru a v ústnej tradícii fungujú samostatne (Неклюдов 2013).

¹ Byľičky sú krátke folklórne naratívy o stretnutí človeka s nečistou silou, ktoré obsahujú odkaz na dôveryhodnosť vypovedaného. Termín je zaužívaný v prostredí ruskej folkloristiky, do vedeckého slovníka sa dostal z ľudového pomenovania tohto typu folklórneho textu (Славянские древности: Этнолингвистический словарь 1995, 278-280).

Na druhej strane stoja tí folkloristi, ktorí napr. povery považujú za typ etnografickej informácie a vyčleňujú ich za rámec folklórneho textu – L. N. Vinogradova (Виноградова 2004, 13); I. A. Razumovova (Разумова 1993, 7). Argumentujú obsahom, štruktúrou a pragmatickými parametrami textu. S. J. Nekľudov takéto žánre označuje pojmom etnografický folklór, a to pre ich deskriptívny a bezsujetový charakter. Osobitný význam tu nadobúda otázka, či možno považovať bezsujetné texty povier za súčasť zborníkov folklórnych poverových rozprávání (byličiek), čo môžeme abstrahovať ako problém pri žánrovom ohraničení textov mytologickej prózy. V súlade s L. N. Vinogradovou treba skonštatovať, že aj opisné žánre sú dôležitým prameňom poznania ľudovej mytológie, ale je potrebné ich žánrovo vymedziť voči sujetovým formám (Виноградова 2004, 11).

Náročnou úlohou pre výskumníka počas terénneho výskumu je získať od respondenta ucelené sujetové mytologické rozprávanie s rozvinutou naračnou štruktúrou. Zmienky o udalostiach, ktoré nositelia kultúry vyhodnocujú ako nezvyčajné, sa v tradícii často uchovávajú v podobe krátkych bezsujetných výpovedí (napr. *Áno, hovorili, že dávno boli víly, aj rusalky – ale ja som ich nikdy nevidela. O polnoci tancovali, často narobili pri tanci škody na poliach a na lúkach, utancovali aj chlapov na smrť ...*). Rovnaký typ mytologickej informácie folklórna tradícia spracúva aj v sujetovo štruktúrovanom útvare (napr. *rozprávanie o gazdovi, ktorému víly došliapali a rozhádzali pokosené seno na lúke, a ako sa vybrali siedmi chlapi z dediny strážiť túto lúku; víly ich uspali a noc za nocou vždy po jednom všetkých pounášali a utancovali*).

Možno uviesť aj iný príklad jednoduchého zákazu fungujúceho v systéme tradičnej kultúry – *na sviatky cirkevného roka je zakázané ťažko pracovať na poli, dovolená je iba práca v domácnosti, v kuchyni pri príprave jedla*. Uvedený zákaz však môže byť rozpracovaný aj v podobe sujetovo štruktúrovaného naratívu o človeku, *ktorý sa na sviatok vybral s kosou na pole. Za porušenie zákazu ho stihol trest. Prišla búrka, zasiahol ho blesk a nakoniec pre svoje nerozvážne porušenie cirkevnej či sociálnej normy zomiera*. Na týchto príkladoch vidno, ako dynamicky pracuje folklórna tradícia s jedným mytologickým invarianantom, ako ho možno aktuálne žánrovo spracovať. Spravidla práve prítomnosť/resp. neprítomnosť sujetu sa stáva dôležitým momentom pri

žánrovom ohraničení mytologickej prózy. Folklórne žánre démonologickej prózy žijú v dynamike, neustále až do súčasnosti menia nielen svoju formu a štruktúru, ale aj funkciu.

V autentickej rozprávačskej tradícii je na jednej strane repertoár mytologickej prózy až do súčasnosti frekventovaný, na druhej strane je formou a štruktúrou rôznorodý a nie vždy spĺňa ambície na estetickú stránku folklórneho textu, možno hovoriť o nedostatočnej rozprávačskej štruktúrovanosti mytologických naratívov a snahe o zachovanie redukovanej faktografickej mytologickej informácie vo folklórnej tradícii.

Vyššie uvedený prehľad o rozpracovanosti problematiky démonologickej prózy v slavistickej folkloristike s dôrazom na sporné javy ich žánrovej typológie, štylistických a funkčných osobitostí sme uviedli s cieľom poukázať na široký diapazón problémy, s ktorými sa stretávajú aj slovenskí bádatelia. Problematika nejasnej žánrovej typológie démonologických naratívov je v slovenskej folkloristike vysoko aktuálnou.

Z histórie dokumentácie a sprístupňovania folklórnych textov mytologickej prózy v slovenskom výskumnom kontexte

Ak sledujeme chronologicky od počiatkov záujmu o slovesný folklór zaznamenávanie démonologickej prózy na Slovensku, konštatujeme, že snahou o racionálne vyvrátenie poverových praktík sa vyznačuje najmä osvietenské obdobie, počas ktorého vznikol celý rad diel zameraných na šírenie osvety namierenej proti prvkom ľudovej viery. V mnohých publikáciách určených pre široké čitateľské vrstvy (napríklad v kalendároch a knižkách ľudového čítania) vychádzali príbehy o stretnutiach človeka s nadprirodzeným svetom, slúžiace ako exemplá na odvrátenie tradičného spoločenstva od daných praktík. Juraj Fándly (1750 – 1811), autor ľudovýchovných prác prvej fázy slovenského národného obrodovania, sa usiloval presadzovať v spôsobe života slovenských sedliakov racionálne zásady, a to poukazovaním na známe a frekventované povery a ich negatívne dôsledky (dvojjazyčkové dielo *Pilní domajší a poľní hospodár* vydané v roku 1792 a 1800) (Fándly 1990, 2021). Jednou z početných kníh slovenskej

osvietenskej popularizačnej spisby je práca Pavla Michalka (okolo 1752 – 1825) *Rozmlouvání učitele s několika sedláky o škodlivosti pověry při obecném lidu velmi panující* (vydaná v roku 1802 s poznámkami pôvodného editora Michala Institoris Mošovského, v roku 1977 editovaná Pavlom Michalkom pod názvom *Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým ľudom*), kde sa formou osemnástich rozhovorov medzi učiteľom a sedliakmi pranieruje poverčivosť najmä vidieckeho obyvateľstva (Michalko 1977).

Reflexiu poverových praktík poskytuje aj slovenská kazateľská tvorba, ako jeden z prostriedkov boja cirkevných inšancií proti neželaným sociálnym javom v každodennom živote lokálnych spoločenstiev s pretrvávajúcim bohatým systém poverových praktík, ktoré sa neraz prelínajú s oficiálnymi kresťanskými úkonmi či symbolmi. Tematizácia foriem „neoficiálnej“ ľudovej viery v slovenskej kázňovej tvorbe sa objavuje u viacerých autorov homiletickej literatúry, ako je napr. J. Záborský (1853), J. I. Bajza (1789 – 1796), J. Fándly (1795) a prezentuje dobový pohľad na formy poverových praktík v prvej polovici 19. storočia, čím sa stáva aj zdrojom cenných etnografických poznatkov o prežívaní každodennosti nielen veriacich. Najmä J. I. Bajzove a J. Záborského kázne sa vyznačujú etnografickou dokumentárnosťou, hoci ich cieľ bol v prvom rade persuzívny, didaktizujúci a osvetový – presvedčiť percipienta o nesprávnosti a škodlivosti povier prostredníctvom rozumu a Božieho slova (Žeňuchová 2024).

Od polovice 19. storočia sa informácie o mytologických systémoch zapisovali a skúmali v oblasti etnografie ako súčasť ľudových zvykov a obradov, v oblasti folkloristiky ako súčasť rozprávačskej tradície. V poslednej tretine 19. storočia boli aj na stránkach *Národných novín* a časopisov *Orol*, *Slovenské pohľady*, *Český lid* alebo na stránkach tzv. nepravých periodík, ako boli *Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti* či *Národopisný sborník československý*, uverejňované zbierky povier a poverových rozprávání ako výsledok zberateľskej etnografickej činnosti alebo ako ukážky jednotlivých slovenských nárečí. V roku 1883 na stránkach Slovenských pohľadov sa Jozef Ľudovít Holuby (1836 – 1923), zberateľ ľudových tradícií, zvykov, obyčají a povier, priamo vyjadroval k škodlivosti poverových praktík slovami: „Kto má príležitosť poznať náš ľud, jeho zmýšľanie, zvyky a obyčaje,

každý mi prisvedčí, že v ňom povier a čarov nielen neubúda, ale že čím viac sa rozmáha v ňom chudoba a žobrota a tým viac sa lapá aj toho zúfalého, ničomného prostriedkov – čarov“ (Holuby 1958, 290).

Naratívy s démonologickou a poverovou látkou boli už od polovice 19. storočia vydávané aj ako súčasť súborov folklórnych rozprávok a povestí, hoci boj proti predkresťanským elementom ľudovej viery sa pokladal za nevyhnutnú súčasť šírenia osvety. Najvýznamnejší slovenský zberateľ a vydavateľ rozprávok romantického obdobia Pavol Dobšinský (1828-1885) predkladá v *Sborníku piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier*, v piatej kapitole s názvom *Obyčaje, poverý a čary určitých dôb, ale rozličných predmetov a úkonov*, poverý viažuce sa na kalendárne zvyky, ktoré sa podľa jeho slov dotýkajú každého významného dňa v roku (Dobšinský 1874). Do ďalšej svojej edície *Prostonárodné obyčaje, poverý a hry slovenské* zahrnul aj zvyky a poverý viažuce sa na životný cyklus, pozornosť venoval tiež démonologickým bytostiam (Dobšinský 1880, 113-118). Folklórne texty démonologickej prózy nájdeme aj v Dobšinského vydaní slovenských ľudových rozprávok (Dobšinský 1880-1883), a to najmä tie, ktoré z hľadiska vysokej rozpracovanosti naratívneho jadra a špecifických funkcií inklinujú k rozprávkam. Koncentrovanejšie sa začínajú objavovať zápisy démonologickej prózy od posledných desaťročí 19. storočia, a to najmä vďaka zberateľskému záujmu J. L. Holubyho z Bošackej doliny, Štefana Mišíka zo Spiša, Sama Cambela (východné a stredné Slovensko). O určitej systematickosti a pomernom zastúpení žánrového systému v slovenskej rozprávačskej tradícii možno hovoriť najmä v súvislosti s wollmanovskou zberateľskou akciou z medzivojnového obdobia.²

Démonologické naratívy vzhľadom na ich životaschopnosť, rozšírenosť a popularitu našli stabilné miesto aj v zbierkach čitateľsky spracovaných výberov folklórnych textov (napríklad výber Jána

² Trojväzkový výber z textov wollmanovského zberu, ktoré na vydanie pripravila Viera Gašparíková a Božena Filová. (Slovenské ľudové rozprávky. 1. Západné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. B. Filová, V. Gašparíková. Bratislava: Veda 1993. 767s.; Slovenské ľudové rozprávky. 2. Stredné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda 2002. 1075 s.; Slovenské ľudové rozprávky. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda 2004. 872 s.

Michálka *Na krížnych cestách* z roku 1991), kde zostavovateľ zahrnul záznamy z vlastného terénneho výskumu už z druhej polovice 20. storočia a upozornil na teoretické problémy, s ktorými sa slovenská folkloristika v tomto výskumnom okruhu stretáva (Michálek 1991). Medzi novšie predovšetkým čitateľsky spracované výbery sujetov zaznamenaných už v 20. storočí patria publikácie K. Nádaskej a Jána Michálka (Nádaská – Michálek 2015; Nádaská 2014).

Po roku 2000 zaznamenávame úsilie slovenských religionistov pod vedením Milana Kováča sprístupňovať a systematizovať súčasné zbery démonologických rozprávaní z územia Slovenska. V publikácii *Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim* predstavili výsledok zberu ľudových démonologických rozprávaní, uskutočnených v oblasti horného Gemera (Kováč, 2004). Zber týchto príbehov prebiehal v rámci akcie *Poverové a magické rozprávania na slovenskom vidieku*, ktorej výsledkom je databáza textov Katedry porovnávacej religionistiky na Univerzite Komenského v Bratislave (Kováč 2004, 6).

Status mytologickej prózy v systéme klasifikácie folklórnych žánrov na Slovensku

Neopísaná pramenná základňa, neexistujúca klasifikácia textov mytologickej prózy, terminologické problémy nominácie objektov mytologického systému, nejednotnosť a nejasnosť žánrového vymedzenia textov – to sú nosné problémy slovenských folkloristov pri výskume mytologickej prózy. Dôvodom týchto nedoriešených problémov možno byť viaceré: ide o pramenný materiál značne diferencovaný, ktorý vypovedá jednak o bytostiach zo sveta tzv. nižšej mytológie – o démonoch, polodémonických bytostiach, ale aj o poverových predstavách, kde sa reflektuje systém ľudovej viery (povier), ale často sú to aj reálne existujúce postavy z reálneho sveta obdarené nadprirodzenými vlastnosťami (vedmy, strigy, bosorky, pastieri, planetníci...), alebo vracajúci sa mŕtvy, ba dokonca i postavy ľudových kultov svätých. V slovenskej folkloristike nie je doriešený problém pomenovania žánrov mytologickej prózy, čo vyústilo do terminologickej neustálenosti (*poverové rozprávanie*, *povero-*

vá povest', poverová poviedka, legenda, démonologická rozprávka a pod.) napriek tomu, že sa príležitostne táto otázka v slovenskej folkloristike oživovala.³

Prvú klasifikáciu slovenskej ľudovej prózy predložil Jiří Polívka v 5-zväzkovom *Súpise slovenských rozprávok*. Prvé tri zväzky obsahujú čarovné rozprávky, ktoré Polívka nazýva Rozprávky s živly nadprirodzenými. V Polívkovom triedení dominoval tematický princíp, takže texty démonologickej prózy nájdeme najmä vo 4. a v 5. zväzku medzi rozličnými žánrami, raz ako strašidelnú povest', inokedy ako rozprávku (v širšom zmysle – ľudové rozprávanie) alebo povest' (Polívka 1923, 1924, 1927, 1930, 1931). Sujety o smrti nájdeme medzi rozprávkami, ale aj medzi povest'ami, dokonca i medzi tzv. novelami a poviedkami z obecného života (o navrátiťších nebožtíkoch).

Slovenský folklorista Andrej Melicherčík v práci *Slovenská vlastiveda* v roku 1943 tento typ folklórnych rozprávání zaraďuje do kategórie: povesti s najrozličnejšími látkami, kde vystupujú smrty, víly, škriatkovia, svetlonosi, mory, vodníci a iné bytosti (Melicherčík 1943, 299). O niekoľko rokov neskôr (1959) A. Melicherčík v chrestomatii *Slovenský folklór* všetky žánre folklórnej prózy ako celok označuje pojmom rozprávka v tom najširšom zmysle slova (vrátane textov mytologickej prózy) (Melicherčík 1959, 174). Pod pojmom rozprávka sa rozumeli všetky žánre ľudovej prózy (mimo malých žánrov), s čím sa v slovenskej folkloristike starších období stretávame pomerne často. Vychádzajúc z tohto ohraničenia rozlišuje rozprávky démonologické, fantastické, rozprávky o zvieratách a rozprávky legendy, rozprávky historické, rozprávky realistické, humoristické, satirické a anekdoty. A. Melicherčík pripomína, že otázka rozprávkových žánrov nie je ešte dobre rozpracovaná a jeho klasifikáciu treba vnímať ako podmienenú (Melicherčík 1959, 175). Za úplne osobitnú skupinu prozaického folklóru považuje rozprávanie zo života – memorát, ktoré do svojej antológie v roku 1965 vôbec nezaračil. Toto rozhodnutie zdôvodňuje faktom, že nie je ešte v slovenskej folkloristike dostatočne spracované a že ich nemožno považovať za rozprávky v pravom zmysle slova, ide skôr o živý slovesný materiál v tvorivom procese (Melicherčík 1959, 173).

³ Naposledy sa tejto téme venovala pozornosť v roku 2005 na stránkach Etnologických rozpráv. Na podnet religionistu Milana Kováča, ktorý pripravoval výber mytologických naratívov z oblasti horného Gemera (Kováč 2004), venovali pozornosť tejto téme T. Bužeková, Z. Panzcová, J. Zajonc (Bužeková 2005, Panzcová 2005, Zajonc 2005, Kováč 2005).

Predpokladom zostáva, že práve do tejto skupiny textov by sme mohli zaradiť množstvo démonologických naratívov. Na myšlienky A. Melicherčika v tematickom triedení a žánrovom zaradení mytologickej prózy nadviazala V. Gašparíková v roku 1968 v práci Československá vlastiveda (Gašparíková 1968, 614-615). Aj v neskôr v roku 2004 V. Gašparíková uvádza, že sa žáner memorátu nepresne považuje v slovenskej folkloristike za tzv. netradičnú prózu (Gašparíková 2004, 594).

A. Melicherčikova charakteristika démonologických rozprávok z roku 1959 oproti staršej klasifikácii z roku 1943 upúšťa od zaradenia démonologických naratívov k povestiam, čo možno vysvetliť skutočnosťou, že pre celý komplex folklórnej prózy využíva termín rozprávka. Rozsiahly a rôznorodý folklórny materiál o stretnutiach človeka s nadprirodzenou bytosťou – o vílach, vodníkoch, škriatkoch, zmokoch, o pikulíkovi, o morách, upíroch a vampíroch, o vlkodlakoch, svetlonosoch a pod., zahŕňa pod súhrnný pojem démonologické rozprávky. Za súčasť démonologických rozprávok považuje sužety o domácich duchoch, zmokoch a škriatkoch, ktorí prinášajú osobný prospech, ale aj o takých bytostiach, ktoré zdraviu alebo majetku škodia, napr. grollice, mory, smrtky, svetlonosi. Medzi démonologické rozprávky zaradil aj tie, ktoré sa viažu na osoby pochádzajúce z reálneho sveta, obdarené zvláštnymi schopnosťami – čarodeji, bosorky, veštcí, vedomkyne. Osobitne vyčleňuje tematickú skupinu textov o netradičných zážitkoch s nespokojným mŕtvym. Naratívy o čertoch, ako stelesnení zla, pokušenia, hriešneho života a hlúposti podľa A. Melicherčika inklinujú aj k čarovným rozprávkam, niektoré k legendám, iné sú humoristické. Napriek tomu, že A. Melicherčík texty mytologickej prózy vidí ako súčasť celého komplexu rozprávok, upozorňuje aj na ich špecifiká, čím zreteľne potvrdzuje, že ide o osobitnú skupinu textov. Za spoločný prvok démonologických rozprávok považuje A. Melicherčík svojrázny spôsob podania, od čoho do značnej miery závisí aj ich forma. S výnimkou veľkej časti rozprávania o čertoch sa všetky tieto narácie podávajú ako skutočné, autenticky zažité príbehy. K vierohodnosti prispieva priame svedectvo rozprávača v texte – buď to sám zažil, alebo to počul od niekoho, kto to zažil. Z formálneho hľadiska ich ďalej spája aj neustálenosť, nekanonizovanosť formy. Tematické triedenie tohto typu naratívov, ktoré sa pridŕžal aj

A. Melicherčík, prináša viacero úskalí. Neobmedzujú sa na jednu žánrovú skupinu, postavy veštcov, čarodějníkov, stríg, bosoriek stretávame v čarovných rozprávkach, tu vystupujú lež v epizodických úlohách a ich funkcia je iná ako v démonologickom naratíve. Rovnako je to s obrazom čerta, s ktorým sa môžeme stretnúť naprieč všetkými rozprávačskými žánrami.

Z prác A. Melicherčíka vychádzali mladší slovenskí folkloristi, ako je Milan Leščák či Mária Kolečányi – Kosová. Milan Leščák vo svojom spoločnom diele s českým folkloristom Oldřichom Sirovátkom *Folklor a folkloristika* z roku 1982, ktoré doteraz slúži ako základná študijná literatúra pre študentov v okruhu folklórnych druhov a žánrov, vníma narácie o nadprirodzených bytostiach a úkazoch ako veľmi rozšírený a bohatý žáner tradičného rozprávačského folklóru (Leščák – Sirovátka 1982, 186). Uvádzajú, že sa obyčajne v slovenskej folkloristickej praxi nazývajú démonologické alebo poverové poviedky alebo povesti, ojedinele sa vyskytujú aj termíny verské, strašidelné poviedky, ktoré spolu s historickými a miestnymi povestami tvoria širší okruh povestí (Leščák – Sirovátka 1982, 186). Vo svojom ďalšom uvažovaní o tejto skupine folklórnych textoch sa prikláňajú k názoru, že ide o osobitnú skupinu folklórnych textov, lebo majú špecifické námetové, výrazové a prednesové vlastnosti. V rámci zaradenia k povestiam, v porovnaní s historickými a miestnymi povestami sa v nich totiž uplatňuje subjektívnejší a emocionálnejší spôsob podania (Leščák – Sirovátka 1982, 187). Za diferencujúci faktor, ktorý mytologické naratívy vymedzuje voči rozprávkam, považuje vzťah rozprávača a recipienta k pertraktovaným javom a sujetom. Kým rozprávka je interpretovaná ako fikcia, dej či postavy poverovej poviedky sa prijímajú ako skutočné, čo sa v rovine formálnej výstavby textu dosahuje pomocou verifikujúcich výrokov. Pod žánrové označenie poverové poviedky M. Leščák a O. Sirovátka začleňujú aj texty bez dejového jadra a ustálenej štruktúry v podobe etnografickej informácie, uvádzajú príklad výpovede respondentky o nepokrstených deťoch: „*Vraveli, že v jarku dieťa plakávalo, ale ja som ho nepočula nikedy. To medzi Horným Dačom Lomom, voľakedy to bol Horný Dačov Lom, taká záhrada jesto, takie priestranstvo, takže tam o polnoci plakávalo voľakô dieťa. Že to viacej tak počuli. Ale ja neviem, ja som to nepočula nikedy.*“ (Leščák – Sirovátka 1982, 190).

Klasifikácia M. Leščáka a O. Sirovátka sa pomerne jasne vymedzuje proti zaradeniu démonologických naratívov k miestnym a historickým povestiam práve na základe opozície objektívnosť a subjektívnosť interpretácie skutočnosti, a tak zotrávajú na označení poverová poviedka s tým, že texty tohto typu ale tvoria širší okruh povestí. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že česká a slovenská folkloristika na podnet Andreja Melicherčíka dlho využívala rozdelenie povestí na tzv. povesti v užšom zmysle (miestne a historické) a na poverové poviedky, ktoré boli síce vnímané ako súčasť povestí v širšom zmysle, ale nazeralo sa na ne ako na osobitnú skupinu (Luffer 2014, 8).

Mária Kolečányi – Kosová v roku 1986 vo svojej klasifikácii slovesných žánrov folklórnu prózu rozdeľuje takto: rozprávky (čaro-dejná, dobrodružná, novelistická), legendy, bájky, povesti (etiologické, démonologické, historické), humorné poviedky, anekdoty, príslovné výroky, hádanky, ľudové divadlo (Mária Kolečányi – Kosová 1986, 5-49). Pripomína, že teória povesti nie je v slovenskej folkloristike dopracovaná, čo je aj dôsledkom neustálenosti druhov povestí. Pri určení typológie slovenských povestí je dôležitá genéza vzniku povestí. Podľa M. Kolečányi – Kosovej z neobyčajného zážitku vznikajú démonologické povesti, impulzom k vzniku historickej povesti je objektívna udalosť a výsledkom objektivizácie predmetnej reality sú etiologické povesti (Mária Kolečányi – Kosová 1986, 25 – 26).

Podobne i Viera Gašpariková sa prikláňa k názoru, že folklórne naratívy o stretnutí človeka s mytologickou bytosťou patria k širšiemu okruhu povestí, ale na ich užšie označenie využíva atribút poverové. Celú skupinu povestí stratifikuje na miestne, historické, poverové a etiologické (Gašpariková 2004, 593-594). Možno zosumarizovať, že v slovenskej folkloristickej literatúre sa stretávame s viacerými postupmi a prístupmi žánrového triedenia tohto materiálu, kde môžeme vidieť prevažne dve tendencie, a to chápanie slovesného materiálu v užšom vymedzení ako rozprávky (démonologické rozprávky) alebo v rámci širšieho vymedzenia folklórnej prózy vo väzbách na rozličné žánre ľudovej prózy (povešť, rozprávanie, legenda, poviedka).

Sumár pohľadov a zároveň aj doklad o neustálenosti žánrového pomenovania mytologických naratívnych textov v slovenskej folkloristike poskytuje pohľad do Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska,

kde sa naratívy o stretnutí človeka s nadprirodzenou bytosťou zahrnujú pod termínom *démonologická povest'*, ale ako ekvivalentné a rovnocenné sa uvádzajú aj iné označenia doteraz využívané v slovenskej folkloristike – *démonologické rozprávky*, *poverové poviedky*, *poverové rozprávania* (ELKS 1995).

Práve táto skutočnosť sa stala podnetom k tomu, že Milan Kováč v spomínanej zbierke *Zlatý Baran* z roku 2004 uverejnil záverečné štúdiu, ktorú nazval príznačne *Bádanie o poverách na rázcestí* (Kováč 2004, 181 – 186). Štúdia M. Kováča približujúca teoretické a terminologické problémy bádania povier a poverových rozprávání mala otvoriť medziodborovú diskusiu k problému klasifikácie mytologickej prózy a spresniť terminologické vymedzenie žánru – *poverové rozprávanie*, *poverová poviedka*, *poverové podanie*, ktoré je v slovenskej folkloristike najzaužívanejšie. Očakávalo sa, že diskusia prinesie riešenie nastolenej otázky spojenej s tým, že zaužívaný termín „povera“ a od neho odvodený termín „poverové rozprávania“ je skutočne nejasný a má viacero interpretácií aj vo vedeckom kontexte. Výzvou najmä pre folkloristov mali byť navrhované zmeny v klasifikácii a terminológii spojenej s religionisticko-folkloristickým materiálom démonologickej prózy. Na stránkach Etnologických rozpráv v roku 2005 prebehla na podnet štúdie M. Kováča odborná diskusia, do ktorej sa zapojili T. Bužeková, Z. Panczová a J. Zajonc (Bužeková 2005; Panczová 2005, Zajonc 2005). Zápas s nelogickosťou, intuitívnosťou, mnohoznačnosťou folkloristického vedeckého slovníka však nepriniesol zásadné riešenie. Výzvou M. Kováča bolo vyhnúť sa používaniu pojmu *povera* (a od toho odvodeného žánrového označenia *poverové rozprávanie*) vo vedeckom slovníku práve kvôli ideologicky zaťaženému obsahu pretrvávajúcemu od obdobia osvietenstva, keď sa pojmom *povera* označovali náboženské alebo magické predstavy či úkony, ktoré boli iracionálne, archaické, nesprávne, naivné, primitívne atď. Riešenie, aké ponúka autor, je zúženie pojmu *povera* „tradičné vyjadrenia, ktoré majú podmienky a následky,“ odporúča zaviesť termín *súverie*, ktorý má oddeliť náboženskú vieru (vrátane jej ľudových prejavov) od viery v iné bytosti (démonologické). Otázke riešenia označenia žánru nevenuje bližšiu pozornosť, čo je pochopiteľné, keďže problematiku posudzuje z pozície religionistu.

Folkloristka Zuzana Panczová v diskusii upozorňuje na to, že sa M. Kováč často voľne zamieňa pojmy „poverové rozprávanie“

a „povery“. „Nie je len čisto formálnou záležitosťou rozlišovať medzi „příbehmi“ o istom type zážitku/viery/presvedčenia/konania (doposiaľ radené medzi „poverové rozprávania“) a samotnými menovanými javmi (Panczová, 2005, 139). Diskusia o bádani o poverách síce nepriniesla definitívne riešenie, ale prispela podnetnými úvahami, ktoré by sa mohli stať základom ďalšieho uvažovania. Ukazuje sa, že najvhodnejším riešením na ceste k zjednoteniu terminológie by azda bolo rozhodnúť sa pre jeden z termínov, ktoré slovenská folkloristická prax ponúka – *démonologické povesti?* *démonologické rozprávky?* *poverové poviedky?* *poverové rozprávania?* *poverové povesti?* V každom z nich by sme mohli vidieť určité slabiny a rezervy. Temer žiaden z pojmov nie je jednoznačný a bezproblémový. Adjektívum *poverové*, ktoré je odvodené od príliš vágneho a ideologicky zaťaženého termínu *povera*, nepokrýva celú skupinu rozprávání. Adjektívum *démonologický* takisto nezahrňuje všetky texty – nie vždy ide v démonologických naratívach o stretnutie človeka s démonickou bytosťou – niekedy sa rozpráva o zvláštnom nevysvetliteľnom nadprirodzenom zážitku.

Uvedomujeme si, že zväčša ide o problémy, ktoré sa doposiaľ nepodarilo vždy dokonale vyriešiť ani v zahraničnej vede. Terminologickým problémom vo vzťahu k textom mytologickej prózy čelia aj folkloristi v iných krajinách. Rezonujú otázky o spochybniteľnosti zaradenia niektorých textov mytologickej prózy k folklórnym textom, nie vždy sú jasné hranice žánrov, otvára sa problém klasifikácie textov v závislosti od povahy materiálu a pod. V porovnaní s vypracovanou ruskou folkloristickou terminológiou, ktorá našla pomenovanie pre rozličné žánrové vyjadrenia nerozprávkovkej mytologickej prózy, ako sú napr. *быличка*, *бывальщина*, *демонологические поверья*, *суеверные рассказы*, *предписания*, *запреты*, *описания ритуальных практик*, *приметы*...), v kontexte slovenskej folkloristiky chýbajú ekvivalentné termíny pre *byličku*, *byvalščinu*, ktoré by adekvátne vyjadrovali osobitosti žánrového stvárnenia. Vo folkloristikách západných (anglicky hovoriacich krajín) je možné využiť termíny *memorat* a *belief legend*, v slovenskej folkloristike nemáme taký široký a všeobecne prijímaný (neutrálny) termín, ktorý by adekvátne poslúžil ako ekvivalent anglickému *belief*. Pod termínom *memorát* rozumieme žáner ústnej prózy, ktorý tvoria ucelené rozprávania o aktuálnych alebo nedávnom minulých osobných i verejných udalostiach. Tematické okruhy memorátov sa

nedotýkajú iba stretnutia reálneho a ireálneho sveta, sú omnoho širšie. Najčastejšie ide o námetové okruhy zo života rozprávača, jeho príbuzných, známych, spomienky na detstvo, mladosť, odchody za prácou, cesty, mimoriadne zážitky; komické témy (komické postavy, smiešne príhody); miestne mimoriadne udalosti (nešťastia, živelné katastrofy); historické rozprávania.

Popri iných významných prácach genologických a katalogizačných prácach svetovej folkloristiky je v tomto smere vhodnou inšpiratívnou príručkou českého kolegu práca Jána Luffera (Luffer 2014), ktorý prináša klasifikáciu fondu českých naratívov o stretnutiach človeka s nadprirodzenými javmi. Katalógu predchádzala dizertačná práca Jána Luffera, kde navrhol nový termín – *numinózna povesť*, ktorý sa mu zdal presnejším pre folklórne texty vychádzajúce z neobyčajného zážitku zo stretnutia s nadprirodzenou silou, ktorý väčšinou vzbudzuje strach a rešpekt. Diskusia však ukázala, že odborníci by uprednostnili zaužívané adjektívum *poverový* alebo *démonologický*. Pri príprave knižného katalógu Ján Luffer upustil od adjektíva *numinózný* a zotrval na žánrovom označení *démonologické povesti*.

Je zrejmé, že teoretické a terminologické otázky rozpracované pred niekoľkými desaťročiami v rámci vtedajšej výskumnej paradigmy, je nevyhnutné korigovať. Vzhľadom na skutočnosť, že objektom výskumu folkloristov nie sú len sujetové formy mytologickej prózy – povesti, legendy, poviedky, memoráty, ale aj verbálne vyjadrené formy tradície – povery, zákazy, príkazy, opisy rituálnych praktík a iné, by bolo najvhodnejším riešením zaviesť do vedeckého slovníka zhrňujúci strešný pojem *mytologická próza* pre všetky slovesné žánre priťahujúce mytologickú informáciu bez ohľadu na štruktúru, žánrové spracovanie, stupeň rozpracovania naratívnej schémy. Následne by texty podliehali zaužívanej užšej žánrovej klasifikácii. Napriek tomu, že adjektívum *mytologický* nie je úplne bez rezerv, ukazuje sa, že pokrýva väčšiu časť textov s mytologickou informáciou ako adjektívum *poverový* (odkazuje na poveru) či *démonologický* (odkaz na démonickú alebo polodémonickú bytosť). Vypracovanie novej žánrovej klasifikácie prozaických žánrov s precízne definovanými termínmi, určením hraníc folklórnych žánrov a opisom funkčných, poetických a pragmatických aspektov jednotlivých žánrov predstavuje aktuálny problém, ktorého riešenie patrí do kompetencie slovenských folkloristov.

Pramene slovenskej mytologickej prózy, metodika výberu a usporiadania záznamov v textovej časti

Pramene slovenských folklórnych textov mytologickej prózy pochádzajúce z rozličných časových období predstavujú záznamy s rozličnou mierou autenticity. Zápisy, ktoré vznikali ako výsledok výskumnej činnosti dialektológov v úsilí zaznamenať súvislé rozprávanie ako ukážku lokálneho nárečia, môžeme považovať za také, ktoré sa najviac približujú autentickému folkloristickému zápisu, a to aj vzhľadom na dobové podmienky a technické obmedzenia pri vyhotovení záznamu (pero, ceruza, papier). K nim môžeme priradiť zbierky nárečových zápisov Samuela Cambela, Volodymyra Hnat'uka a Ivana Paňkevyča. Dialektologické pramene z obdobia prelomu 19. a 20. storočia sa ukazujú ako veľmi produktívny prameň. Naš výber textov zahŕňa aj viac či menej literárne stvárnené slovesné útvary, ktoré sú však upravené len do podoby súvisiacej s transformáciou ústne reprodukovateľného materiálu do písomnej (publikovateľnej) podoby. Zahŕňa teda bežné editorské zásahy, ako sú drobné štylistické úpravy, dopĺňanie priamej reči, sprievodných informácií k textu a pod. Do tejto skupiny by sme mohli zaradiť niektoré publikované texty J. Ľ. Holubyho, v ktorých sme v konfrontácii s rukopisným záznamom našli drobné úpravy. Ide však o folkloristické zápisy získané priamo v teréne, ktoré si J. Ľ. Holuby zapisoval z úst svojich informantov. V zachovanej rukopisnej pozostalosti (LA SNK v Martine, sig. C515) máme k dispozícii vyše 500 strán jeho etnografických a folkloristických zápiskov. Primárne sme sa pri výbere textov zacieleni práve na túto skupinu textov. Z hľadiska preferencií folkloristického výskumu z pozície súčasného bádateľa by sme chceli upozorniť na publikované záznamy Františka Šujanského, ktorý na stránkach *Slovenských pohľadov* a *Katolíckych novín* uverejňoval zápisy naratívnych textov, kde možno oproti rukopisnej verzii vidieť výraznejšiu beletrizáciu (Kilánová, 2009; Tekeliová 2015). Našou prioritou však bolo zhromaždiť korpus textov mytologickej prózy priamo z rukopisných záznamov, prípadne texty s editorskými zásahmi bez porušenia pôvodného rozprávania, pri ktorých je uvedený zdroj a lokalizácia (hoci niekedy nie celkom presná).

Z vyššie uvedených skutočností vyplýva, že v textovej časti antológie nájdeme zápisy mytologickej prózy rozličnej umeleckej kvali-

ty, čo súvisí aj so spomínanými editorskými úpravami, ale do značnej miery je daná aj rozprávačskými zručnosťami informanta.

Z hľadiska časového vymedzenia sme do antológie zaradili výber textov z posledných desaťročí 19. storočia až po 30. roky 20. storočia. Je samozrejmé, že antológia z hľadiska časového pokrytia zahŕňa len vybrané obdobie. Motiváciou zvoleného výberu bolo sprístupnenie rukopisných záznamov, ktoré sa ako súčasť pozostalostí pôvodcov uchovávajú v slovenských archívnych inštitúciách. Najmä pre zahraničných bádateľov sú ťažko prístupné na štúdium a mnohokrát aj ťažko čitateľné. Druhú časť zápisov našej antológie tvoria texty roztratené v mnohých ročníkoch a číslach slovenských, prípadne i českých periodík, ako sú *Slovenské pohľady*, *Český lid* a záznamy uverejnené v tzv. nepravých periodikách – zborníkoch a ročenkách (*Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti*, *Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti*, *Národopisný sborník československý*). Mnohé z folklórnych textov vybraných do antológie nájdeme aj v 5-zväzkovom *Súpise slovenských rozprávok* Jiřího Polívku. Je známe, že katalogizačná práca J. Polívku neobsahuje vždy plné texty v pôvodnej podobe – uvádzajú sa tam texty v plnom znení v pôvodnom nárečí, prerozprávania сюжетov v spisovnom jazyku, obsahy, veľmi stručný regist alebo len odkazy na texty ako na varianty.

Charakter vybraných textov nás priviedol k spôsobu usporiadať ich do 4 tematických cyklov, pričom sme v rámci ich užšieho triedenia aplikovali aj princíp typológie mytologickej postavy a charakteru jej pôsobenia na človeka. Antológia zahŕňa aj naratívy o postavách, ktoré pochádzajú z reálneho sveta a sú obdarené nadprirodzenými schopnosťami (vedmy, čarodejnice, bosorky a pod.)

Súhrnne sa v antológii nachádza 125 textov, ktoré sme rozdelili do týchto štyroch tematických okruhov:

1. Človek a magické úkony
2. Človek a jeho osud
3. Človek po smrti, návraty nebožtíka, ochrana pred nimi
4. Človek a prírodní démoni

V úvode každého okruhu publikujeme stručnú charakteristiku vyčlenenej tematickej skupiny, kde sme sa usilovali obsiahnuť základné informácie všeobecného charakteru s ich aplikáciou na vybrané zástupné texty edície. V rámci týchto okruhov sme narácie rozdelili do podskupín, ktoré vznikli rozčlenením buď podľa typu mytologickej

postavy (čert, mora, vodník a pod.), alebo podľa charakteru kontaktu človeka (pozitívne alebo negatívne pôsobenie na človeka) s mytologickou postavou. Väčšinu podskupín rovnako uvádzame sprievodným textom.

Vzhľadom na obsiahlosť textového korpusu výber nezahŕňa je tematický okruh pokladov, zázračných studničiek, prepadaných miest, keďže do značnej miery v nich možno nájsť prieniky s historickou povest'ou. Rovnako sme (aj pre nedostatok materiálu) nezahrnuli legendárne látky a etiologické povesti.

Z hľadiska žánrovej štruktúry sa v antológii stretneme s viacerými žánrami – od strohých etnografických záznamov bez sujetového jadra až po rozlične rozvinuté naratívne útvary, ktoré opisujú stretnutie človeka so supranaturálnym javom, kde nájdeme veľké množstvo tzv. verifikačných odkazov na autentickosť a dôveryhodnosť opisovaného zážitku, ktoré prežili sami rozprávači a rozprávačky príbehu, alebo ich príbuzní a známi, prípadne o nich počuli – reprodukovali to, čo sa rozpráva s odkazom, že sa to naozaj stalo. Uvedieme niekoľko príkladov z predkladaného výberu: *Nuž veru, moje dušenki, to je pravda.* (text č. 14); *To je taká pravda, môžu mi veriť, ako že je Pán Bó' na nebi! ... Ale verá mi, lebo neverá, toto je taká pravda, ako že je Pán Bó' nade mnú!* (text č. 19); *No, veru, moji ľudé, vidíte, to je pravda! Šak bi si to veru neboli ti asnad s prsta vicuclali! A šak sa to aj vidzelo istotne, čo tam bolo len narobené!* (text č.32); *To mi môžete veriť, nech bi som sa ani s tochtu miesta nehla, jak bi to pravda nebola. A veru, šak ma môžete aj poznať, jako som zmizernela* (text č. 76); *kec vám já začnem viprávat jenno, čo som pekne na svoje vlasné oči vidzela... a šak mievam, že ste to aj očuli, lebo šak to bolo sádže roznesené, jako po zvončeku, kec to ból celí dziv. Je pravda, že už je ot tedi dávno...* (text č. 86).

Z kontextových poznámok, ktoré zaznamenal J. Ľ. Holuby pri niektorých textoch ľahko vyčítame postoj rozprávačov k opisovanej skutočnosti: *A túto fabulu mi s takým verením sa a s takými kliatbami, že je to pravda skutočná, potvrdzovala, že mi tej ženy až ľúto bolo.* (poznámka J. Ľ. Holuby k textu č. 22). Niektorí rozprávači pripúšťajú aj spochybnenie „reálnosti“ vykresleného zážitku: *Pán Bo vie, čo to kedisi tiež len mohlo byť* (pozri text č. 11); *Ja neviem, či by to mohlo pravda byť, ale tí starší povedali, aj sám ten gazda ťažko zakliaval sa, že tak bolo. A veď sa to za starých časov všelijaké príhody postávaly, a čo som počula, to poviem* (text č. 71).

Edičná poznámka

Pri príprave edície textov z formálneho hľadiska sme sa pridržovali zásady čo najvernejšieho priblíženia sa k prameňu, a to k pôvodnému zápisu, optimálne k rukopisnému záznamu, ktorý by ideálne mal vzniknúť na autentickom mieste v reálnom čase stretnutia s respondentom. Takáto ideálna výskumná pozícia bádateľa, ktorý pracuje so záznamami spred 150 rokov, nie je, samozrejme, možná. Nie vždy máme k dispozícii zachovaný autentický záznam. Z rukopisného záznamu však bola do našej antológie prevzatá väčšia časť textov zapísaných od J. Ľ. Holubyho, ukážky z Dialektického slovníka bošáckeho Ľ. Riznera, zo zbierky Júliusa Bonáryho, Františka Šujan-ského. Pri ostatných textoch sme sa spoliehali na publikovaný zdroj, ktorý pripravil samotný pôvodca zápisu, alebo z jeho rukopisných záznamov boli vydané zbierky v podobe autentických prepisov (napr. zbierka Samuela Cambela zo stredného Slovenska, ktorú na vydanie pripravila Katarína Žeňuchová).

Pri prepise textov rešpektujeme grafický a ortografický úzus pramenného materiálu, pri dialektologických zápisoch V. Hnaťuka ponechávame zápisy cyrilikou so špeciálnymi znakmi, pri textoch Ivana Paňkevyča a Samuela Cambela sa rovnako pridriavame publikovanej alebo rukopisnej predlohy. Pri všetkých ostatných záznamoch sme dodržiavali pravidlo neporušenosti prameňa, z čoho vyplýva, že väčšina textov je vyrozprávaných v nárečovej podobe a zápis nezodpovedá súčasnej ortografickej norme. Možno čitateľa prekvapí, že niektoré záznamy sú uvedené názvom, niektoré nie. V tomto ohľade tiež rešpektujeme pôvodnú predlohu.

Každý text našej antológie obsahuje úvodnú poznámku, ktorá zahŕňa údaje o zapisovateľovi folklórneho textu, ak sú známe, uvádzame lokalitu záznamu, meno rozprávača, dátum a miesto zápisu. Druhou dôležitou skutočnosťou je bibliografický údaj o prameni, odkiaľ sme záznam prevzali. Poznámkový aparát zaznamenáva aj bibliografické údaje o iných doterajších vydaniach zápisu. V prípade, že sa zmienka o texte vyskytuje v *Súpise slovenských rozprávok*

J. Polívku, uvádzame túto informáciu pod skratkou *JP*, číslo zväzku, strany. Pri každom texte Samuela Cambela z východného Slovenska v poznámkovom aparáte uvádzame bibliografický odkaz na pôvodné Cambelove vydanie v práci *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovenských jazykov* (v textovej časti ho kvôli úspornosti skracujeme *SC*, číslo §, strany). Pridávame aj bibliografický odkaz na súborné edičné sprístupnenie textov S. Cambela, ktoré pripravila Katarína Žeňuchová *Zbierka ľudovej prózy Samuela Cambela. Prameň k výskumu rozprávačskej tradície na Slovensku* (pod skratkou *KŽ*, s.). Texty, ktoré sme vybrali zo zbierok Volodymyra Hnaťuka, uvádzame pod skratkou *VH*, číslo zväzku, strany.

Zoznam literatúry a prameňov

- АЙВАЗЯН, С. – ЯКИМОВА, О. 1975. Указатель сюжетов русских быличек а бывальщин о мифологических персонажах. In: ПОМЕРАНЦЕВА, Э. В.: Мифологические персонажи в русском фольклоре. Москва: Издательство Наука, s. 162-182.
- АЗБЕЛЕВ, С. Н. 1965. Отношение предания, легенды и сказки к действительности (с точки зрения разграничения жанров). In: АСТАХОВА, А. М. – ПУТИЛОВ, Б. Н. – СОКОЛОВА В. К.: Славянский фольклор и историческая действительность. Москва – Ленинград: Издательство Наука, 1965, s. 5-25.
- АЗБЕЛЕВ, С. Н. 1996. Проблемы международной систематизации преданий и легенд. In: ГУСЕВ, В. Е.: Русский фольклор: Специфика фольклорных жанров. Т. 10. Москва – Ленинград: Издательство Наука, s. 176-195.
- БАЕВА, В. 2016.: Змей, змеица, ламя и хала. Сборник с фолклорни текстове. София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей БАН.
- BAJZA, J. I. 1789. Kresťánskeho Katolíckého Náboženstva, ktoré lidu swému wıkládal, a pre vsseobecný prospech widal Jozep. Ignat. Bajza Farár Dolno Dubowský. Díl Iý. O Wíre. W Trnawe, u Wáclawa Gelinka mestského Knihostiskára.
- BAJZA, J. I. 1790. Kresťánskeho Katolíckého Náboženstva, ktoré lidu swému wıkládal, a pre vsseobecný prospech widal Jozep. Ignat. Bajza Farár Dolno Dubowský, IIIho Lásku obsahujícího Dílu Častka Iá. O Ďesaterém Boském, a paterém Cirkwe Prikázání. W Trnawe, u Wáclawa Gelinka mestského Knihostiskára.
- BUŽEKOVÁ, T. 2005. Veriť alebo neveriť? In: Etnologické rozpravy, 12, 1, 131-135.
- BUŽEKOVÁ, T. 2008: Za horama, za vodú... Ľudové rozprávania z obce Závod. Senica: ER-PRINT, a.s., – Ústav etnológie SAV.
- BUŽEKOVÁ, T. 2009. Nepriateľ zvnútra: nadprirodzená hrozba v ľudskej podobe. Bratislava: Veda, 2009.

- ЧЕРЕПАНОВА, О. А. 1996. Мифологические рассказы и легенды Русского Севера. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- DANIŠOVÁ, Nikola: Diabol ako šibal a metamorfóza ako lešť v démonologických naratívoch. In: MARINČÁK, Š. – ŽEŇUCHOVÁ, K. (eds.): Medzi rozprávkou a vedou. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v.v.i., 2023, s. 35-60.
- DOBŠINSKÝ, P. 1880. Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské. Turč. Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok – nákladom vydavateľa.
- DOBŠINSKÝ P. 1874. Sborník slovenských národních piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská.
- DOBŠINSKÝ, P. 1880-1883. Prostonárodné slovenské povesti. Usporiadal a vydáva Pavel Dobšinský. Turčiansky Svätý Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 8 zošitov.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1., 2. Bratislava: Veda 1995. Dostupné online na: <https://www.ludovakultura.sk>
- FÁNDLY, J. 1990. Pilní domajší a poľní hospodár. I. Zostavil Milan Majtán – Jozef Nižnanský – Marie Majtánová. – Jozef Tibenský. Bratislava: Tatran.
- FÁNDLY, J. 2021. Pilní domajší a poľní hospodár. II. Zostavil Milan Majtán – Jozef Nižnanský – Marie Majtánová. Bratislava: Veda.
- FÁNDLY, Juraj, 1795. Příhodné a Swátečné Kázňe, od mnohowelebného Pána Fándli Gura naháčského Farára zložené ai kázané. První Zwazek. W Trnawe, Wytlačení z Útratami Pánov Predplatitelow a Wáclawa Gelinka, Privil. Kníhtlačára. Roku 1795.
- FÁNDLY, Juraj, 1796. Příhodné Swátečné Kázňe od Mnohowelebného Pána Fándli Gura naháčského Farára zložené ai kázané. Druhí Zwazek. W Trnawe, Witlačení z Útratami Pánow Predplatitelow u Wáclawa Gelinka, Privil. Kníhtlačára. Roku 1796.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. 1968. Československá vlastiveda. III. Lidová kultura. Praha: Orbis.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. 2004. Slovenská rozprávka v ľudovom podaní. In: Slovenské ľudové rozprávky. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanské-

- ho seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašparíková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda.
- ГЕОРГИЕВА, И. 1993. Българска народна митология. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- GERLICH, M. G. 1989. Strachy: W kręgu dawnych śląskich wierzeń. Katowice: Wydawnictwo: Śląski Instytut Naukowy.
- HOLUBY, J. Ľ. 1958. Národopisné práce. Zostavil Ján Mjartan. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- KILIÁNOVÁ, G. 1996. František Šujanský a jeho folkloristická práca. In. Ed. Milan Leščák: K dejinám slovesnej folkloristiky. Bratislava : Prebudená pieseň-nadácia, 1996. s. 37 – 49.
- KOVÁČ, M. 2004. Zlatý baran. Príbehy ľudovej viery a mágie spod hory Radzim. Brdárka : o.z. RADZIM.
- KOVÁČ, M. 2005. Problémy s poverami (alebo poďakovanie recenzentom). In Etnologické rozpravy, 12, 1, 146-152.
- KOLEČANYI – KOSOVÁ, M. 1986. Slovenský folklór (náčrt vývinu a žánrovej skladby). In: Národopisné informácie, 2, 5-49.
- КРИНИЧНАЯ, Н. А. 1989. Легенды. Предания. Бывальщицы. Москва: Современник.
- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O. 1982. Folklór a folkloristika. Bratislava: Smena.
- ЛЕВКИЕВСКАЯ, Е. Е. 2008. Быличка как речевой жанр. In АРХИПОВА, А. С. – ГИСТЕР, М. А (ed): Кирпичики: фольклористика и культурная антропология сегодня. Сб. статей в честь 65-летия С.Ю. Неклюдова и 40-летия его научной деятельности. Москва: РГГУ, s. 341-363.
- ЛЕВКИЙЕВСКАЯ, Е. Е. 2006. Прагматика мифологического текста. In: Толстая, С. М.: Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста. Москва, s. 150-213.
- LUFFER, J. 2014. Katalog českých démonologických pověstí. Praha: Academia.
- MELICHERČÍK, A. 1943. Slovenský folklór. Slovenská vlastiveda. 2. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- MELICHERČÍK, A. 1959. Slovenský folklór. Chrestomatia. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

- MICHALKO, P. 1977. Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým ľudom. Bratislava: Tatran.
- MICHÁLEK, J. 1991. Na krížnych cestách. Poverové rozprávania slovenského ľudu. Bratislava: Tatran.
- NÁDASKÁ, K. – MICHÁLEK, J. 2015. Čerti, bosorky a iné strašidlá. Slovenské poverové bytosti. Bratislava: Fortuna Libri.
- NÁDASKÁ, Katarína. 2014. Čary a veštby. Mágia v ľudovej kultúre Slovenska. Bratislava: Fortuna Libri.
- НЕКЛЮДОВ, С. Ю. 2013. Мифологическая проза: План содержания и план выражения. // Материалы круглого стола «Народная мифологическая проза: Новые методологические подходы» (Dostupné na http://www.ruthenia.ru/folklore/mythological_prose_abstracts.pdf).
- НОВИЧКОВА, Т. А. 1995. Русский демонологический словарь. Санкт-Петербург: Петербургский писатель.
- PANCZOVÁ, Z. 2005. Kam patria čierne mačky? Terminologicko-klasifikačné dilemy nadprirodzena. In: Etnologické rozpravy, 12, 1, 136-141.
- PEŁKA, L. J. 1987. Polska demonologia ludowa. Warszawa: Replika.
- POLÍVKA, J. 1923, 1924, 1927, 1930, 1931. Súpis slovenských rozprávok. 1-5. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská.
- ПОМЕРАНЦЕВА, Э. В. 1975. Мифологические персонажи в русском фольклоре. Москва: Издательство Наука.
- ПОМЕРАНЦЕВА, Э. В. 1985. Русская устная проза. Москва: Просвещение.
- РАЗУМОВА, И. А. 1993. Сказка и быличка. (Мифологический персонаж в системе жанра). Петрозаводск: Карельский научный центр РАН.
- SIMONIDES, D. 1984. Śląski horror o diabłach, skarbnikach, utopcach i innych strachach. Katowice: Nowik.
- Славянская мифология: Энциклопедический словарь. 2002. Москва: Международные отношения.
- Славянские древности: Этнолингвистический словарь. 1-5. Москва: Международные отношения, 1995, т. 1; 1999, т. 2; 2004, т. 3; 2009, т. 4; 2012 т. 5.
- ШУМОВ, К. 1991. Былички и бывальщицы: старозаветные рассказы, записанные в Прикамье. Перм: Книжное издательство.

- TEKELIOVÁ, D. 2015. Zbierka ľudovej prózy Františka Šujanského – lingvistické a folkloristické aspekty In: Ľudová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky : zborník z konferencie, Bratislava 8. - 10. 10. 2014. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 55-62.
- TÉRA, M. 2023. Slovanský čert a kresťanský d'ábel. Slovanská ľudová démonologie a kresťanská tradice. In: MARINČÁK, Š. – ŽE-NUCHOVÁ, K. (eds.): Medzi rozprávkou a vedou. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v.v.i., s. 108-133.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. 1995. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва: Индрик.
- ВИНОГРАДОВА, Л. Н. 2000. Народная демонология и мифоритуальная традиция славян. Москва: Издательство Индрик.
- ВИНОГРАДОВА, Л. Н. 2004. Былички и демонологические поверья: границы фольклорного текста. In: Живая старина, 1, s. 10-14.
- ВИНОГРАДОВА, Л. Н. – ЛЕВКИЕВСКАЯ, Е. Е. 2010, 2012, 2016, 2019. Народная демонология Полесья. 1-4. Москва: Издательский дом Языки славянских культур,
- ВРАЖИНОВСКИ, Т. 1995. Народна демонологија на Македонците. Скопје-Прилеп.
- ZAJONC, J. 2005. Medzi folkloristikou a porovnávacou religionistikou alebo od poverového rozprávania k ľudovej viere. In: Etnologické rozpravy, 12, 1, 142-145.
- ZEČEVIC, S. 1981. Mítska biča srpskih predanja. Beograd: „Vuk Karadžić“.
- ЗИНОВЬЕВ, В. П. 1974. Жанровые особенности быличек. Иркутск.
- ЗИНОВЬЕВ, В. П. 1985. Указатель сюжетов сибирских быличек и бывальщин. In: ЛЕОНОВА, Т. Г.: Локальные особенности русского фольклора Сибири. Новосибирск: Наука, s. 62-76.
- ЗИНОВЬЕВ, В. П. 1987. Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири. Новосибирск: Наука. Сибирское отделение.

ŽEŇUCHOVÁ, K. 2024. Kazateľská literatúra ako jeden z prostriedkov boja proti poverám (J. I. Bajza, J. Fándly a J. Záborský). In: BRTÁŇOVÁ, E. – ŽEŇUCHOVÁ, K. – KAMENČÍK, M.(eds.): Kazateľská tvorba, jej recepcia a stimuly. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta a Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i., s.161-177.

Archívne pramene

Dialektický slovník bošacky Ľ. Riznera z roku 1896 uložený Literárnom archíve SNK v Martine pod signatúrou LA SNK C 992
Rukopisná zbierka J. Ľ. Holubyho uložená v Literárnom archíve SNK v Martine pod signatúrou LA SNK C 515
Rukopisná zbierka Júliusa Bonáryho z r. 1909 uložená v Literárnom archíve SNK v Martine pod signatúrou LA SNK C 534
Rukopisná zbierka Františka Šujanského uložená v Literárnom archíve SNK v Martine pod signatúrou LA SNK C 552
Rukopisná pozostalosť Samuela Cambela uložená v Literárnom archíve SNK v Martine pod signatúrou LA SNK C 973 a M 24

Publikované textové pramene

ГНАТЮК, В. 1900. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Том 9. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том 3. Західні угорсько-руські комітати. II. Бач-Бодрогський комітат. Львів.
ПАНЬКЕВИЧ, И. 1938. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Praha: Nakladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.
POLÍVKA, J. 1923, 1924, 1927, 1930, 1931. Súpis slovenských rozprávok. 1-5. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.
KOLLÁR, J. 1953. Národné spievanky. 1. diel. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

- CZAMBEL, S. 1906. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Svätý Martin: Nákladom vlastným.
- DOBŠINSKÝ, P. 1880. Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské. Turč. Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok – nákladom vydavateľa.
- MJARTAN, J. (ed.) 1958. Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ŽEŇUCHOVÁ, K. 2014. Zbierka ľudovej prózy Samuela Cambela. Prameň k výskumu rozprávačskej tradície na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV: Slovenský komitét slavistov.

Časopisy a nepravé periodiká

- Český lid, 1897, roč. VI
- Národopisný sborník československý, 1898, sv. 2
- Slovenské pohľady, 1883, roč. III, č. 3
- Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 11
- Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 1
- Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 12
- Slovenské pohľady, 1893, roč. XIII, č. 9
- Slovenské pohľady, 1894, roč. XIV, č. 4
- Slovenské pohľady, 1894, roč. XIV, č. 11
- Slovenské pohľady, 1895, roč. XV, č. 6
- Slovenské pohľady, 1895, roč. XV, č. 7
- Slovenské pohľady, 1896, roč. XVI, č. 4
- Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 1
- Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 2
- Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 5
- Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 6
- Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 12
- Slovenské pohľady, 1898, roč. XVIII, č. 3
- Slovenské pohľady, 1899, roč. XIX, č. 6

Textová část

Človek a magické úkony

Mágia a čarodejnícke praktiky sú založené na viere človeka zmeniť alebo ovplyvniť realitu pomocou nadprirodzených síl. Ciele, ktoré boli požadované, sa javili ako ťažko dosiahnuteľné až neuskutočniteľné. Sú založené na viacerých princípoch vychádzajúcich z predstavy o domnelých vnútorných vzťahoch medzi reálne nesúvisiacimi javmi, predmetmi alebo procesmi. Ide napr. o princíp similitarity, imitácie, parciálnosti, kontaktu či sily slova. Aktéri magických úkonov mali v slovenskom kultúrnom prostredí rozličné pomenovania – striga, bosorka, čarodejnica, ježibaba, čarodejník, veštec, veštkyňa, vražec, vražkyňa, vodomec, vedomkyňa, bohyňa, boh a pod.). Magické úkony sa uplatňovali vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti, no najpočetnejšie sa využívali na získanie alebo udržanie zdravia, bohatstva, lásky, moci nad inými ľuďmi, nad prírodnými javmi (napr. ovplyvnenie počasia) a i. Magické praktiky sa realizovali za špecifických podmienok, na určených miestach (krížne cesty, na mieste, kde slnko nezasvieti, na prahu domu a i.), v presne učenom čase prostredníctvom magických prostriedkov. Jedna skupina čarov bola zameraná na dosiahnutie cieľa bez škodlivého účinku na inej osobe, druhá skupina dosahovala svoj cieľ na úkor iných.

Bosorky, ježibaby, čarodejnice a čarodejníci boli škodiace polodémonické bytosti vyznačujúce sa nadprirodzenými vlastnosťami a schopnosťami, ktoré získali od diabla, ktorému sa upísali, aby mohli využívať jeho schopnosti. Ich negatívne pôsobenie sa vzťahovalo zväčša na škody na hospodárstve, odoberali mlieko kravám, kazili mlieko, pripravovali ľudí o zdravie, vedeli porobiť. Niekedy využívali aj podobu zvierat (najmä mačka, žaba). Systém ľudovej kultúry vypracoval proti týmto škodlivým účinkom mágie systém ochranných prostriedkov, využívali sa magické rastliny, apotropajné znaky a predmety, ako napríklad kríž, kruh, cesnak, mak; ich účinok bolo možné zničiť aj hlukom. Rozpoznať strigy bolo možné zhotovením špeciálnych predmetov, napr. Luciin alebo Luckin stolček, ktorý sa zhotovoval od Lucie (13. decembra) do Štedrého dňa: „*Kto chce vidieť*

*a poznať bosorky, nech od Lucie do Štedrého Večera každý deň čo len za chvíľku robí stolček tak, aby bol do Štedrého večera hotový. Keď si tento stolček po Štedrom večeri na polnočnú utiereň vezme do kostola a tam si naň sadne, vidí všetky bosorky, chrptom k oltáru obrátené; ale nesmie čakať kňazovho požehnania, lebo po požehnaní vychytali by mu bosorky ten stolec a zle by ho doriadili.*⁴ Látky o strigách sú na Slovensku bohato zastúpené v ústnych mytologických naratívoch, predstavy o schopnostiach stríg a ich popravách sa zachovali aj v záznamoch čarodejníckych procesov z obdobia stredoveku.

Podľa tradičných predstáv bolo pre človeka užitočné pôsobenie vedomkýň, vedomcov, bohýň, bohov, veštcov a veštkýň, vražcov a vražkýň. Ich nadprirodzené vlastnosti sa na rozdiel od stríg nespájali s mocou diabla, skôr boli vnímané ako dar, vďaka ktorému mohli pomáhať, liečiť, odčarovať, zvrátiť nešťastie, odhaliť zlodēja. Uvedené skutočnosti majú bohaté zastúpenie v slovenskom rozprávačskom repertoári. Vyberáme zástupné texty, ktoré sa javia ako vhodná reflexia tradičných predstáv o svete mágie.

⁴ Rukopisný nárečový slovník Dialektický slovník bošácky L. Riznera z roku 1896 uložený Literárnom archíve SNK v Martine pod signatúrou LA SNK C 992, s. 27.

Mágia škodiaca človeku a jeho hospodárstvu

1.

Заворожена корова⁵

Мал йем йедну корову; купіл йем за штірацайт шайних златиў, котра мала молока дейять галф. Помальшим часом лапіла йей стріга, котра мі не хтыла молоко пушчаті. Прішол йеден хлоп, а тьїж бил стрігонь. Та йа ша му поскаржил, же мі молоко не хце корова пушчаті. І вин узял кинску питкову, а зогріл ў огньу горйачу на червоно, а зложил нат січку нат суху, а ішче не згоріла січка. А преціділ молоко през ньу, то за шість дниў такий йем потим мал хасен, што пйать галф масла за шість дниў йем достал по ный, бо мала нараз деўять галф молока. Потим йем хтіл тоту корову продаті, та мі стріга гваріла: На што продайеш? Та кед мі не хце молоко пушчаті. Ідь, бортаку, тас йей визімовал, а тераз бис йей продал? Ну ле йа ті йей прійду подойіті. Прішла до станьї тота стріга і йа ку нъей, а прінъес йем жохтарь а і йеден горнец. Та съала стріга пот корову і гваріла так: Ей, маш ти ту добру корову! Лапіла дойіті, та надойла жохтарь поуний і преляла до горца, што ша не здойіло. А другий зась надойіла поувий. То нараз било. Потим йем йей ўзял на йармарк, бо ша за осемнайцать тижній молоко кльагало. На йармарку купец прішол, обзіріл корову: Прошто ти чловече, продайеш? Е, код мі барз пінъазі треба, бо мам дыті дрибни. Йа ша с ным зьїднал, але вин хтіл пйать златиў приборговаті. Йа му не хтіл і ішол йем дому с том коровом. Купец прішол за мном на дригу, гварі мі: Ждїй, хлопе, одбер пінъазы, а корову йа беру. Роствóріл йей писк, обзіріл йей зуби, а она мала при зубах отик, а вин то не збáчил і ўзял йей дому і за пйать тижній цілком йей зуби вилетылі. Так му цалком на ніч вишла, мусыл йей забіті.

⁵ Text zapísal Volodymyr Hnaťuk v Šambrone na Spiši v júli 1899 od rozprávača Janka Gul'aša. Publikovaná verzia v VH, zv. 9, s. 92. Pozri JP, 5. zv., s. 211.

2.

Bosorky⁶ „braly užitek z kráv“ čarováním. Jedna povedala: „chytám tretinu,“ druhá: „a já polovic,“ Juríka pásol neďaleko kone, zsnal z nich ohlávku a vláčil ju po tráve, rieknúc: „a já ostatek.“ Keď prišiel domov, prevesil ohlávku na klin, a natieklo mu mlieka plná putňa, džber a mútovník. Keď Juríka chcel mútiť, prišiel k nemu čert a riekol mu: „Jak chceš tento užitek zadržat', musíš sa mi krvou podpísať.“ Keď sa Juríka zdráhal, chcel ho čert sám podpísať, ale mu vychytil Juríka pero a napísal: „najsладšie meno Ježíš“. Čert ale knihu nemohol viac udvihnúť. Mlieko ale premenilo sa mu na koňské buchty. Juríka naľakaný zanesol tie „buchty“ na rosu, kade bol ohlávky vláčil, a zažehnal sa: „Kříž Krista Pána prede mnou! Kříž Kr. P. nade mnou! Kříž Kr. P. za mnou! Kříž Kr. P. podemnou!“ a tak sa pozbavil diabla.

3.

Bosorka⁷ vláčila provaz po tráve, chtiac kravám mlieko odňať, a hovorila „mne polovičku,“ a z toho provazu potom doma nadojila mnoho mlieka, ktorého ale ubudlo kravám tam sa pasúcim, kade bol provaz vláčený. Keď to jeden muž bosorkou nezbadaný videl, chcel to tiež tak urobiť. Vybral sa teda za rosy na tú pastvu a vláčil po rose provaz hovoriac: „já berem všetko.“ Na to sa sbehol krdel bosoriek a skoro ho roztrhaly. Len rýchlim útekem a odbehnutím provazu sa zachránil.

4.

Z chomúta mlieka nadojiť⁸

Furmani do Trenčína idúci pochvalovali kravy na sihoľach sa pasúce. Jeden z nich čosi naproti tým kravám šomral a kamarádov sa spýtal: „Chcete toho mlieka?“ A keď mu povedali, že chcjú, príjúc do Trenčína zavesil cez ojo chomút a nadojil plnú putnu mlieka. Ale hneď na to dobehol s veľikým krikom jeden panský kravár, že jeho

⁶ Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 58). Rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 205.

⁷ Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 15). Rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 205.

⁸ Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 15). Rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 205.

kravám mlieko odňal ten furman, zažaloval furmana a tento musel 20 zl. švajciarovi (kraviarovi) zaplatiť.

5. _____

Mnoho masla namútiť⁹

Gazdina, ktorá sa do čarov rozumela, mávala za roštom masť, ktorou pomastila mútovník, keď doňho na mútenie smetanu dávala; z tak pristrojeného mútovníka namútila vždy mnoho masla. Raz jej služka z tej masti vzala a mútovník ňou potrela. Keď začala mútiť, prišiel k nej červený muž a žiadal, aby sa mu krvou podpísala, aby vždy tej masti hojnosť mala. Služka to ale urobiť nechcela. Gazdina spozorovala, že jej masti ubudlo, a lepšie hu skovala.“

6. _____

Pani L...a¹⁰ v Skalici rozprávala, že keď sa jej raz nechcelo zmútiť, vyliali smetanu na vahan a šľahali ju vianočnými brezovými prútami. Na to prišla k nim žena s tvárou celou došľahanou s prosbou, aby už prestali. To bola, vraj, čarodejnica, ktorá smetane porobila.

⁹ Prepis rukopisného textu J. Ľ. Holubyho (LA SNK C 515, s. 28). Rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 211.

¹⁰ Prepis rukopisného textu J. Ľ. Holubyho (LA SNK C 515, s. 28). Rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 208.

Človek víťazí nad čarami, odhalenie čarodejnice

7.

N-ská bosorka¹¹

V N. bývala jedna baba bosorka, ktorá mala len jednu chudú kravičku, ale vždy viac masla od tej jednej namútila v každú sobotu, než iné gazdinky od dvoch dobrých kráv. Len si raz kostelník umienil, že si na tú bosorku postreže. Raz tak prišiel k nej večer, a hovoril, že ide ustatý z jarmeku a pýtal si nocľah. Ona mu dala večeru, a kostelník sa uložil na lavicu spať. Baba mala pec zakúrenú a piekla chlieb. Prededňom ale vstala, vyliala trochu mlieka do mútovníka, vzala s rošta jakejsi masti a kraj mútovníka ňou pomastila, a sotvá trirazy uderila topárkou do mlieka, už bolo zmútené; mútovník bol plný cmeru a baba vytiahla vytiahla z neho veľmi veľký kus masla. Kostelník sa staval, jakoby spal, ale dobre videl, čo sa robí. Keď baba na chvíľku z izby vyšla, vyskočil kostelník s lavice, a na rošte kúštek tej masti odštiepť a schoval, a keď baba vkročila, ležal zase na lavici a robil sa, že spí. Ráno sa babe za nocľah poďakoval a kráčal domov. Sotva vkročil do domu, hneď vzal mútovník, pomastil špetkom tej masti kraj na ňom, a len čo po trirazy uderil topárkou na mlieko, už mal mútovník plný a v ňom veľký kus masla. To sa mu tak zaľúbilo, že to jedno po druhom po trirazy opakoval, a vždy namútil hrúdu masla. Potom šiel k organistovi, vyrozprával mu všetko, a riekol mu, aby aj on tak mútiť proboval, že aj jemu mútovník tou masťou natrie. Organista najprv nechcel tomu veriť; ale keď ho len kostelník veľmi navádzal, už len nalial do mútovníka mlieka, kostelník ale kraje mútovníka natrel masťou, – a ten trirazy topárkou udreli na mlieko: už bol mútovník plný, a na vrchu plával veľký kus masla. Aj organista trirazy opakoval. Nato sa zbral aj s kostelníkom na faru, a vyrozprávali všetko, čo kostelník u bosorky videl, ako jej tej masti kúštik nepozorovane vzal, a ako i kostelník i organista namútili veľmi mnoho masla. To sa aj farárovi nepozdávalo, že by to bolo možné; ale keď len tí dvaja veľmi tvrdili, že sa vec tak má: rozkázal i farár kucharke, aby naliala za hrniec mlieka so mútovníka. Kostelník mal ešte toľko tej masti, že

¹¹ Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 104-105). Rozprával Čížek. Názov textu bez uvedenia pôvodu bosorky kvôli zachovaniu anonymity. Publikuje JP, 5. zv., s. 209-210.

potrel kraje mútovníka, a keď kucharka vzala topárku do ruky a len čo trirazy udrela na mlieko, už bol mútovník plný a na cmere veľiká hruda najpeknšieho masla. Tak sa stalo aj po druhý, aj po tretí raz, keď kostelník ostatok masti vymastil po kraji mútovníka. Ale, čo sa nestalo večer! Sotvá bolo na večer odzvonené, prišla baba bosorka pod okná kostelníkovi, a riekla: „Kdo chce také maslo užívať, musí ísť do cechu,“ a povedala mu, že aj organista a farár musia ísť na ten vysoký vrch, kde sa bosorky a bosoráci v noci schádzajú; že aby len šiel aj pre organistu a farára, že jich ona povedie. Kostelník hneď bežal k organistovi a k farárovi, ktorí sa s ním vybrali za tou babou bosorkou. Ona jím riekla, keď jich viedla na ten vrch, aby povedali: „Po tŕní, po hlôži, až tam.“ Kostelník a farár riekli, a dostali sa až na vrch tej hory; ale organista myslel, že si lepšie poslúži, a riekol: „Medzi tŕnie, medzi hlôžie, až tam“: ale ho potom vodilo krížom krážom po tŕní a hlôži, až celý rozdrápaný a zakrvavený jakosi na vrch sa dostal. Tam sa jím baba stratila, a tí traja tri dni blúdili po tej hore, až sa konečne dostali domov. Potom babu zažalovali z bosorstva, a páni ju dali za žíva upáliť.

8. _____

Vo Š...u¹² na Považí potratila krava mlieko. Išli k bohyni. Táto kázala po tri rána pred východom slnka z krtičných kopcov hlíny nakoपाť a tím kravu okádzať. Keď tretie ráno tam kopali, vyskočila z kopca ropucha. Žena sa jej naľakala, a keď sa zпамätala, už tam ropuchy nebolo, ale stála neďaleko toho miesta stará K...á, ktorá sa prihovárala, aby žabe neublížili. Pevne veria, že tá žaba bola bosorka K...á.“

9. _____

Gazdinej¹³ kravy krvavé mlieko dávaly. „Bohyňa“ jím poradila, aby najdenú na ceste koňskú podkovu na žeravo rozpálili, do hrotka položili a na to kravu dojili; na to že príjde bosorka, ktorá tej krave počarovala; ale keď čokoľvek bude požičiavať, aby jej nepožičali, lebo jak jej požičajú, tím tie proti sebe robené čary odčaruje. Na

¹² Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 59). Rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 206.

¹³ Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 25). Rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 205.

to prišla jedna žena požičiavať všeličoho, a keď ju odpravili, došla zase rukama zalamujúc a úzkostlivo volajúc: „Pre Boha! čo to robíte? Nerobte!“ Na to jej odpovedali: „Nech sa stane, čo chce!“ Do rána sa tej bosorky krava rozpučila.

10.

To je šak pravda,¹⁴ že ščil už takíeh vtáčkov nine, ale veru prv to bolo toho bár kolko na šetki stráni. Ale prečo to len bolo? Dobré nemohli spravit, len zlé! Jako čo rane moja mamka nebohá viprávali, lebo tá boli veru pod ponským pri nich, kec sa na našu lúku schádzávali... kec tá lúka patrila jako viete do toho rákošá... dicki jím tam trávu uhnétli... To oni že už takto na Jána na pravé polenne sa tam zešli a vláčili také štranki za sebú po téj trávě a hovorili: „Já scem od susedovej kravi šetek úžitek“... a druhá zas: „A já scem z toho a z toho polovičku“... a čo já viem, viete, čo tam šeličo menuvali. To už, čo odebierali úžitki... Len jeden ráz mojěj mamkin paholek tam pásél kone a vidzel teda, čo tam robá ti bosorki. Len, na mú pravdu, schopil aj on ohlávki s konóv a začal jích tež vláčit po téj trávě a hovoril praj: „Já scem šetek ten úžitek od vás“... Ale to viete, on len tak hovoril leda bolo. Len na mú pravdu, čo? Prídec vám domom a zavesil ti ohlávki na svoje miesto... nuž na nič si ani nemislel... on to mal len za špás... až naráz začnec vám mlieko téci s tých ohlávok, ale tak cícorí... (v) tom prínđu moja mamka do maštale a vidzá plnučků zem mlieka, „čo praj, pre Boha, robíš?“ Nuž on jím poviprával šetko, čo a jako sa stalo. Potom sa už starali, čo jako si pomóžú? Ale precca potom prešla isce už tá hodzina... tak prestalo to mlieko téci. Potom jím ráno jenna hovorí... to bola tež s nich... a bola aj dobrá prateľka s nimi... No, praj, mali ste moc toho úžitku! Pravda, to sme mi tak sceli; nech si dá druhí ráz pozor a nemiešá sa do nás.“ Aj nebojte sa, mala aj jenno dzieča tá istá a už aj to vedzelo ti veci moc robit. Jích susedovi bola aj krava skapala (zdochla), čo mu len oni boli príčina, kec s něj šetek úžitek odebierali. Nebojte sa! Pekne, že kec tá maci ti štranki tahala, tak mlieko jěj s nich téklo a tá susedova krava velice ručála a tá céra hovorí téj matere: praj mamičko! vec už susedova krava ručí!... A praj nech! šak ona ráno nebude ručát! Aj pekne do rána skapala (zdochla). Nuž tak, prosím vás, také veru vedzá vác jako chlieb jesci.

¹⁴ Text zo Starej Turej, uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1898, roč. XVIII, č. 3, s. 178. Zapisala Viktora Hargaš.

11.

Ale viete,¹⁵ jako to hovorá, že ľudé všetko vedzá a zas jenni ništ. Pán Bo vie, čo to kedisi též len mohlo bit. Kedz som bola ešte slobon-ná, mávali sme dve jalovičky jennako staré; a zas dve druhé kravi, ti boli vitelené. A tu sme len sa ždicki čuduvali: ale Pane Bože! vitelené kravi, a tak málo mléka! Ved to bolo len dzivné! Zakál boli telce, mléka dost, bár kolko; jak sa ale telce odstavili, to kamen do vodi; mléka ništ; skoro ani do oka fúknut. A mávali sme aj paholka, lebo kedz už tatička nebolo. Ale, praj, povedá ten paholek, tetičko, viete čo ? Tím kravám inšie neni, len majú porobené; druhí uživa váš užitek. Ale, sin mój, praj, hovorá mamička, já tomu neverím! A veru, praj, tetička, majú! Lebo, zakál je tela, zatál má každá mléka. A to viete len preto, lebo zakál tela cicá, nemôže pristupit bosorka.

No tuto boli vyšli jeden raz mamička na ulic, čo vám nevidza? Z jenného domu, čo vám ale nevizradzím s kerého, takáže žeravá retaz lecela na náš dom, ešte sa praj mamička lakli, že sa nám chicí slama, lebo sme sprvu bívavali pod slamu. Bežá mamička, viprávajú to tomu paholkovi. A, praj, vidzište, tetičko! Dobre ti praj vedzá, že sa nám jalovice otelili! Chceli bi zas už užitek brat. No, nebojte sa, utrúc si ale zubi! Já tomu odpomôžem! Mój sin, praj, hovorá mamička, len vieš praj, niečo neporob! Lebo já cudzé nechcem. Nije, praj, tetičko! Já vám len pomôžem, abi k vám prístupu nemali. No potom išél milí paholek, odrezal vazové drevečka a zavrtal ich tím jalovicám do roba a čosik pritom šemral, ale nás to veru naučiť nechcel. No, praj, včil, tetičko, za sedem rokov nepristúpi k vám bosorka. A veru, moji milí ľudé, od toho času mali tolko mléka na podziv sveta!

12.

Beckovské bosorky¹⁶

Jeden bošáčan slúžil za paholka v Beckove, a umienil si, že si spraví stolec odo dňa Lucie do Božieho narodenia, lebo sám chcel zkusit', či je to pravda, že kto má taký stolec, na ktorom od Lucie do Štedrého večera každodenne robí, čo len za chvíľku, a ho na utiereň do

¹⁵ Text zo Starej Turej, uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1897, roč. XVII, č. 1, s. 49-50. Zapisala Marienka Hargaš. Obsah pozri JP, 5. zv., s. 205.

¹⁶ Text zapísal J. L. Holuby od rozprávačky Anny Zamec-Geľovej (rkp. LA SNK C 515, s. 25-56) a publikoval ho v Slovenských pohľadoch, 1896, roč. XVI, č. 6, s. 324-325; obsah JP, 5. zv., s. 193.

kostola s sebou vezme, tam sa naň posadí, vidí a pozná všetky bosorky v kostole. Ten stolec si aj spravil, len jeden deň chybil, lebo pre domáce práce neprišiel k tomu, čo by len raz bol na ňom nožom zastrúhol; myslel si ale, že keď je stolec len do Štedrého večera hotový, aj tak sa s ním zaobijde, a nič sa mu nestane. Na utiereň sa chodilo najprv do farného, potom do františkánskeho kostola. Náš paholok, vzav stolček pod halenu, vybral sa cez polnoc na utiereň do farného kostola, tam ho pred oltár opatrne postavil a naň si sadol: a hneď poznal medzi ženami, ktoré sú bosorkami, a načítal ich dvanásť, až mu vlasy dúbkom vstávaly. Ani nečakal, až sa budú ľudia z kostola poberať, ale popredku chcel sa vykradnúť, aby mu tie bosorky neublížili, lebo zbadal, že naňho škarade zazerajú. Jako stolček pod halenu ukryl a z kostola vychádzal, pospiechaly za ním všetky bosorky. Jak vykročil z kostola, už po ňom ruky vystieraly, aby ho chytily; ale on, schytiv stolec, prehodil ho ponad múr do blízkej záhrady, a bosorky hneď jedna za druhou za tým stolcom poskákaly a ho s sebou vzaly. V kláštornej kostole malý už bosorky ten stolček. Paholok, jak zahodil stolček, utekal domov, ale gazdovi ani slova o tom nepovedal, čo sa stalo. Keď šiel na Božie narodenie do stodoly nabrat' pre lichvu potrebnej krme, čakaly tam naňho všetky tie bosorky, ktoré v kostole bol poznal, a jedna po druhej s ním tancovaly, z ruky do ruky si ho podávajúc, div že ho na márne kusy nerozvláčili. Keď ho popustily, musel im tvrdo prisahat: že ani jednu, zakiaľ ktorá na žive bude, nevyzradí; lebo by s ním zle bolo. Aby mal od bosoriek pokoj, prisahal. Gazda sa nevedel nadivit, čo sa paholok tak dlho v stodole baví. Až keď prišiel zo stodoly celý rozkmášaný, strapatý, bládý a na smrť prestrašený, pýtal sa ho gazda: „Čo sa ti stalo?“ „Ach, zle je, gazdík!“ povedá paholok; „ale sa ma ani nepýtajte, lebo vám to nesmiem povedať.“ Paholok myslel, že na tom jednom tanci, ktorý mal na Božie narodenie v stodole s bosorkami, bude dost. Ale keď na Štefana šiel pre krmu do stodoly, zase tam naňho všetkých dvauásť bosoriek čakalo; a jedna po druhej ho schýtaly do tanca, že mal tam na mieste dušu vypustiť; a keď ho napomenuly, aby na danú prísahu pamätal, vytratili sa. Na tretí deň – na Jána – šiel paholok do stodoly sečku rezat. Zase sa tu sišly všetky tie bosorky, a daly sa s ním zase jedna po druhej do tak divého tanca, že mu až kosti prašťaly, keď medzitým jedna za druhou na kozlíku sečku rezaly a veľkú hromadu jej narezaly. Paholok bol celý zmorený, a nevedel si

inej rady, jako keď ho bosorky popustily, ist do kláštora a tam si pýtať radu. V kláštore mu poradili, aby šiel k múdrej žene a si od nej vypýtal zeliny na kúpeľ. Múdra žena mu povedala: „Daj si dvom dievčencom набраť zelín a devätorieho dreva, ktoré nemá pílky: to nech ti varia vo vode z deviatich studní, lebo z deviatich močidiel nabranej, a v tom odvarku sa pod šírým nebom po deväť ráz vykúpaj. A potom chod do kláštora.“ Paholok vykonal, jako mu múdra žena kázala, a po deviatom kúpeli šiel k mníchom do kláštora. Tam mu dali trojkráľovú kriedu a vazové drevo, a radili mu, aby hľadel dostať aspoň kúšтик chleba z pecna v peci zabudnutého a hŕstku konopí na konopnici zabudnutých: a to všetko aby pri sebe nosil, tak mu bosorky nikdy nebudú môcť ublížiť. Paholok tak urobil, a mal pokoj od bosoriek; lebo nevyzradil ani jednu, zakiaľ žila, jako sa bol zaprisahal; až keď ktorá umrela, potom povedal, že bola bosorkou, lebo aj tú že videl na utierni v kostole.¹⁷

13.

Z Bátoviec¹⁸

V tých časiech, keď ešte strige chodily po svete, prišlo raz dvanás strigoŭ na krížne cesty v poli a boli v bielych plachtách pookrúcané. A jeden in gajdovau na konskom kopyte a ony tancuvaly. Jedon paholok sa dívau na ne. A tie ho videli a nu povedaly: „Ak nás prezradíš, šeckýho ťa roztrháme.“ Potom odprisahu, že nezvodluje ani jednu. Druhý raz jeden mláďenec robíu stolčok od lucie až do postiacího večera, aby na ňon videť môžu tie strige. Poton ho zau do kostola a sedeu na ňon a šecke strige videu. Tye sa mu hrozily a von utekau domou. Kýn domou prišou, tam mu šecke pri dverách boli a kríšaly naňho, aby ich nezvodlovau, lebo že bude nešťasný. Preto nepozname strige medzi ženami, lebo niečo nikdy strige neprezradí, keď in každý, chto ich vidí, prisahať misí, že bude mlčať a že ich nezvodluje.

¹⁷ Poznámka zapisovateľa J. L. Holubyho. Aj túto poviestku mi rozprávala stará Anna Zamec – Geľová, ktorá ju za holú pravdu drží, lebo že vraj aj toho paholka dobre znala.

¹⁸ Zápis S. Cambela. Rozprávala Zuzana Píroška, rodáčka a obyv. z Bátoviec, v škole ev. u p. uč. ev. Vendelína Fabiana. 26. septembra 1900. Publikované KŽ, s. 428, JP, 5. zv., s. 195.

14.

Co moji¹⁹ dobrí ludé, veru, na mú pravdu, bosorki su! Šak já viem, veru dobre, lebo zme ich mali aj (v) našej doline a bývali hned nedaleko nás. Bývala tam už dost obstarná žena... a veru zme sa jej aj báli... nesceli zme hu račiej ani k nám pripuscit... nuž ale, moji do-bri ludé, precca nám preto kravi dicki velice zle dojjevali... aj veru (v) celej tej doline nebolo kolko rázi ani k dostánú mlieka... a ona vám ho, moje duše, tolko mala, to ból strach a hrúza. .. a mala len takú rárohu kravu. Milá ta žena, jakožto teda tá bosorka, mala aj nevestu. Tun, tá nevesta bola tam už tušin volajako ale vyše roka. A teda, moje dušenki, milá tá jěj maci po celí ten čas ani len jenmi jedzinú noc, tak jak bolo dvanást hodzín, nebola vám doma, a to až do trech hodzín! Len tuto veru milěj nevesce to už bolo aj trochu dzivné! Ej, praj, prec-ca vás já mosím dostriehnút, dze vi chodzíte. No tuto veru, moje duše, jennu noc milá nevesta išla teda striehnút. Nuž ale, moje duše, tušin že aj ona bola dobrí majster, lebo bola že též aj z takého domu... nuž ale viete, ona mala s timi vecami pokoj, lebo že to ona ešte dobre nevedzela... a viete, že kec v tom len niečo pochíbí, že zle prejde. Nuž teda, kec to už išla striehnút, milá nevesta stala si, viete, do kuchine za dvere... to už veru ani neviem, čo to tam jako mali postavané... nuž ale odtal že dobre vidzela. A tuto, moji dobrí ludé, že praj, jak bije dvanástá, tun jenními rázi idéc si vám milá maci a nésia si metlu (v) ruce a potom že si stala pod komín a tuto sanne na tú metlu a že potom povie: nech som tam hned po konci! A tuto, moje duše, že jako to povedala: hibáj hore komínom... a tam tá! Tuto teda milá nevesta to, viete, šetko vidzela (z)poza tých dverí. Ale tuto, moji dobrí ludé, čo vám aj ona neurobila? Chicíc vám aj ona metlu a, viete, salla si též na uu. Ale ona nepovedala: „nech som tam hned po konci“, ale že: „nech som tam hned krížom“. Ona, viete, mievala, že jako tú mater ešte predbehne. Ale na raój pravdu, do komína sa nemohla krížom zmescit, tak spalla naspátek, bi oklep. Ale ona, moje duše, zas potom friško povedala: „nech som tam též hned po konci“. A tuto, moje duše, též hlbaj hore komínom a pekne krásne za tú materú. Až naráz, kec už dost dúho lecela, potom tuto spalla pri jennom dome; ale že vám ból len velice otrhaní a dsesikož pod samími horárni! Potom milá nevesta

¹⁹ Text zo Starej Turej, uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1897, roč. XVII, č. 5, s. 310-311. Zapisala Viktora H. (Hargaš). Obsah pozri JP, 4. zv., s. 185.

aj pekne išla do toho domu. Ale, moje duše dobré, čo? jako tam vešla, nuž že tam bolo moc tých bósorék a že sa už radzili, čo a jako. Aj tu svoju mater že tam hned zazrela. Ale jako hu zazreli, že hned, moje duše, sa na nu zhrčili: a čo, praj, tu sceš? čo tu medzi nami hladáš? A že tá jej maci najvác na nu docierala! Potom milú nevestu že schopá... hibáj... zavédli hu dzeši dalacicuo do hór! No, praj, inéc nespravíme; sčil jak bóš moci, hladaj si cestu; ale kec aj domom prindeš, neviprávaj to nikomu, toc povedáme, lebo bó zle stebú. Nuž a potom... to už, moje duše, ja neviem čo a jako... ale milá nevesta sa jakosik vihatlala z tých hór a prišla teda domom a milú mater našla už též doma, viete, jako kebi sa ništ nebolo stalo. Ale, veru, milá nevesta sa nezdržála a teda viprávala to bár dze. Ale veru tá chudera zle prešla. Šetki kosci jej povistavovalo a bola takím žebrákom až do smrci. Nuž veru, moje dušenki, to je pravda. Já račiej uverím, jako bi som mala tak prejcit, jako tá chudera nevesta.

15.

Kováčka bosorka²⁰

Jeden kováč mal dvoch tovaryšov, z ktorých jeden bol silný, zdravý, švárny, a ten druhý chudý, vyziably a vždy a chorľavý. Kováčka ale bola bosorka. Keď koláče piekla, ani cesta nezarabála, len zakúrila pec, vykúrenú vyhrabala a vymietla, vzala lopatu a na ňu napľuvala, z čoho sa hned spravili veľiký báleš, tak pľuvala a sádzala báleše do pece, a upečené vytáhovala. To vystriehol ten zdravý tovaryš, ktorému sa zdôveril ten chudý a chorľavý, že veru kováčka každú noc zahadzuje naňho kantár a on sa premení v koňa, kováčka si sadne naňho, a on ju musí odniesť do vákoša. „No, nič sa ty neboj!“ povedal mu ten silný – „len si ty daj dobrý pozor, keď ťa kováčka priviaže o kôl, abys jej, keď zase na teba vysadnúť prijde, abys ji odniesol domov, kantár zo svojho krku chytro strhol a na kováčkinu hrdlo zahodil; o to ostatnie sa viac nestaraj.“ V noci zase prišla kováčka k spiacemu chudému tovaryšovi a zahodila mu na hlavu kantár. Tovaryš sa hned premenil v koňa, ona si naňho vysadla, a on s ňou cválala do vákoša, kde už bolo mnoho bosorok pohromade. Tam soskočila s koňa a priviazala ho o haluz, a išla do vákoša za bosorkami. Tovaryš

²⁰ Zapísal J. E. Holuby (rkp. C 515, s. 90-91). Rozprával Jan Ševcech z kopanic. Obsah JP, 4. zv., s. 183.

v koňa premenený sošúchol s krku kantár, a keď po vákoši kováčka k nemu prišla, aby naňho vysadla, on jej hubou chytro kantár zahodil na hlavu, a tak ju v kobylu premenil, sadol na ňu a ona ho doniesla domov, kde už druhý tovaryš na nich čakal. Tam hneď oba kobulu pookuvali na prednie nohy a odišli. Ráno tovaryši už boli o vihni a s chuťou kovali, keď kováčka ešte vždy z postele nevstávala. Kováč jej odkázal, aby vstala, lebo treba raňajky dať tovaryšom; ona ale bola pozamotávaná v duchnách a odkázala kováčovi, že nemôže vstať, lebo je velice nezdravá. I vybral sa kováč za ňou, aby sa podíval, čo jej jej, a keď si ona nohy velice ukrývala do duchen a nechcela povedať, čo jej je, naposledy jej kováč odekryl nohy, a videl, že je na obydvoch podkuvaná, a tovaryši sa mu priznali, čo sa v noci stalo. Kováčka od utrpených bolestí umrela.

16.

Jéj, ba ozaj,²¹ milí mocní Bože! to bolo veru aj strašné dost, čo sa to tot pred pár rokami u tých Dugovicov bolo stalo! Jak viete... nuž ale čobi... veru aj neviete... málo (g)do to vie, lebo viete, oni s tým čučali jako s teplím osúchom. Ale já kec som tam bivala hneď vella, nuž já veru viem dobre o šetkím... mne veru neujde ničové, ani len za ten mární máček, abi som to já neprezviedala. A tuto mi to bolo ľachko, lebo viete, každú chvílečku som tam zízala. Dost mi oni zakazuvali, abich nikomu ništ nehovorila. Nuž ale čo? Sak sa človek veru nezdrží a najma ščil, kec nám to prišlo do reči o takíck vecách. Šak bi sa mi to aj na jazik vyhodzilo potom.

Vidzište, to sa zdáli bit dost, poránná osoba tá stará Dugovicová; ani nigdo bi sa to nebol o nich nazdál, čo oni jaké kúski stvárajú! Vec, moje duše drahé, oni mali tú bosorskú knihu jakúsik... já som hu aj vidzela, ale aš kec oni umreli. Lebo kec mali umret, tak potom šetko vizradzili. Já též som tam bola prišla... to bolo už po jích smrci... a prám kúrili (v) peci, čo mali tú knihu tam hádzat.. . aj som sa na to dzívala mojimi vlasníni očami, kec hu do téj pece uhodzili. Pekne vám taká žeravá, jako uhel, vilecela hore komínom. Ej ale, veru Bože mój, tá boli zle prejdená! Nuž ale že (g)do jakím pluhom ore, tak sa mu aj vodzí! Moje duše drahé! Dva rok i ležáli na posteli, čo sa nemohli

²¹ Text zo Starej Turej, uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1898, roč. XVIII, č. 3, s. 177-178. Zapisala Viktora Hargaš. Obsah JP, 4. zv., s. 238.

ani len jenním údom pohnút a na celích dňoch, na celícli nocách to bolo jích, ináč nezavolali len: jujúj! Béda mne!... Mi sme jím kolko mnoho rázi hovorili: ale praj, Evka, zavolajte na Pána Boha, asna vám prv ollachčil... Ale oni praj: Já nesmiem, já nesmiem! A to vám tak ukrutečne skrikli!... veru hlas mali dobrí.

Tuto potom, moje duše, kec mali už umret, tak akkorát o polnoci pekne sedom jeleňov tam prišlo a zrovna ke dverám a začali škrábat na dvere. A to jích sin sa na to dzíval... ten išél prám ze mlína... a tuto see íci do jizbi a vidzel tam teda tích... nuž ale šak povedzme jenním slovom... veru to neboli ništ inšie len... nech sa prepannú... čerci! Aj sa potom vrátil naspátek. Až ráno idec zas do dvora... a bolo, viete, aj tak trošku poprášené snehu... vidzíc vám pekne kopitá (v) tom snehu a tam pri dverách šetko uhnetené též kopitami! Potom on,teda vi-prával, čo a jako... Ona maci to očula a povedala na to: Ej praj, tuto čo trpím, to len ešte jako to, ale aš ti ma schopá, čo potom bude? Ale mollit sa precca nescela žánníra činom, že komu sa odezdala, tam už aj bude. Ani že nemohla, lebo ona bola čosik že prekrivdzila (v) téj bosorskéj knihe, tak preto sa jēj to aj tak bolo stalo. Aj veru potom hned na druhú noc umrela. To už ani veru neviem, jako skonávala, lebo (g)do bi si to šetko (v) hlave nosil, kec má človek aj inakšú starost. Ale si mohli zát príklad s nēj aj druhé, keré také kúski stvárajú, lebo som vedzela aj o vác takíeh osobách tedi... ščil šak už jích nine... tito mlačšie sa to nenaučili alebo asna sa to učit nesceli, lebo šak vi-dzeli, že Boha nigdo neprevládze.

17. —

Jéjdanenki!²² Tušin dnes človek už ani ništ dobrého neočuje! Tot boli naši manka na Krajnanském, jako viete, skupuvat šati... Chudera, šak sa veru dos natučú, abi nejakí ten groš virobili... Teda vyprávali jím tam, jako (v) tích kopanicách, čo sa tam s jennú ženú porobilo! Viete, bola ona vidatá za jenním bohatím sellákom a ten ból velice lakomí. Jako viete, sellák sa až tak trasé za tím grajcárkom... Šak sice nine dzivu, kec sa taško virobí, a nestaččí, či na tú porciju, zas na knaské, a čo já viem ešte načo... Teda abich si nezabola reč... Ona milá istá žena věru mosela si aj ukrannút, tun kúsek putru (mladého

²² Text zo Starej Turej, uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1898, roč. XVIII, č. 3, s. 178-179. Zapisala Viktora Hargaš. Obsah JP, 5. zv., s. 196.

masla), trošku zbožá, zemački, a si to už viete odpredala pomlčki. Šak veru nine dzivu, kec potrebuje na dečo; tu treba na ti dzeciská dzekákí such a zas niečo na seba a na čo jěj bolo náčin, kec, viete, bála sa od muža pítat. Viete, muž si naučí ženu sám krannút, a dobre mu tak! Má dat, na čo mosí bit... Tuto ráz, neviem veru, či predal voli, či čo? Len to viem, že dostal moc penez. Milá žena vidzela, jako si jích popratal do žbána na fogaš, a už tu věru hu mosel pokusit ten zlí... bodaj sa prepadél... lebo už čo já viem, čo si to zmislala... len veru už si takí čas ulahodzila, kec jako ten muž dzesik odešél, a žala mu s tich penez... už neviem, či padesátku, či kolko... no nech bolo kolko scelo... dos na tom, ukralla jích. Tuto, kec to on, jako ten muž, opáčil, moje dušenki, robil takí štarc, ani čo bi boli šecci čerci donho vešli, dziv jích tam šeckích nepobil. Veru, moji dobrí ludé, mala ona toho už dos navarené, ale nepriznala sa nijakú činú. Bála sa, viete, že bi hu jako zabil. Chudera! Veru bi lepšie bola urobila, kebi sa bola priznala! Moje duše, potom bolo s nú horšie... Čo si vám on nezmyslel... bodaj zmrzél. Vibral sa tušin ke katovi dzesik do Trnavi a či dze... Ba čájda! Abich vás neošálila... neišél to ke katovi, ale tušin až do Bošáce, viete, jakéjsik bohine. Tuto poviprával jěj, čo a jako sa mu povodzilo s riini penazmi a žádal hu, abi, praj, poznaččila toho kmína. Tue ona, praj, zlála olovo, a čo já viem čo ešče, tušin aj sito krúcila a potom poviec mu: „Mój dobrí človiečku! Nežádajte to, bó vás to mrzet! Ten kmín, praj, je z vašěj blízkej rodzini.“ A čo mislíte, moji dobrí ludé? Že to tak nechál? Bodaj ma pes zal, nije ten! Len to žádal! Že, praj, nech je to do sce!... Tuto milá istá bohina teda porobila... to už veru neviem čo, jako?... Dos na tom, kec ten muž prišél jako domom, našélc na mú pravdu, ženu na zemi, a verte, lebo neverte, ani pohnút sa nemohla. Tedáž sa nalakal, že čo urobil, zle urobil. No pomoci jěj nebolo žánnej. Ba, moje dušenki, kandál bola horšie a červíci hu začali za živa žrat. A očut hu bolo, nebolo (v) tom stavaní ani k obstánú. Chudera, potom hu vinésli pod šopu a tam sa trápila koliké mnohé čaši. Ej, rád bi jěj ból už pomohél. Išél zas ráz, jako téj istěj bohine, abi to praj zas odrobila a jěj pomohla. Ale veru, moje ženički, ta mu tak povedala: že ona ti porobené veci puscila dole vodú, a čo ráz praj dole vodú plívá, to sa jakživ spátki nemôže vrácić. A tak pomoci nebolo žánnej, až kec jěj sám pánbo ollachčil.

18.

Bohyňa podhradská²³ išla s mužom a s deťmi na celé leto z domu na roboty a „toho zlého“, ktorého mala vo fľaši, musela vypustiť: preto už čarovať nemôže. S tým „zlým“ musela každý pátek „čosi robiť“. (To hovorily ženy, keď Mart'áčka r. 1896 na leto odišla z domu, a potom za čas s čarami sa nezapodievala; ale už r. 1900 zase začala ľud klamať, a klame ďalej, zakiaľ sa kto klamať dá.

19.

Kedz bivalach doma,²⁴ viete, taká sahanda ešče, na mijavském z mú nebohú mankú, Pán Bó' ich osláv, u jakejsik gazdzinej hoferství, nuž jako tá gazdzina mala nevestu a mali veľkí neporádek medzi sebú. Ráz zasčas rána ale o štvrtéj stala tá nevesta hore... jako, vedzá, dicki nevesta prv stáva... nuž žala puténki, že pó (pôjde) pre vodu. Povilievala vodu od večera do rádiv. Ale čosik, neviem, či zabola niečo, čo ja viem čo, oná, milá nevesta, postavila puténki predto dvere a vrátila sa spátki. Kedz zase zabrala sa ven a scela už vikročit, nuž prv lež ona vikročila, ako istá nevesta, viskočila z izbi kočka. Čím tá kočka prišla pod návracie, tedáž pleščila sa o zem a rozpukla sa. Milá nevesta prelakla sa velice a skríkla. Má manka, chudátenko... šak už dvacat rokov zem hnojá a já mocem sa tun ešče bi staré hodzini... višli tedáž ven, že jako čo sa to stalo, a tu vidzá tú rozpučenú kočku. Aj tá, ako cvekruša, též višla ven. „Milí mocní Bože!“ hovorá ako manka, „čvo sa tej kočce mohlo stat, že tak rázom zkázu žala?“ „Na!“ praj, hovorí tá gazdzina, „čožbi sa jej bolo mohlo inšie stat, iste skočila niečo takého, čvo hú roztrhlo. Tuto prikročili má manka k tej kočce bližšie; ale čím tam kročili, tedáž ostali stát a moseli sa chicit steni a ostali tam, ani pohnút sa nemohli. To je taká pravda, môžu mi verit, ako že je Pán Bó' na nebi! Tak čo bolo robiť? Donéslí zrne jích, ako tú mú manku, chudátenko, na postel. A na druhí den ból prám trh na Mijave a susedé šli též tam na koňoch... bo to boli dobrí gazdové, chovali štiri kuši liehovi a držáli aj kone, bo formančili. ... nuž žali tú mú manku na Mijavu. Tam natrafili just na vápeníkov a tí mali ícit na Brezovú z vápnom. Milí istí vápeuici žali tú mú manku na vóz a zavezli jích až

²³ Z rukopisnej zbierky J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 270), publikuje JP, 5. zv., s. 196-197.

²⁴ Text zo Starej Turej, uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1897, roč. XVII, č. 5, s. 311-312. Zapisala Viktora H. (Hargaš). Obsah pozri JP, 5. zv., s. 216.

na milú istú Brezovú a otál na brezovské kopanice, ako ku druhému Bohovi, abi jím pomohél ottoho. Kec tam prišli, ten istí ako Bóch, tedáž jích popohládzal a jím, chudátenku, tedáž bolo lachčie. Nuž on istí človek povedal tedáž (čím mu jako virozprávali, jako sa jím to stalo): „Dušenka moja! Kebi tá nevesta bola prvá vikročila ze stavaná, bolo bi sa akkorát s nú to isté stalo, čo stalo sa s tú kočkú. Ale vi, dušenka moja, kročili ste ešte do toho počarovaného miesta, a to vás tam ešte ofúklo z toho! No ale nebojte sa ništ! Šak vám já, s Boskú pomocú, pomôžem od toho!“ Zal tedáž s police jeden hrnéc a dal dou šelijakích zelín, nuž šeličo, čo ja viem šetko čo – a príkril to ze škrillú, aby para neuchádzala. Potom milú, istú manku pookádzal a šeličo hovoril pri tom. No, to mi už nevedzeli ani manka povedat, čo on šetko ešte robil, tušin aj karti zhadzuval a vosk zlieval a potom rékél: „Dušenka moja, to počarovala tá cvekruša tej nevesce. Sám Pán Bó’ hú ochránil, že tá kočka ven višla, bo bolo bi po nej bývalo, na večné vekí.“ Oni, ako moja manka, ostali više tínna u istého Boha, a pomohél jím od toho. Sám milí Pán Bó’ vie! Hovorá, že nine len jenného Boha. Ale šecci ludé šecko vedzá a jeden ništ! Ale verá mi, lebo neverá, toto je taká pravda, ako že je Pán Bó’ nade mnú!

Lúbostné čary

20.

No ale podzivate²⁵ sa len, kec vám tá naša Kača nesce dat tú céru zaňho! A on bi hu tak rád mat! Šak ostatné dzievki dziv sa za ním nezblázna! Veru neraz som vidzela, kec tá jeho maci šati prala, tolko vám toho mala! A tých plachét! Ej, veru, verte mi, jak ich nebolo štiriccat, nech nebola ani jenna. No, nemohla bi hu dobre zaňho dat? Šak komuž bi šetko ostalo, jako jej, kec nemá vác dzecí, len jeho? Ale ona len ždi hovorí, že sa jeho matere bojí. Chrnulo! Šak kebi jej išla pod ruku, veru bi nemala žánnú krivdu! Ale, kec je to len tak vichované! Och ta! Ná,v tot viete, čo sa mu nestalo? Viprávala mi to jeho maci sama. Že si, praj, dal šit košelu jeunej dzievke a že tá istá bi bola velice ráda zaňho išla, ale on hu, viete, nesce. Len že, moje duše milé, pokerúc mal tú košelu oblečenú, dicki ho chodzilo gnávit a ukazovala sa mu pred oči dicki jenna dzievka. Ešče misleli, že mu to tá dala porobit, lebo ani tej nescel. Ale to potom vibadali, kec ho inokedi negnávalo, len prám kec mal tú košelu na sebe, čo mu to tá šila. Ona mu, viete, mosela čosik do nej zapraviť a spravila to na téj slák. No, milí Bože, pomislite si, či sú neni ludé na miesto čerta?... Potom že hu komusik dali a odtedi má pokoj.

21.

Jeden mládenec²⁶ dostal začarovaných pagáčov, nejedol jich ale jich hodil psovi k sežraniu. Ten pes potom za tou dievkou, ktorá tie pagáče frajerovi bola nachystala ustavične behal, až ho konečne horko ťažko odčarovali.

22.

Vedomkyňa²⁷ nabrala pred východom slnka z 9 močidiel (kde sa konope máčavajú), z 9 brodov, z 9 proti východu vytekajúcich studeniek vody, nad tou pozlievanou vodou jakési zaklínanie odriekala a ňou zo džbánka na hlohovom kline visiaceho tú mladú ženu celú

²⁵ Text zo Starej Turej publikovaný v Slovenských pohľadoch, 1897, roč. XVII, č. 2, s. 118. Spisuje Marína Hargaš. Obsah JP, 5. zv., s. 212.

²⁶ Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 30), obsah JP, 5. zv., s. 212.

²⁷ Záznam J. L. Holubyho (rkp. LA SNK C 515, s. 48), rozprávala baba Janička, publikované v Slovenských pohľadoch 1883, roč. III, č. 3., s. 289 a v JP, 5. zv., s. 213.

umývala, ostatok vody s džbánkom vložila po vykúrení pece do pecovej pazuchy vedľa sopúcha; na druhý deň džbán vyňala, vodu z neho do putienky, z putienky medzi plot do kolovej diery vyliala a kôl obráteným koncom do tej istej diery zastrčila. Na to zase dala takých vôd doniesť a umývala tú mladú ženu na povale nad izbenným stolom, zbývajúcu ale vodu vyliala z džbánka „v hati na šíp“ (Rosa canina) a mladým šípom (t. j. jednoročným šľahúnom, ktorý má silné, ostré ostne) ten obliaty šípový ker šľahala, hovoriac pritom hnevlivým tónom:

Jaké požičivanie,
také vračanie,
na tvé škaredé telisko.

To všetko boli čary na potrestanie neverného žene svojej muža, a „zarobenie“ na jeho škodu. Medzi tým šľahaním prišiel, vraj, ten muž, a dal sa pred svojou ženou do prosu, aby sa len domov vrátila, že ju nikdy viac bíjať nebude.²⁸

²⁸ J. L. Holuby pridáva poznámku: „Žena, ktorá mi toto jako skutočnú udalosť rozprávala, povedala mi ešte aj to, že ona sama, keď raz pri podobnej príležitosti tie zakliate vody v putne k plotu niesla a už tma bola, taký strach dostala, že odbehla putnu v sade a letela „jako bez duše,“ strakami ju obletujúcimi prenasledovaná, domov, a spadnúť ostala jako mrtvá ležať. Keď ju vraj domov doniesli, celú noc ju samé straky obletúvaly, a ona upadla do ťažkej choroby, z ktorej sa len pomaly zotavila. A túto fabulu mi s takým verením sa a s takými kliatbami, že je to pravda skutočná, potvrdzovala, že mi tej ženy až ľúto bolo. Ponevác poverčivosť je druh choromyselnosti, vieme, že ju výsmechom nevyliedime, ani bárs jak prísny vyhršením chorú myseľ na pravú cestu nenapravíme. Tu je potrebné podobné pokračovanie, jaké užívajú zkušení psychiatri pri liečení choromyselných.“ (Slovenské pohľady 1883, roč. III, č. 3, s. 289).

Ovplyvňovanie počasia

Černokňažník

(*chmurník, chmarník, planetník, veterník*)

Mužská démonická postava, ktorú systém poverových predstáv fixuje ako schopnú riadiť a ovládať prírodné živly a ovplyvňovať počasie. Najčastejšie mal podobu čierneho mnícha v dlhom rúchu (alebo v dotrhanom plášti) niekde s krížom cez nos a širokým klobúkom. Jedol len vajcia od čiernej sliepky a pil mlieko iba od čiernej kravy alebo kozy. Dom, v ktorom mu darovali takú potravu, bol chránený pred bleskom, ale pomstil sa tým, ktorí ho odmietli počastovať, alebo ho oklamali (vajčisko nebolo od čiernej sliepky, mlieko nebolo od čiernej kravy alebo kozy). Černokňažník lietal v oblakoch na drakovi (šarkanovi, šarkaňovi) a ním ovládal ťažké mraky, zmrazoval vodu a vyvolával búrku a krupobitie. V niektorých oblastiach Slovenska sa mu pripisovala aj schopnosť hľadať poklady a vzácne rudy v zemi. Pavol Dobšinský v práci *Prostonárodné obyčaje, zvyky a povery* opisuje túto postavu takto: *Východí z trinástej školy, kde čary učil sa. Má draka, ktorého kdesi v jaskyni chová a kedy chce, liece na ňom ponad hory doľu. Jako drak chvostom šibe, tak povstáva víchor, čo hory láme. Černokňažník v čiernych hábach navštevuje salaše, majere i domy v dedine, pije len od čiernej kravy lebo kozy mlieko, ním dá i uchlácholiť sa. Ináč zjav jeho osudný a narobí škody na statku, v poli i v horách.*”²⁹

Základnú charakteristiku, vonkajší opis a schopnosti tejto démonickej bytosti ilustrujú vybrané folklórne naratívy.

²⁹ Dobšinský, P.: *Prostonárodné obyčaje, zvyky a povery*. Turč. Sv. Martin.: Tlačou Kníhtlač účastinár. spolku. Nákladom vydavateľovým. 1880. Zlatý fond denníka SME 2007, [cit. 6. 1. 2025]. Dostupné na webovskej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodne-obycaje-zvyky-a-povery

23.

Za čornoknyžnyka³⁰

Tu išoľ čornoknyžnyk na Iavîrky u chamarach. I ieden starby človek na gvozdž'ovu dž'uru isper ho. I tot zyšoľ i pryšoľ ku tomu domu i hvaryt: Na maľu d'urku smotryš, ale pust. Vîn mu hvaryt: Iat'a pušču, ale žebyś u našym chotar'iu nyiaku škodu ne zrobiľ. I pustil ho. U druhym chotar'iu iag išoľ, to de iakyyi strom byľ, tam u šytky vyľamaľ, poprevertaľ, iak š'a rozn'îvaľ. Čornoknyžnyk na šarkan'ovi chodyt.

24.

Z Uderinej³¹

Černokňazník šarkana vyčíta z diery a tajde s ním v oblaku. Kade ide, všade „hrúza spadne.“ „Tam iste šarkana berie“, kde ťažké oblaky idú. Černokňazník vyvedie šarkana do východných krajov, kde každý človek musí mať z jeho mäsa pod jazykom, lebo ináč by zhoreľ od slnca, od horúčosti. Keď černokňazník letí na šarkane, vtedy tento stína chvostom konáry zo stromou; prv však vždy spýta sa, či majú ísť poľom a či horou. Ak by černokňazník povedal, že idú poľom, tak by všetko na nivoč obrátil; ale ak si horu vyberie, tak je tichšia búrka, lebo šarkan horu šanuje, že sa v nej vychoval. Černokňazník inšie neje, ako mlieko od čiernej kravy, ktorá však ani jednu bielu srst nemá. Černokňazník v čiernych háboch chodí.

25.

Raz³² jedného človeka odsúdili na smrť, ale mu potom nechceli život odobrať, nuž hodili ho do jakejsi jamy. Tu spadol medzi dva hady, ktoré mu však nič nespravily, iba sa mu na dve strany odstúpily. Keď vylačnel, rozmýšľal, že ako by si hlad ukrotil.

³⁰ Z Litmanovej, rozprával 90-ročný starec Vislocký 26. 8. 1929. Publikovaná v Панькевич, Иван: Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Praha: Nakladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1938, s. 540.

³¹ Zápis S. Cambela. Z Uderinej, do miestneho nárečia prerozprával Ďuro Benčík na základe textu publikovaného v Slovenských pohľadoch, 1896, roč. XVI, s. 251-252. Publikované aj v KŽ, s. 298. Pozri aj JP, 5. zv., s. 200-201.

³² Text Ďura Benčíka, publikovaný v Slovenských pohľadoch, 1896, roč. XVI, č. 4, s. 250-251.

Ale videl, že tie hady nežerú nič, iba čo jeden kameň lížu; nuž to sprobaval aj on a vskutku ostal pri živote. Asi za 20 rokov bol v tej jame, keď raz prišiel ta černokňažník, a hneď čierne oblaky zaľahly celý kraj. Potom začal čítať z knihy, na čo všetci vyšli von z jamy. Najprv vyšiel ten človek, ktorého sa černokňažník zľakol, ale mu nič nespravil, pretože všetko vyrozprával, čo sa s ním stalo. Za človekom tým vyšly aj hady, ktoré však boli šarkany. Tieto černokňažník na kantáry pochytil a dal ich držať tomu človeku: „Chyc mi tieto žrebce, kým si trochu podriemem.“ Ale človek si pomyslel, že tie jeho v jame nebantovali, tak že ich aj on oslobodí z kantárov. To i urobil, tak že hady černokňažníka na kusy roztrhaly a znovu vošly do jamy. Človek ten šiel potom domov, kde ho už ani nepoznali.

26.

Z Nemčinian³³

Bož jeden chudobný človek a maľ drobnýe d'ietky. Žene hovoriť: „Žena moja, pôjd' en ja do hory, buden robiť obruče a tak sa bud' en živorit' aj z mojima d'et'ma.“ Keď tajšou do tej hory, tan prepadou do skaly. Tan byly dva veľkí hadie. On sa do jenneho kútika ušúleu. Myslí si: „Paňe Bože, čo týto hadie so mňou spravia, keď sa zobudia.“ Keď sa zobudily, tak išly kameň lízať. Aj on už bož velmo hladom obklíčený, tak išou aj on a nalízať sa toho kameňa. Tak bož nasýťený, ako čo by bož čo na svet'e jedoť. Keď sa nalízať, zas išou na svoje mesto. On tam bož (v) tej skale do roka. Keď prišou rok, prišou na tú skalu černokňažík a hovoreu tomu človekovi: „Daj pokoj prvýmu hadovi, keď von pôjd'e, aľe keď druhýho bud' en vyčítuvať, dobre si okruť jeho chvost o ruku, abys nepadoť zpátky, lebo tam by si poton zahynuť odladu, lebo tá živnosť, čo si lízať, ztaďe skape.“ Keď černokňažík hore vytrhou toho človeka, uďereť tých hadou kantáron a ostali koňe. Na jenního černokňažík sadou, na druhýho ten chudobný človek a leťeli pod oblaky a keď prišli nad d'ed'ínu, chudobný človek povedať, že je to hora, aby ju černokňažík ňelámau, lebo sa t'en na d'ed'iny hnevá, ale na horu sa ňehnevá. Černokňažík doňiesoť chudobnýeho človeka pod

³³ Zápis S. Cambela. Nemčiniany, rozprávala Mara Malý, narodená v Príleпоч (dnes časť Zlatých Moraviec), asi 60-ročná a 45 rokov žije v Nemčinanoch, 16. mája 1903 v hostinci p. L. Frommera. Publikované v KŽ, s. 441, pozri aj JP, 5. zv., s. 184-185.

jeho don. Prišla jeho dcéra zametať a najšla otca tan a hovorí: „Matka moja, tu sa náš apko, ležia pod stenou.“ „Ale moje dieťa, tvoj apko sa alebo zatopiť, lebo ho zabili. Už rok ak nebou doma.“ Chudobný človek sa prebrau, klakou na kolená a ďakuvať Bohu za vyslobodenie.

27.

Černokňažník³⁴

Raz Černokňažník chodil v Podhradí po domoch a pýtal si vajcia od čierných sliepek, a hneď každé poznal, či je od čiernej sliepky lebo nie? Tak prišiel aj do Potôčka (suchý potok, je ulica v Podhradí) a pýtal najprv, aby mu dali mlieka od čiernej kravy; a keď mu toho dať nechceli, ale sa vyhovárati, že nemajú, pýtal vajco od čiernej sliepky; a keď mu aj toho nedali, pýtal slaniny. Ani tej mu nedali. Na to jako prišiel, tak odišiel Černokňažník; ale tomu gazdovi sa do rána krava zbláznila.

28.

Černokňažník³⁵

Černokňažník prišiel si od jednej gazdinej pýtať mlieka od čiernej kravy, a keď mu ho nechceli dať povedal: „Počkej len, však ti já vykonám!“ „A čo?“ pýtala sa gazdina. „Toto,“ riekol Černokňažník a shodil s hrncu škrydlu. Sotvá vyšiel z domu, ztrhol sa náramný víchor a celú strechu toho domu odniesol.

29.

Černokňažník³⁶

Keď bola Gelkina matka vo Vieskách u bohatého gazdu vo výžinku, tam jej rozprávali: že k tomu gazdovi každý rok raz, v žatevnom mesiaci, chodieval Černokňažník, s veľkou kníhou, a pýtal

³⁴ Rukopisný text J. L. Holubyho zapísaný v Zemianskom Podhradí (LA SNK C 515, s. 44). Rozprávač ani dátum zápisu nie je uvedený. Pozri aj JP, 5. zv., s. 201.

³⁵ Rukopisný text J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 80). Rozprávač Pevný, dátum zápisu nie je uvedený. Pozri aj JP, 5. zv., s. 201-202.

³⁶ Rukopisný text J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 69-70). Rozprávala Geľka, dátum ani presné miesto zápisu nie sú uvedené. Pozri aj JP, 5. zv., s. 201.

si prvé vajco od čiernej sliepky, a vždy mu to dávali; lebo ten Černokňažník býval vo velice uzučkej kaplnôčke, do ktorej sa len sám umestil, a tam vždy z tej velikej knihy čítaval. Keď gazda zomrel, jeho dvaja ženatí synovia sa so statkom podelili. I prišiel zase v taký čas, práve cez žatvu, ten Černokňažník, najprv k staršej neveste nebohého gazdy, a pýtal si mlieka od čiernej kravy. Že ho už znala: dala mu toho mlieka. Černokňažník sa zad'akoval a šiel k mladšej neveste, od ktorej si pýtal vajco od čiernej sliepky. Táto mu vajco doniesla a dala, ale to nebolo od čiernej sliepky. Černokňažník to hneď poznal, a riekol: „Toto si skovaj, a daj mi vajco od čiernej sliepky.“ Tá sa ale nahnevala, a nechcela mu žiadaného vajca dať. Černokňažník sa vrátil k staršej neveste, a požaloval sa jéj, že mu mladšia nechcela dať prvého vajca od čiernej sliepky. Staršia nevesta mu riekla: „Ja vám dám vajco od čiernej sliepky; ale to neni prvé“, a podalo mu ho. On sa zad'akoval a riekol: „Však tá druhá uvidí, čo sa na jej strane roľe stane!“ Černokňažník sa nafuštikoval, čím ho staršia nevesta ponúkla, a odišiel preč. Na roľách už boli porozostavané snopy a kríže. Po poľudni sa ukázalo s počiatku len malé mračienko, a keď prišlo nad roľu tých dvoch sestár, ztrhol sa ukrutný výchor a hrmavica s bleskom. Kríže a snopy na strane staršej nevesty zostali suché a nedotknuté, ale na strane mladšej nevesty, na jednom konci kríže hrom zpálil, a na druhom konci všetky snopy na márný pazder boli vikrútené, roztrhané a vymláténé.

30.

Zo Strážskeho³⁷

Ižov pisal z Peštu do Košic gu Klimkovičovej, že pridze totu skalú opatric, co na Furči stojí. Jak še Košičaňe doznaľi, že Ižov pridze do Košic, veľiku poľovačku daľi na slavnosc Ižovi. Panove pošľi poľovac, a Ižov s Klímkočom, aji dva cahanoúske chlopi, pošľi skalú opatrac. Ižov mal na sebe z gutapergi kepeňak, ľebo dišč začal kropic. Ižov viňe notez a skalú maľuje,... a vahanoúski chlop hvári gu druhomu: „Onder, mňe še ten pan ňepači, bo tak vipatra, jak chmarňik, preco vun skalú maľuje?“ Kedz odmaľoval skalú, navraciľi še nazad, dze obid richtovaľi... Jak gu ohňu prišľi, naraz panove poskakaľi,

³⁷ Napísal pre S. Cambela pán orgaňista z Humenného Ján Punday 1. júla r. 1898. Publikované KŽ, s. 182-183; SC, §195, s. 382-383. Pozri JP, 5. zv., s. 178.

a zoz špasu puški chvatali: „Stuj! Co si za jeden?” Nato cahanoŭski chlop gu druhomu hvari: „Ja ci hutoril, že tot pan jakis čudni človek, zato na ňoho s puškami ciľoval.”... Potom Ižov viňe zlatoŭku a dava Cahanoŭčanoj. Cahanoŭčan zadkom fartuje a hvari: „Dzekujem, mi od takoho pana peňeži nechceme, co skali maľuje.” Klimkovič še pita: „Ta preco ňevežneš, šak to pan dobri zoz Peštu!” „Že pan to, aľe chmarňik, co chmari na remeňu caha”... Druhi dzeň cahanoŭski chotar kameňec zbil. Cahanoŭčaňe poslal i deputaciju do Košic gu polgarmeštroj, žebi toho človeka kurentoval, chtori na cahanoŭski chotar kameňec puščil...

31.

Černokňazník a bača³⁸

Valasi a honelník boli už odišli s ovčiarni na pašu, len starý bača Smida zostal sám v kolibe, kde ešte mal syr kľagať a žinčicu odvariť. Ako tak odvára tú žinčicu, kde sa vezme, tu sa vezme, príde k nemu jeden čierno odený pán, ktorý sa mu trochu i podozrivým zdal byť. „Pán Boh pomáhaj, bača!” osloví čierny pán baču. „Pán Boh uslyš!” odpovedá tento. „Nech sa páči dnu prejsť do koliby. A akežže vám dať žinčice”: „Kyslej, či sladkej?” opytuje sa bača cudzieho pána. „A koľkože tak máte dojek? Či vám dobre slúžia toho roku? hovorí cudzí pán bačovi. „A veru ich je dvesto aj päťdesiat. Ďakovať Pánu Bohu, ešte dosiaľ ta slúžia toho roku; neviem, ako bude ta ďalej.“ Čierny pán sa občerstvil, poďakoval bačovi za pohostinnosť a poberá sa ďalej, preč. Keď vychádzal z koliby, zavolať ešte za ním bača: „Keď sa vrátite, ohlásteže sa zase v kolibe!” „Jaj, bača! uaočože ste vy mne to povedali?” odpovedal on bačovi. „No ale sa ohlásim, keď pôjdem nazpak.“ Chýlilo sa k večeru. Roztratené ovce po hore valasi a honelník, pri pomoci Zahraja a Tisy, sháňali do hľby. A sotva že bolo všetko po hromade, už začalo sa zotmievat'; valasi poberali sa pomaly na salaš, aby ovce zahnali do košiara. A keď si trochu tej kyslej zapili, dali sa do dojenia, lebo začaly sa čierne oblaky sháňať, ba tu i tu už i blýskat a strašne hrmet. „Jaj, bača!” hovorí najstarší valach, „dnes budeme

³⁸ Text publikovaný v Slovenských pohľadoch, 1894, roč. XIV, č. 6, s. 370-371. Zapisovateľ uvedený ako A. B-y. Pozri JP, 5. zv., s. 204.

mat strašnú noc!“ „No, len si košiar spravte do poriadku. A ty, Maco,“ volá bača na honelníka, „nanos suchého rážda, aby vám oheň v noci pod kolíbkou nevyhasol.“ Medzi tým časom víchor začal už drúzgať stromy, tu i tu i hrubý dážď začal padat a hrom za hromom strašne rachotil po hore. Sotva že valasi s dojením boli hotoví a pôdoj do koliby zanesli, už len tak hvižďalo ponad kolibu, a nestačili odložiť mlieko na svoje miesto, už im jeden šiar s koliby bol tam – víchor ho daleko odniesol. Valasi i s bačom v strachu čakali, čo sa to bude robiť ďalej, ale víchor pomaly utichoval, nebo začalo sa čistiť, a už i hviezdy zpoza mračien vykukávaly. Keď bolo po búrke, bača rozprával valachom, čo za hosta mal dnes odpoľudnia v kolibe. Valasi sväto-sväte verili, že tade dnes letel čiernokňažník na šarkanovi, ktorý, ako bol sľúbil, ohlásil sa v kolibe a im odniesol kus strechy. Ostatok noci bol tichý a príjemný, jako to obyčajne býva v lete po búrke.

32.

Bože mój!³⁹ Kedisik tiež tá moja striná jako boli zle préjdená, chuderka! A šak veru to boli taká osoba, tá bi vám neboli ani len téj mušce ublížili! Šak mievam, že ste jích aj poznali; lebo šak ste veru mohli očúvať o nich, lebo boli (v) tom moc rokóv! No viete, oni bívali od jagživa tam až dzeši pod samími Lomí.. . a pánbo sám vie, čo to len mohlo byť? Teda že tam chodzieval často jakísik takí čierni človek. Oni, viete, sprvoci mievali, že je totot volajakí cigán, lebo už čo, ale že bół len dicki pekne oblečení, jako tot volajakí pán; tak oni potom už neskoršie badali, že je to nebodaj čiernokňažník; lebo že, moji ľudé, dicki len jako kebi odniekal z neba spadél, a už, viete, chodzil tam po tých chalupách a šelijaké kúski ukazoval. Len, prosím vás, (k) téj mojej strinėj též bół tak jeden ráz prišél a neboli prám len sami doma. A tuto teda hned, že si tam tak začal počínať, jako tot ve svojém. Veru milá striná boli už nanho aj nakatovaná, ale nedali to precca na sebe znát, lebo sa veru aj báli a najma, kec jím víprával, čo on jakú má moc, že to nigdo o tom ani nevie ešče. A potom teda, prosím vás, začal si pítať od nich, že aby mu dali od čiernej kravi mlieka a od čiernej sliepki vajco. Milá striná mu povedali: já, praj, nemám ani čiernej

³⁹ Text spísala Viktora H. Povesti a poverý na Starej Turej. In: Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 6, s. 377-379. Pozri JP, 5. zv., s. 200.

kravi, ani čiernej sliepki. Ale, viete, mali. Nuž ale oni sa báli, čo, praj, takí, inohél bi niečo napantat a uškodzit mi krave, lebo čo. Ale veru, moji dobrí ludé, pred ním málo natajili! On šetko vedzel... aj čo majú, aj dze to majú! A na neščascie mali tam pod lavicú v galecce vajcá a on jích, viete, vidzel. A, praj, hento tam, čo máte? Nuž, praj, vajcá! Ale (g)do ho nájde, keré je tam od čiernej sliepki? No, praj, dajte mi jích sem, šak já ho nájdem! Nuž, veru, milá striná čo mali robiť, len mu jích dali! Aj veru pekne krásne vám ho do prvého rázu našél. Ale, veru, on sa (s) tím neuspokojil, ale ešte pítal aj toho mlieka. Ale oni mu ho veru nesceli dat! On jím potom povedal: no, praj, dobre, kec mi ho nedáte, ale si to pripíšete sama sebe! A (v) tom jenními rázi si čáhél na hlavu a vitrhneć si vám jeden vlas a šmeril ho friško na nich, a ani jím nepovedal s Bohom, pod ten ven dvermi! Oni sceli íci hladzet po nom, dze praj len pôjde, ale veru nevidzeli už ništ. Tak sa vám stracil, jako gáfer. Oni, milá striná, boli rádzi, že sa ho len strásli. Z toho si oni veru ništ nerobili, čo jím to povedal! Ten vlas hned zahodzili. No, praj, asnad tot s tímto bi mi niečo urobil? Ale, veru, prosím vás, potom čo, nescíhli pár krokov urobiť, vác ani pohnút! Probuvali šelijako, ale ništ. Potom, moji ludé, bolest náramná jím do šetkých údov prišla, tak sa moseli na zem zvalit, jako, viete, tot neprimerávaj hovádko. Nuž a tak jích našli aj jích domajší, kec prišli. Dali jích potom do posteľe a pítali sa jích, čo sa jím porobilo. Oni veru poviprávali šetko od fundamentu, čo a jako. Tak domajší už potom trúfali, že to ból nebodaj černokňazník. Ale veru miléj strinéj pomoci vác jagživ nemohél nigdo, ani sa tá veru nepohli s posteľe až do saméj smrci. Potom kec sme jích prišli opáčiť, nám to viprávali, kec mohli. A viete, oni pamatali, aj to, kec ten černokňazník lecel na šarkanovi ponad ti Lomi. Že tedi len náramní vetrisko ból, až z domov strechi bralo! A (v) tej hore, pod kerú bívali, nebolo ani len jenného stromu, abi nebol zlomení! Aj od tedi ten grúň sa volá Lomi. Ale, moji ludé, aj ho pekne vidzeli, kec lecel ten černokňazník! Viete, kerí takí smelší, višli niečo ratuvat ven, nuž tedi ho videli a čudovali sa, že prečo len prám na tú jích dolinu má namierené? No, veru, moji ludé, vidište, to je pravda! Šak bi si to veru neboli ti asnad s prsta vicuclali! A šak sa to aj vidzelo istotne, čo tam bolo len narobené!

Človek a jeho osud

Čert

(diabol, pekelník, zlý duch, pokušiteľ, pl'uhavec)

V slovenskom rozprávačskom repertoári je postava čerta bohatô zastúpená vo viacerých žánroch, a to v čarovných, realistických, humoristických rozprávkach, anekdotách a v povestiach. Systém mytologických predstáv túto postavu verbalizuje ako nadprirodzenú bytosť, ktorá je stelesnením zla a pekelných síl. Často sa vníma ako posol diabla (najvyššia démonická entita)⁴⁰ na zemi a voľne sa pohybuje medzi svetom reálnym a ireálnym. Túži po ľudských dušiach, ktoré odnáša do podsvetia, túži po sláve a majetku, a práve čert mnohokrát má moc zaručiť človeku majetok, bohatstvo, úrodu či lásku. Je spravidla čierny, chlpatý, má špicaté uši, rohy, kopytá, dlhý kravský chvost a vidly. V démonologických naratívoch vystupuje aj v „ukradnutej identite“ v podobe zvieratá (čierny cap, baran, pes, kocúr, kohút, čierny vták s červenými očami) či človeka (paholok, sluha, čierny pán, čierny mních, pekný mladík, bohatý pytač či lesník), ktorého možno spoznať podľa konského alebo kravského kopyta na nohe, podľa červenej ohnivej gule, reťaze či vzdušného víru. Svoju moc prepožičiaval strigám a bosorkám a učil ich čarovať. Ak mu človek sľúbil svoju dušu, alebo dušu toho, o kom ešte nevie (nenarodené dieťa v tele jeho ženy), plnil želania týkajúce sa bohatstva. Bol aj stelesnením choroby a často sa s diablom spájali aj ľudia trpiaci rôznymi duševnými chorobami, epilepsiou, kŕčovitými záchvatmi. Proti negatívnemu pôsobeniu čerta systém ľudovej kultúry vypracoval množstvo spôsobov ochrany (magické rastliny, ochranné znaky a predmety, ako je kruh, kríž, cesnak, svätená voda, svätená trojkráľová krieda, kúsok chleba v peci zabudnutého, varové drevo, konope na konopnici zabudnuté a pod.). V korpuse textov slovenskej ľudovej prózy sú pomerne rozšírené aj sužety, ktoré zobrazujú inú polohu tejto postavy, a to čerta verne slúžiaceho, ktorého cieľom nie je škodiť, ale pomáhať. Iný

⁴⁰ V slovenskom folklórnom repertoári sa postava diabla a čerta často stotožňuje a voľne zamieňa.

charakter nadobúda postava čerta v humoristických naratívoch, kde vystupuje ako komická postava, ktorej sa nikto nebojí a človek ho preľstí chytrými skutkami.⁴¹ Výber naratívnych textov demonštruje viaceré sujetové štruktúry známe zo slovenského rozprávačského repertoára: úpis čertovi, putovanie do pekla, preteky s čertom, stávka s čertom, čert milencom, čert slúži, človek premôže čerta, čert sa chce zbaviť zlej a hašterivej ženy, ktorú získal. Predložené démonologické naratívy patria k rozličným žánrovým skupinám a sú rozličnej umeleckej kvality. Niektoré neobsahujú rozvinuté naratologické jadro, sú len krátkou zmienkou v podobe etnografickej informácie, ktorá dokumentuje stretnutie človeka s ireálnou bytosťou.

33.

Chudobný sedliak a jeho bohatý kmoter mlynár⁴²

Bol raz jeden chudobný a deťmi obsypaný sedliak, ktorý mal za kmotra bohatého, bezdetného mlynára. Keď sa u sedliaka zhusta nedostávalo pre taký kúdeľ chleba a inej živnosti, chodieval si vždy ku kmotrovi mlynárovi požičiat. Že sa to ale veľmi často dialo, naposledy to omrzelo mlynára a riekol kmotrovi sedliakovi: „Pane kmotre, najprv mi vráťte to, čo ste si vypožičali, a potom si požičajte iné; lebo, hľa, veď aj ja potrebujem tu na živnosť, tu na šaty, tu na opravu mlyna.“ Kmoter sedliak ale len neprestával prosiť, aby mu požičal na semeno zrna, lebo že nemá čím roličku posiat. Konečne sa mlynár len dal naprosiť, ale riekol: „Už vám len pane kmotre požičiam; ale mi sľubte, že, keď umrem, prijdete ma za tri noci vartovať. Sedliak riekol: „Prijdem, prijdem vďačne, len mi požičajte.“ Vypožičané zrno zasial, ale žene doma nepovedal, jaký sľub dal kmotrovi mlynárovi. Sedliak aš aj bol zabudol na ten sľub, keď tu raz v noci počuje klopať na okno, a volať: „Pane kmotre, ja som už zomrel; poďte ma vartovať.“

⁴¹ O postave čerta pozri napr. prácu DANIŠOVÁ, N.: Diabol ako šibal a metamorfóza ako lešť v démonologických naratívoch. In: MARINČÁK, Š. – ŽEŇUCHOVÁ, K. (eds.): Medzi rozprávkou a vedou. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v.v.i., 2023, s. 35-60; TÉRA, M.: Slovanský čert a kresťanský ďábel. Slovanská ľudová démonologie a kresťanská tradice. In: MARINČÁK, Š. – ŽEŇUCHOVÁ, K. (eds.): Medzi rozprávkou a vedou. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, v.v.i., 2023, s. 108-133.

⁴² Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515 s. 9-11), rozprávali Jan Zamec-Geľo a jeho matka Anna Zamec-Geľová. Upravený text je publikovaný aj v publikácii Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 421-423.

Sedliak hneď vstal, obliekol sa sviatočne a šiel mlynára mŕtvého, na deskách vystretého vartovať. Jako tam v izbe pri mŕtvom sedí, vidí, že ten mŕtvy hlavu podvihol, poďíval sa, či ho kmoter vartuje; a keď ho ticho sediaceho videl, zase sa položil na svoje miesto. Tak aj na druhú noc sedliak vystretého mlynára vartoval, a mlynár zase hlavu pozdvihol, a keď kmotra videl, vystrel sa zase. Keď ho pochovali, sedliak aš len so strachom myslel na tú tretiu noc, kde mu prišlo mlynára pochovaného na cinteri vartovať. Šiel tedy ku kňazovi, poradiť sa, čo má robiť, aby dajako zle neprešiel. Kňaz mu dal posvätenej trojkráľovej kriedy a kázal mu, aby na cinteri tou kriedou okolo seba kolo spravil: tak že mu zlý neublíži, ale aby z toho kola nevykračoval do predednia. Jak slnko zapadlo, vybral sa sedliak na cinter, vzal s sebou posvätenú trojkráľovú kriedu a varovú palicu; spravil na cinteri, blízko hrobu mlynárovho kriedou hodné kolo na zemi, a stal si do prostredku. Tu vartoval hrob až do polnoci. O pravej polnoci, kde sa vzali, tu sa vzali, traja dlhí, čierni psi a začali na hrobe mlynárovom kutať, až i truhlu s pochovaným mlynárom vykutali, z truhly ho vytiahli a začali ho tak dlho natriasať, aš ho z kože vytriasli; kožu odložili za seba, mlynára zase vložili do truhly a dali sa hrob jeho zakutávať. Sedliak sa z kola na to všetko díval, a keď psi hrob zakutávali, tým varovým hákom potiahol mlynárovu kožu k sebe do kola. Sotva psi hrob zakutali a urovnali, chceli vziať kožu mlynárovu, a že jéj už tam nebolo, kde ju boli položili, riekol jeden pes: „Kde si tú kožu dal?“ Na čo druhý odpovedal: „Ja som ju tu za nás položil, ale jej už není tam.“ Vtom spozorovali sedliaka v kole aj s kožou mlynárovou. I riekol mu jeden pes: „Daj mi moju kožu!“ Sedliak odpovedal: „To není tvojá koža, ale kmotrova.“ Pes zase riekol: „Ja som tú kožu vyhrabal, tedy je moja!“ Sedliak povedal: „Ja ti tú kožu dám, keď mi doniesieš za mech červencov (medených peňazí).“ Pes mu doniesol mech červencov, a riekol: „Tu máš mech červencov, daj kožu!“ Sedliak ale len preťahoval, aby sa čas míňal, lebo sa bál z kola vykročiť, a riekol psovi: „Dones mi ešte za mech strieborných peňazí; potom ti kožu vydám.“ Pes sa rozbehol kamsi o chvíľku mu doniesol za hodný mech strieborných peňazí a riekol: „Tu máš za mech striebornákov; teraz ale daj sem kožu!“ Keď sedliakovi už bolo úzko v kole, ale sa posmelil a povedal: „Jak mi ešte doniesieš za mech dukátov; potom ti kožu dám, ale ináče nie.“ Pes sa rozbehol aj pre dukáty a doniesol jich sedliakovi

za hodný mech, a cele nahnevaný riekol: „Ale teraz mi kožu musíš vydať, keď máš aj červenáky, aj striebornáky aj dukáty.“ Sotva to ale vyslovil, bolo počuť z dediny kohúta zaspievať a psi sa razom stratili. Sedliak sa viac nebál, že sa mu niečo zlého stane, a keď sa svitalo, sobral tie tri mechy peňazí a šiel domov. Až potom sa žene priznal, že bol kmotrovvi mlynárovi sľúbil, že ho keď umre, po tri noci vartovať bude, a vyrozprával jej aj to, čo sa na cinteri stalo. Potom išiel zase kňazovi, a rozpovedal mu všetko, čo videl na cinteri a jako mu pes doniesol tri mechy peňazí, kožu mlynárovu mu ale nevydal, ale ju domov doniesol, a teraz sa bojí, žeby si mlynár pre svoju kožu mohol prísť. Pýtal tedy radu, čo má urobiť? Kňaz mu riekol: „Daj mne tie dva mechy so striebornými a zlatými peňazmi, a ten tretí s červenáky si zadrž; kožu vysvätím, a zase ju do mlynárovho hrobu pochováme; a budeš mať pokoj.“ Sedliakovi sa to nepozdávalo, žeby kňazovi mal dať mech strieborných a mech zlatých peňazí, a sebe len červenáky nechať; a preto riekol kňazovi: „Mal si ty ísť mlynára varovať, tak bys bol dostal všetky tri mechy peňazí; ale keď kožu posvätiš a potom ju pochováme, dám ti ten mech červenákov, a strieborné i zlaté peniaze zadržím si ja.“ Kňaz na to pristal, kožu posvätil a so sedliakom šiel ju do mlynárovho hrobu pochovať. Na to v noci prišiel sa mlynár sedliakovi kmotrovi poďakovať, a sedliak mal aj od neho aj od čertov pokoj, a žil šťastne i so ženou a s deťmi, a viac biedy nepoznával.

34.

Zo Štvartku⁴³ (*dnes Spišský Štvrtok*)

Ja som čítala raz taku rozpovjestku: Bul'i dve sestri. Jedna buľa hudobna, druha buľa bohata. Ta hudobna sebe šč'ežovala, že ona je hudobna. Hľop ju barz trapiľ, povedzeľ, že ona plana gazdiňa, že než-na tak gazdovac jak jej sestra. Že jej sestra ma šickeho dosc, a on že tak č'ežko robi, a nemá nič. Ta pošla še žalovac tota hudobna ku totej bohatej sestre, že jej hľop ju barz trapi, že sestra ma šickeho a ona nič'. Sestra jej povedzela: „Keď to sceš mac, co ja, ta pujdzeš se mnu. Pujdzeš se mnu o dzešatej hodziňe na jednu ľuku, al'e ľem keď

⁴³ Zápis S. Cambela. Rozprávala Mária Staš, r. Sagula, 46-ročná, rodom zo Štvartku. Zápis vo Štvartku v krčme Fischmanna 2. septembra r. 1904. Text je publikovaný KŽ, s. 53-54; SC, §117, s. 219-221. Pozri JP, 4. zv., s. 151.

še nebudzeš bac.“ Ona povedzela, že ne. V druhej večer precí pošli obidve. Tak jak prišli na tu luku, tota bohata zavoľala: „Pan Vekutovski, nech ľem pridu von!“ Višoľ jeden veľiki pan. Maľ ž'eľeznu paľicu a še jej pitaľ: „Co bi ši rada?“ Ta ona povedzela: „Ja nič, aľe moja šestra. Ona sce tak mac šickeho jak i ja.“ On povedzeľ: „Daj hev mali paľec!“ Vzaľ pjerko a vipusciľ jej kervi z maľeho paľca a napisal jej meno s tu kervu na svoj papir. Ta hudobna še pitaľa, že co ma teraz robic, žebi buľa bohata? On jej povedzeľ, žebi v ňedzeľu ňeobl'ekľa košuľu, aňi žebi še ňeučesaľa, aňi žebi ňešla do koscela, ta že budze mac tak šickeho jak i jej šestra. Ta hudobna v peršu ňedzeľu pošla ku tej bohatej šestre a počala plakac, že jak ona budze, ked ňedzeľa a aňi še ňemože obl'esc, aňi do koscela isc, aňi še učesac, že ona radši ňebudze bohata... Ta bohata jej povedzela, že privikŇe ku temu, žebi ľem tak robiľa, jak jej kazaľ Vekutovski. Ta hudobna to Ňemohľa scerpec, tak še priznaľa svojemu hľopovi, co zrobiľa. Hľop ju začal potim bic, že on Ňesce take vražki v dome mac, že on budze spravedľivo žic, hoc budze i daľej č'ežko robic. Pošla ona ku tej šestre bohatej nazad a povedzela jej, že ona Ňehodna to zrobit, co žada Vekutovski. Bohata šestra jej povedzela, že ked še sce od vražkov ošľebodzic, ta žebi daľa sebe ž'eľezni harenc zrobit, žebi jej dostaľ až po pľeca, potim že pujdu zaš na tu istu luku a jak Vekutovski vindze von a jak še jej budze pitac, preco Ňesce bic bohatu, žebi ten harenc hitro položila sebe na hľavu, bo že ked ňebudze mac tan harenc na hľave, ta ju zabije, ked ju uderi. Oňi prišli na tu luku. Ta bohata zavoľala: „Pan Vekutovski, Ňeh pridu von!“ On s hrubim hľasom odpovedzeľ: „Co bi ši rada?“ „Ta ja nič“. Aľe moja šestra nesce bic povražena.“ Vekutovski jej viruciľ von ten papir, na fterim bulo jej meno do vražkoch napisano. Potim ju uderiľ s tu ž'eľeznu paľicu... Ona tak spadľa, co ju Ňemohľa šestra okrišic, až že ju zahľušiľ. Dľuhi čas ju krišila šestra kim Ňeprišla ku sebe. Potim pošli do domu. Hľop še jej pitaľ, tej hudobnej, dze buľa? Ta ona mu povedzela, že buľa vracic totu vražedel'ňicku vec od sebe. Potim zostala tak hudobna ja perši buľa. Raz pošla do svojej bohatej šestri. Ta ľežela barz hora na poscel'i a veľiki smrod pri tej poscel'i čuľa, a pri stole veľiki pach. Tak še pitaľa ta hudobna: „Preco taki smrod pri Ňej, co Ňemože potrimac, a pri stole jak kebi najpachnucejše ruže bul'i.“ Tak ta bohata hora povedzela: „To ti tak, šestričko, budzeš pahľa, jak te ruže, co jich Ňevidziš, pahnu pri stole, a ja tak budzem šmerdzec, jak

tu čuješ pri mne. Bo ja už od teho vražedel'ništva odstupic nemožem. I ti bi si nebuľa mohľa odstupic, kebis' buľa hoc ľem rok v ňim.“

Ta tota hudobna pošľa nazad do domu. Aľe jej ňedaľo sumeňe pokoja a še zaš navraciľa ku šestre. A tam vidzľa pod prahom v hiži jednu veľiku čarnu sviňu, a dvanac prašeta ju cical'i. A šestri nebuľo na tej poscel'i. Ta ona vibehľa na dvor kukac, dze še jej hora šestra z poscel'i podzeľa? Aľe ona ju nevidzeľa ňikdzi. Ta pošľa nazad do domu. Po kratkim čaše pošľa zaš tam; ta šestra už zaš ľežeľa na poscel'i. I še jej pitala: „Ta dzeže si buľa, šestričko, ked si taka sľaba? Ja som tu buľa a som ce v poscel'i ňenašľa, ľem som vidzeľa pod prahom jednu veľiku sviňu i s dvanac prašetami, co ju cical'i, a ti aňi nemaš taku v tvojim dvore?“ Ta hora tak jej povedzeľa: „Co si, šestričko, tu sviňu vidzeľa, ta to som ja; te prašeta, co ju cical'i, to mňe tak budu cical'i za ľudsku hudobu, co som ju odbirala ľudzom z vražedel'níctvom.“ Tak ta hudobna šestra jej povedzeľa: „Či už na švece ňet pre tebe ňijakej pomoci?“ Ta hora jej povedzeľa, že ňe, že ona je už na veky zatracena. Fto še odda vražcom do moci, ten je ňeščešľivi jak na duši tak na ceľe.

35.

Z Oslian⁴⁴

Boŭ jeden mladý gazda aj zo ženoŭ. A vybraŭ sa na celý rok preč. Na voze išoŭ a vtišoŭ z vozom do tŕňa. Nemohou vytiahnuť. Stretou ho jeden čert a hovoreŭ, že až mu dá, o čom doma nevie, že mu on vytiahne tèn voz. Gazda povedau, že on o šetkom doma vie. Ale maŭ jenneho chlapca a ešťe ňevedeŭ o ňom. Ten čert mu toho chlapca podpísaŭ, že ked' bud'e mať chlapec dvanásť rokoŭ, že mu ho mosí dať. Gazda prišoŭ domoŭ o rok. Vynšľa žena proci ňemu s tým chlapcom, čo ho čertovi zapísaŭ. Gazda veľmi plakaŭ. Žena sa ho spytuvala, že čo plače. On jej povedau, že ako by neplakaŭ, ked' toho chlapca čertovi zapísaŭ. Chlapec maŭ šest' rokoŭ, choďiŭ do školy a rodičie ždy plakali nad ňím. Ked' chlapec maŭ lepši rozum, spytuvaŭ sa rodičoŭ, že čo ždy plačú. Potom mu otec povedau, že je chlapec čertovi zapredaný. Chlapec bou odtedy smutný v škole a kaplán sa

⁴⁴ Zápis S. Cambela. Rozprávala Anna Gendiar, nar. v Pažiťi, asi 16-ročná, 4 roky slúži v Oslanoch u p. Stiasného 19. mája 1903. Text je publikovaný v KŽ, s. 448-449; JP, 4. zv., s. 87-88.

ho spytuvaŭ, že čo mu je? Akoby on ňeboŭ smutný, odpovedaŭ, keď ho otiec zapredaŭ, keď ešte ňebou na svet'e. Kaplán mu povedaŭ, že mu on spomôže. Keď maŭ dvanásť rokoŭ, daŭ mu trich králoŭ griedu a sveťenú vodu a išou s ňím nad peklo. A tam spravili koleso s tou griedou. Ten chlapec si staŭ do toho kolesa a začaŭ kropiť svetenou vodou. A tý čert'i kričali, že aby nesýpaŭ oheň na nich, že čo žiada, že mu oň daju. On povedaŭ, že inšie nežiada, len otcoŭ podpis, kerým ho čertovi zapredaŭ. Oň mu vyhodili, ale to ňebou jeho. Zčaŭ kropiť druhý ráz. Zase kričali, aby nesypaŭ oheň na nich. On že inšie nežiada len podpis, kerým ho otiec zapredaŭ. Zas mu vyhod'ili druhý. Aj ten boŭ falošný. Zčaŭ kropiť treťi ráz, opýtali sa ho, čo ešte žiada. Že aby mu jeho podpis vyhodili. Tak mu ten jeho spravodlivý podpis vyhodili.

Potom ho kaplán ešte ráz poslaŭ pred peklo, aby ešte kropeŭ a aby sa pýtaŭ, akú má v pekle postel prihotovenú starý hriešnik Goliáš. Čerti sa mu zas prosili, aby nesypaŭ oheň na nich, že čo žiada, to mu daju. Že on inšie nežiada, len aby mu povedali, že akú má hriešnik Goliáš postel prihotovenú. A oň ho okríkli, že zo samých britví a zo samých šivačiek. Keď išli zpátky od pekla, kaplán s tým chlapcom, starý Goliáš seďeu pod jennou jabloňou a spýtaŭ sa kaplána, keď prišou ta, že akú má postel prihotovenú. Kaplán mu povedaŭ, že zo samých britví a šivačiek. A on prosiŭ kaplána, že keby ho vyspovedaŭ z tých hriechoŭ, čo má. Tolko hriechoŭ maŭ, kolko bolo na tej jabloni jabĺček. Zo šetkých sa vyspovedaŭ. Jabĺčka šetky odpally, len šťiri ostaly, ešte maŭ šťiri hriechy. Té nesťeu poviedať, ale ho kaplán naviedoŭ, aby ešte poviedaŭ, čo urobiu. On povedaŭ, že zabeu otca. Odpallo zas jeno jabĺčko. Ešte mu kaplán hovoreu, že čo urobeu ešte, že zabeu mater, ostaly len dve jabĺčka. Ešte sa ho pýtaŭ kaplán, čo urobeu? On povedaŭ, že brata zabeu. Ešte bolo jeno, ešte sa ho opýtaŭ, čo urobeu. Zabeu sestru. Potom šetky hriechy mu odpust'eu a ostaŭ čistý od toho machu, kerým boŭ zarastený. Potom ho ňehali tam a išli ďalej. Prišli domoŭ a chlapcovi rodičie išli proci ňim. Potom sa chlapec ušeŭ za kaplána.

Чортови записав ся і до неба дістав ся⁴⁵

Бил їеден хлопец худобний, прегрозныі ша рад учіл, але пінязі не мал. Раз собі замишлыі: Киби ні дьябол дал пінязі, жеби мі нігда с кешены не вишлі і дуган с піпки, пальунка с фляшки, ажебим жил седемдесять рокіў, та бим дал свойу душу за то дьяблові! Зараз дьябол там сїа стал. Гваріт: Штос гваріл тераз? Бо їа дьябол, што жадаш? Но та зробме контрах на седемдесять рокіў: ушитко ти дам, што жадаш, їакїес гваріл. Зробілі контрах і потпісал сїа. Піде до школи, пінязі ма купу, дарїе пінязи, кішені поўни ўше. Учіт ша добрі, Бога просіт. Раз замисліт: Де сут худобни дыти, хлопці, жеби ушитки ша сходілі к нему зо сьвіта аж. А він дал семінарію виставиті за тоти пінязи. Префесоріў трімал тим дытьом, досьць на тим мал трі сто хлапцыў у школы, на кошты ўшитких трімал, одынџа їім давал, ушитко, што треба. А він востал за дірєктора. Ходџа а наказїе, тим дытьом, жеби Бога просилі, же він їім отець ушитким. Уж шездесять деўїаць рокіў мал, не мал лен рок житі. Але і тот рок хорий бил. А тот дьябол, што ша му потпісал, тот уж до церкви ходіл с тима штудентамі ў постаті їего. Прїде їеден с церкви хлопец ку нему, а гваріт: Пан лірєктор, їак ми красьныі ў церкві служилі Богу, а ви нам ніч не прїповедалі. Він гваріт: Ой, мий сину, то уж не їа, бо то дьябол там на місце мое; але ви го ўшитки не слухайте, лем їак самі пайлыпше знате, їак їа вас учил, так Бога хвалџте! На другий дењ тот росповіл тим студентім, же то дірєктор не тот, бо він хорий, але у постати дірєктора тот дьябол, што му дірєктор контрах зо себе дал. Підут назад ку хорому і просьат ша го, ці би дайак не могли Бога упроситі, жеби тыло било дьяблово, а душа боська? Він повіл, же то мож; а Бог вам сам даст знак. Тeras іт там на тоту дригу, де їа з дьяблом контрах робіл. Піде їеден, возме собі літер віна і біблїю і швачену крейду, там лапіт ша модліті прегрозныі. І опісал ша крейдом, жеби ку нему дьябол не мог пріті. Там але прїшол отець їего, котрий уж даўно

⁴⁵ Text zapísal Volodymyr Hnat'uk v Litmanovej v júli 1899 od rozprávača Petra Vyra. Publikovaná verzia v VH, zv. 9, s. 82-83. Pozri JP, 4. zv., s. 151-152.

умер, прішла маті його, хтьят роспраўйаті з ним, він ку нікому, ку жадному ані слово. Прішлі грофи, барони, панове, попи, цігани, йакі били на сьвітї, і жид Іцік з Америкі, жеби йім дал кльучик от пекла. Але він не дал. Претривал тьашко цілу ніч, але ша натрапил і модлыл ша цілу ніч тамок, талмуд. І прішол тот діректор сам: Но, гваріт, сину мой, та уж йес докончил? Слава Богу уж. Дай же ми кльучикі. А то уж било рано. Дайе му клучик. Не знал, же то дьабол, а то бил дьабол. Дал му кльучик і дьабол одорвал му палець. Пріде назад дому ку тому старому діректорові, што трі сто студентіў за дьабельські піньазі виучил. Но, сину, гваріт діректор, сину, слава Богу, што палець то ніч, пре то можеш житі, а тераз мене замкнійте ту до хижи, а код найдете ходем йеден палець з мене, та жебисте труглу так далі зробиті, йак код бим цалком чловек бил, бо дьаблі ўшитко мое тьло возмут, але душа моя і ўшитких вас будеме ша називаті сьватима. Йак буде погріб, будете ми сьпіваті, жебис тоту біблїю пріньус, с котройіс ў ночи читал, та будете видьті, же ці дьаблі мою душу вознут, ці ангелі до неба. Прийдут там два чорни гарвани і два голуби і котрі будут ша біті, та кед голуби выиграут мою душу і вас, та голуби запрут тоту біблїю, а кед гарвани, так ўтогди ми ўшитки у пеклї. Прішлі два гарвани і два голуби і лапілі ша біті, але голуби вигралі, а то білі ангелі. І на днешній день пануйут, кед не поўмиралі, а йего погреблі, а душа пішла до неба ку престолу Господа Бога Ісуса Хріста, Сина божого, на вічний отпочивок, де Аврам, Ісак і Йакоў і його синове Йаковови, там ша с ньіма веселїт. А то акуратна праўда, не ціганство.

37.

Asi pred 70 – 80 rokami⁴⁶ slúžil na bošáckej fare paholok, ktorý stál v povesti čarodejníka, majúceho „v sebe zlého ducha“, lebo keď aj chodil do kostola, vždy z neho utekal, keď sa cinkalo zvončekom pri pozdvižení. Čo mu pán ovsa vymeriaval pre kone, to vždy – rozumie sa, že u žida – prepíjal, a predsa mával kone vždy pekné, rujné a silné. Keď paholkovi čas vypršal, po ktorý mu „ten zlý“ svoju pomoc prisľúbil: našli ho v maštali obeseného. Odrezaného dali cigáňom

⁴⁶ Zápis J. L. Holubyho publikovaný v Slovenských pohľadoch, 1893, roč. XIII, č. 9, s. 523-524. Stručná osnova v JP, 4. zv., s. 152.

vyviezť na chotárnu medzi bošácko – haluzicko – štvrťanskú, kde ho cigáni na štyri kusy rozsekali a zahrabali. Za to si cigáni prisvojovali voz aj s koňmi, lebo že im to „vedľa zákona“ patrí, keď na rozkaz také služby konali. I dnes ešte pastieri tomu chotárnemu kopcu cez poludnie vyhybujú, lebo tam straší.

Znal som dobre Jána P., o ktorom mi jeho syn nedávno rozprával, že keď raz ako chlapec na Hájnici ovce pásol a cez poludnie na tom chotárnom kopci oheň si rozložil: vyskočil z toho ohňa ten obesený a dal sa chlapca naháňať. Chlapec odbehol aj ovce a letel ako bez duše do dediny, a sotva dopadol domov, ťažko onezdravel a na čas „rozum potratil“. Že sa to tak stalo, o tom tu nikto nepochybuje. Nemožná vec to nie je, že chlapca už vtedy, keď si oheň rozkladal, horúčka popadla, a on v rozochvení rozpomenúc sa, že na tom mieste onen paholok bol zahrabaný, a že strašieva, zo zeme cez oheň vyskočeného vidieť sa domnieval, čo všetko ľudia v chorom stave ducha vidieť sa domnievajú a také preludy za skutočnosť držia! Znal som veľmi intelligentného, zdanlivé zdravého, vo veľmi priaznivých pomeroch žijúceho, ešte mladého muža, ktorý hovoril: že, ač ich nevidí, myši mu po rukách behajú, lebo ich cítí; a tento úbožiak o pár dní sa zatopil.

38.

Z Harihoviec⁴⁷

Buľ jeden človek, horeho volať hladujúci Macej. Maľ sedzem dzeci, ošme se mu narodziľo. Ta nežnaľ co ma urobic od trapeňa, bo nemá jim dac co jesc. Tak vzaľ porvaz a išoľ se do ľesa obešic. A keď kukaľ, dze bi našoľ mesco na strome se obešic, prišoľ ku němu d'abol a se ho pitaľ: „Co hľedaš, Maceju?“ „Hľedam bo tu ma bic na tim strome veľo Božej miri, ta ju chcem vžac a vas pujdzem z pekľa vikuric von.“ A d'abol se na to zľeknul a mu povedaľ, že bi to nežrobiľ, že mu za to on dobre zapľaci. Ta se ho pitaľ, že keľo žada? Macej hvareľ, že cent zľata keď da, ta jich něvikuri z pekľa. Ta d'abol se začaľ jednac, že dakus meňej, že to je priveľo. Ale Macej hvareľ, že nič něda tuňši, ľem za cent zľata. Hladujúci Macej zľato vzaľ a prišoľ domu. A povedzeľ žeňe svoje: „No, pater, ženo moja, už něbudzeme vecej

⁴⁷ Zápis S. Cambela. Rozprával Ján Kuvčák, rodom z Harihoviec. Zápis v Harihovciach v školskej budove 21. sept. r. 1898, Publikované v KŽ, s. 58-59; SC, §120, s. 226-228. Pozri JP, 4. zv., s. 162.

hládovac!“ Ta poslal doraz kupic male praseta a dal jich upjesc a se barz radoval'i, ze uz nebudu vecej hládovac. Ked d'abol prisol do pekla, ta se d'ablove radzil'i, ze to mu vel'o zlata dal'i, cent. Ta jeden z nich vikriknul: „Ja pujdzem ku nemu. Bo ja som najmocnejši medzi vami d'ablami.“ Ta se posbiral a prisol na ten svet do hládajúceho Maceja: „Ti, Maceju, mi zme ci dal'i vel'o zlata, ta teraz budzeme se pasovac. Fteri budze mocnejši, ta budze jeho zlato. Macej hvári tak: „Ja se s tebu nebudzem pasovac, bo ja som barz mocni, ale ja mam jedneho stareho dzedu, fteri ma už dzevedzešacdzevec roki, už ani nehvari, l'em tak murči, ta podz ukažem ci dze je, v l'ese špi!“ Prišli do l'esa: „Dzedo, stavajce, pujdzece na pasi s totim d'ablom!“ A stari medzvedz jak vidzel, ze do dziri mu idze dafto dnu, ulapil d'abla za pasi, ta dobre v nim kosci nepolamal, l'edvo se mu d'abol z rukoch vidrapal... Čert ucekal do pekla jojčajuci, a hváril, ze dzedo Macejov, taki stari co ani hvarec nezna, je taki mocni, ze ani d'abol nezmože ho. Ta d'abl'i zaš kunštoval'i, ze jak maju od Maceja toto zlato odebrac. Ta jeden vikriknul, ze on zna najl'epši ucekac, ze ked jich Panboh z neba vihnal von, ta ani Mihal archand'el ho nemohol ulapic, tak znal on ucekac... Ta on posol ku Macejovi a mu hvarel: „Ti, Maceju, ti ši vel'o zlata od nas vzal, ta teraz, fteri budze z nas dvoch l'epši znac ucekac, teho budze zlato!“ „No, hvári, ta l'em to, ja nebudzem s tebu ucekac, bo ja ked bi som se rozbehnul, ta budzem ucekac tak hodne, ze až vam peklo rozbijem a vas von viženem. Ale ja mam takeho sina, co ma dzevec roki, sol teraz do l'esa, pod krak sebe l'ehnuc, ta budzeš s nim ucekac!“ „No ta podzme ku nemu,“ hvarel d'abol. Ta prišli do l'esa. Ta hvarel hládajúci Macej: „Sinu moj, Janču, staň hore a behaj s tim čertom, fteri budze z vas dvoch l'epši znac ucekac?“ A tam spal zajac, bo znal Macej, ze ten zajac tam ši každe poledne. Ta zajac se zl'eknul, jak prišli tam a jak Macej skríčel: „Janču, sinu, stavaj a behaj s čertom, fteri budze z vas dvoch znac ucekac!“ Ta ucekal'i; d'abol bi bul dohoňil zajaca, ale mu noha vl'ecela do šíšl'inej dziri. Ta kim vicahnul nohu z dziri, ta se zabavil a zajac uceknul. Ta d'abol prehrál stavjanku. Posol nazad plačuci do pekla a hvarel jim, d'ablom v pekľe, co se mu stalo, ze l'em s jeho sinom ucekal, co dzevec roki mal, a nemohol ho ulapic. Ta d'abl'i se nad tim barz zarmucil'i, ze to preci vel'o zlata mu dal'i. Ta ešči jeden vikriknul tak: „Ja znam barz strašic, ta ja pujdzem ku temu Macejovi a ja budzem ho staršic. Ja viham toto zlato!“ Ta prisol na

ten svet ku Macejovi: „Maceju, čuješ ti, mi zme ci daľi dužo zlata. Ta teraz budzem ce strašic, a ked še nebudzeš bac, ta budze tvojo zlato. No ta čuješ, Maceju, ti pridzeš do pekľa, bo ti caľ život ľem s d'ablami maš robotu... na žaravich uhl'och budzeme ce paľic...“ A Macej hvári tak: „Ta dobre, vtedi mi budze cepľo, hoľem to ja budzem v pekľe...“ „A ňebojiš še?“ „Ňebojim, to mi budze dobre!“ „Vo smoľe ce budzeme varic!“ „To ešči budze ľepši, budze mi skura dluhši trimac,“ a nato Macej skriknuľ na svoju ženu: „Ženo moja, podz ľem hev, odber temu d'ablovi gusto od tich peňezi!“ Žena priľecela rozhňevana a vžala do ruki pjest a on, hľop uľapiľ d'abla za rohi. Žena ho tak biľa s pjestom, že še barz pital, že bi ho už ľem puščil'i, že on ňikdaj vecej ňepridze už po toto zlato. Ta ho potim puščil'i. Ta priľecel do pekľa barz jojčajuci, že Macejova žena horša jak sto d'abl'i: „Mi zname mučic v pekľe, aľe ona ľepši. Hrožňe mňe ona biľa i s jej chľopom. A jej hľop še ňeboji ňijakeho strašena, ta som mu prišľubiľ, že už ňepridzem po zlato!“ Aľe Macejovi raz prišľa hodzina, že mušel zomrec. Jeho duša prišľa pred tron Boži a kľopala na dzvere ňebecke. Svati Peter otvoril a pital še chto je to? „Duša Maceja hľadujuceho!“ „Ti ši tu nesuca (sic), bo ti za cali život svoj ši ľem s d'ablami zaobchadzaľa!“ Plačuci išľa ku pekľu. Aľe d'abl'i to zbačil'i, že duša Maceja idze do pekľa, ta pozaviraľi šicke vrata a brani pekelné, že bi ňeprišľa do pekľa a ňepuščil'i ju; ta ňeznaľa dze še ma podzec. Ta še vraciľa nazad do brani ňebeckej. Ta sebe tam sedľa. Ta sedzi tam až po dňešejši dzeň. Jak zomreme, ta ju tam uvidzime v braňe ňebeckej sedzec, bo ju ňepuščil'i aňi do ňeba aňi do pekľa. Do ňeba ňebuľa suca a v pekľe še jej baľi.

39.

Z Margecian⁴⁸

Raz jedna mac mala jednoho sina. Ta mac mu umarla. Ta žal sebe ten sin frajerku. I tota frajerka mu umarla. I mac i frajerka maľi s čertami robotu a čerci jich vžal'i. Potom už i on za ňima chcel umr'ec. Ta pošol ku kňezom do koscela. Ta kňezove mu povedal'i, že muši za tri dňi na koscel'e ľezic, až potom umre. Bo že johu mac i frajerka s čertami maľi robotu. A že eščík ztamadz s druhoho šveta pridze raz nazad.

⁴⁸ Zápis S. Cambela. Rozprávala Mária Šima, rodom z Margecian. Zápis v Margecanoch v krčme Adolfa Satlera 20. júna r. 1905. Publikovaný text KŽ, s.70-71; SC, §130, s. 240-241. JP, 4. zv., s. 64.

Ta on pošol za tri dñi na koscel'e ležec a umar. Potom ho spuščel'i na l'imboch do pekla. Chodzil po pekľe a vidz'il svoju mac'er. Ta ho vitala: „Vitaj, Jurik, v našej žemi, dze ší še tu vžal? Pristaň ku mñe!“ Von sebe povedzel: „Bože, budz miloscivi mñe hrišnomu!“ Mac še stracela; ona bula čert. Potom vidzel frajerku: „Vitaj, Jurik, v našej žemi, dze ší še tu vžal? Pristaň ku mñe!“ On sebe zaš mišľel: „Bože budz miloscivi mñe hrišnomu!“ I tota še mu prepadla. Potom išľi kravi, šol bujak... ta žem rohami rucal'i. Lem povedzel: „Bože budz miloscivi...“, zaš še mu šitko prepadlo. Prišol ku jednomu veľkomu mostu. Tam ňebuľi ľem britve a nože. Ta jak šol prez most, ta še mu britve i nože podzvihal'i. Ta pod mostom vidzel svoju vlasnu mac'er, v žemi po koľena stala. Prez ten most zrovna šol do ňeba. Ta tam v ňebe za rok bol. Bohocec mu tak povedzel: „Jurik, vstaň, bo ší rok tu, a idz na henten švet nazad. Co ší tu vidz'il, žebi ší tam nič ňehvar'il.“ Ta z ňeba zaš išol nazad prez peklo ku tim ľimbom. Vicahl'i ho nazad. Prišol do koscela. Už ho tote kñežove tam čekali, ta še ho pital'i, jak tam na druhom švece? Ta jim povedzel, ta jak i tu: Ňespavodľivosc i spravodľivosc. Zakril'i ho v koscel'e plachtu a za tri dñi tam ľežel, na koscel'e. Ta še rozsipal na prach a pošol potom do ňeba.

40.

Z Bardejova⁴⁹

Hodzila čel'edz do kudzel'nej hiži na predki. Raz po predzeňu počal'i še bavic na pari. Každá dzivka mala svoju paru, hibaj ľem jedna ňe. To še jej vidzelo za haňbu, že každá ma frajira a ona ňe. Na druhi dzeň už ňescela pujsc. Aľe pošla prečik, bo ju vivolaľi kamaratki. Po predzeňu zaš še bavil'i na pari. Zaš každá ze svojim bula a ona zaš pari ňemala. Ked ju prišľi volac druhi raz, už vecej isc ňescela... A bula v tim valaľe jedna stara vražkiňa, tota jej povedzela: „Ti glupa, čomu ňeidzeš, teraz už pridze i tebe frajir.“ V ten več'ar každi sebe šednul ku svojej pari. I ku ňej šednul chtoška, aľe ho ničto ňevizdel, bo to bul čert. Keľo razi jej vrecinko spadlo, ta un jej vše dzvihnul. Ľudze to obačel'i, že chtoška pri ňej, a na ňu patrel'i. A tak sebe šeptal'i: „Ku kemu ona še dohvára?“ „Marčo! Ku kemu ti še dohváraš?“ „Ta či ňe-

⁴⁹ Zápis S. Cambela. Rozprával Jozef Gajdar, rodom z Bardijova. Zápis v Bardijove v Mestskom hoteli 14. sept. r. 1898. Publikované v KŽ, s. 125-127; SC, §158, s. 310-313. JP, 3. zv., s. 352.

vidzice, že i ja mam paru?” Naostatku pošli do domu každi zo svoju, aľe ona ľem sama – naoko. Babi medži sebu hutoreľi: „Tota Marča jakehoši čerta za frajira ma. Chtoška vľe jej vrecinko dzvihal ze žemi a mi ho aňi jedna ňavidzeľi?” Marča ľe doznala o tim, co o ňej hutoreľi po valaľe, i počala plakac. Na štvarti dzeň išla ku tej starej vražkiňi i tak jej povedzela: „Jakeho vi mi frajira porajeli?” Tak povedzela tota stara vražkiňa: „Ňebuj ľe ňič. Zrob, jak ci kažem. Co ľi, Marčo, napredla za tote dva več’are predzi, ta zvi na jedno kľubko a jak pridze eľči ňeška več’ar tvuj frajir a jak ci budze chcec vrecinko podac, ta ľe hľevaj na ňeho a povidz: „Ňepodavaj mi, bo ľe ľudze pripatraju, ja ho sebe sama dzvihľem.” A totu predzu s kľubkem dolu spuľč na žim a vrecinko tiž spuľč, a potim tak zrob, jak bi ľi hcela vrecinko dzvihnuc, a v tim z kľubka koľec ňitki kolo nohi mu ovi.” A Marča na druhi dzeň zaľ pošla do kudzeľnej hiži a tam ľicko tak zrobela, jak jej vražkiňa kazala. I vžali ľe i rozeľli ľe zaľ z kudzeľnej hiži. Každi pošol zo svoju paru, ona pošla teraz sama, bo čert ľe pohľeval, že mu ňedala dzvihac vrecinko, a pošol. Aľe o pul hodzini vracil ľe čert a durkal jej na oblak: „Marčo, ľpiľ?” Ona ňič. „Povidz mi, chto ci tej radi dal o tim kľubku? Ked mi ňepoviľ, ta ci umre ocec.” Potim druhi raz kričel: „Ked mi ňepoviľ, ta ci umre matka.” Ona ľe obezvala: Ked umre, ta budze ľežec.” Na druhi dzeň i ocec i matka umarľi. Pohovalľi jich jak običajňe človeka. Ona ľem sama zostala. Poľla zaľ ku tej starej vražkiňi na poradu: „Babičko stara dajce mi radi, bo mi ocec i matka umarľi a čert pevňe pridze i po mňe.” Un i priľol na druhi več’ar: „Jak mi ňepoviľ, Marčo, chto ci tej radi dal, budzeľ banovac! Na treci dzeň zaľ pošla na poradu ku tej starej babi. „Umreľ,” poveda baba, „i ti, aľe ľe ňič ňebuj! Ľem ľe ňedaj ňese ponad prah, aľe povidz svojim, ked pridzeľ do domu ode mňe, že bi ce mertvu – popod prah precahlľi.” Priľol na treci več’ar čert: „Ľpiľ, Marčo?” „Ňeľpim!” „Ta mi ňepoviľ, chto ci takej radi dal?” „Ňepovim.” „No, ta umreľ i ti.” „Ked umrem, ta budzem ľežec.” Ona tak sebe зробila pred ľmercu, žebi ju ňigdze do cintira ňepohovalľi, ľem na križne drahi. Pohovalľi ju, jak ona sama scela, – na križne drahi. Priľol toten čert po pohrebe, hodzil ju hľedac po ľickich cintiroch, perľi po katoľickim, i tak daľej po ľuteraňskim, po ruskim i po židovskim, ňigdze ju ňenaľol. Vracil ľe do pekla. Tota predza na nože ľe za ňim i potim eľči cahala, aľe un ju ňavidzel. V pekľe d’ablľi na ňeho kričeli: „Zkadzi ti hodziľ, co maľ na nože, ti

dzeška po predkoch hodziš?“ Ve zlosci vrátil še zaš do teho domu, dze frajirka jeho bivala, a tam šicko potrepal, al'e ju najsc nemuh.

Na jej hrobe na križnich drahoch virosnul šumni pahňaci kvitek (+ kvitka). Išol jeden princ za drahu na koč. Počul toten pah, hutori kočišovi: „Postuj ľem,“ hutori, „jak tu dzeška kvitek preucešeňe pachňe.“ Stanuľi na draže s kočem, rozkazal princ kočišovi: „Idz ti mňe toten kvitek utarhnuc.“ Kočiš tarha, – nemuh ho utarhnuc. „Najjasňejši princu, ja ho nehoden utarhnuc.“ „Ta co ši taki slabi, že ši ho nehoden utarhnuc, ta ho zlam!“ „Nemožem ho aňi utarhnuc, aňi zlamac.“ Zešol s koča princ, ľem še ho dotchnul, ta ho zlamal i vžal ho sebe a založil za kalap. I išľi na koču daľej. Prišľi do jedneho mesta do kavehauzu, stanuľi tam s koňmi. Povedzel pan: „Idz ľe, opatri, či bi mi tu nemohl'i daco dostac jesc, bo ja barz hladni.“ Kočiš pošol še opitac. Kačmar povedzel: „U mňe všelijake jedla jest, bo ja trimam veľku trakterňu.“ Pan vešol do trakterňi: „Ta ňej mi priňesu jeden obid,“ pan sebi rozkazal. Kačmar pozakrival stul v panovej hiži, a pan še lapil do jedzeňa, ked kalap zložel a zavešil na kolek i s kvitkem. Pojid šicko, bo hladni bul. Pan pošol vonka. V tim z teho kvitka zrobila še krasna princeza a skrikla do treceho razu: „Muj pan jid, pil a mňe nič ňezohabiľ!“ A to šicko vidzel i čul panov kočiš, htori stal v otvorenich dzveroch. Ked prišol pan do hiži, už paňej ňebulo, kvitek už zaš na mescu stal. Kočiš hutori: „Najjasnejši princu, ked oňi buľi vonka, z teho kvitka še zrobila krasna paňi a do treceho razu skrikla: „Muj pan jid, pil a mňe nič ňezohabiľ!“ Pan to ňescel veric. Povedzel kočišovi: „Ta ešči jednu noc budzeme tu čekac i jeden dzeň.“ Na druhi več'ar zaš sebe rozkazal pan jedzeňe a z každeho jedzeňa i z pica pokus zohabiľ a sam še pod stoľik uhiľil. Tu z teho kvitka še zrobila zaš krasna princeza. Mala dluhe vlasí až po žim. A ten pan mal pri sebe v kešeňi korbač pririhtovani, co budze z ňim baboňstvo vihaňac z kvitkovej paňej. Ona jak še pokazala, popatrela na stul a skričela: „Muj pan jid, pil i mňe zohabiľ!“ Pan ju zaraz ulapil za vlasí, korbač z kešeňi vibrál a počal ju bic. Tak ju bil mocno, co še mu až po žemi vaľala. „Ta ti me budzeš klamac?“ Jak še jej už dosc nabil, ta všelijaka hadzina še z ňej sipala. „Dotľi ce budzem bic, niž mi ňeprišahňeš, že me ňebudzeš klamac.“ „Muj drahi, ňigda ce vecej už klamac ňebudzem.“ Vtedi še princ zaradoval, že taku krasnu paňu može mac. Sedľi na koč obidvojo a ona mu povedzela: „Muj ľubi, drahi kvitku, ja s tebu daľej nehodna

isc, ľem na faru, bo ja ešče od čerta ňe ista.” „Ta pujdzeme na faru. Ta preco ľem na faru še pitaš?” „Ta ja še bojim, žebi me čert ňevzál, bo ja bula jeho frajirka.” Potim mu všicko virozpravjala, jak še z ňu stalo. „No dobre, pujdzeme na faru.” Prišli na faru, zešli obidvojo. Ona povedzela: „Pan veľkomožni, či bi nam ňeračili dac šľub?” „Šak ja na to, dušo moja, že bim do stavoch manželskich svjazoval.” Ona rozpovedzela panu pľebanovi o všickim svojim povedzeňu, jak še z ňu stalo. Vispovedali še tam obidvojo, jej dal pan pľeban križ do ruki, žebi čert ňemuh k ňej dostupic... Pošídali do koča a na štiroch koňoch obidvojo pošli do koscela. Jak išli za drahu ku koscelu, ľeci čert prosto ku koču a ju sce zedrec s koča, – al’e nemuh ku ňej dostupic, bo mala Krista Pana v ruce. Pošli do koscela, prišahli obidvojo. Jak višli z koscela, čert jich čekal pri koscel’e. Al’e čert už sebe ňemuh poradzic, ľem odvadziľ dva koňe zpredku a pošol jak viter... A tote dvojo prišli na dvoch koňoch do jedneho domu, dze zrobiľi vešeľe; veľka radosc bula. I ja tam bul na tim vešeľu. Za pecem som staľ. Maľem v ruce dzvonek, ta i tej pripovidki koňec.

41.

Z Lemešian⁵⁰

Buľo jedno dzivč’e na kudzeľnej chiži a ňemalo frajera, ta sebe barz sčezovalo. Ta sebe tak mišľeľo: „Choč bi ku mňe d’abol prišoľ, ta bi mu buľa za frajerku!” Ta doraz še d’abol staviľ! Šednuľ ku ňej v čarnej gube a ked jej vrecenko padľo, ta jej ho vše podaľ. Tak buľo i tri raz, co ku ňej prišoľ. Radziľa še čeľedzi, že tak i tak še z ňu vodzi, že co ma robic, že ma čerta frajera?... Tak jej čeľedz daľa radi, žebi ukrucela kľubieško z predzi a nadzaľa do ihľi a jak pojdu domu, žebi vzaľa kľubieško do šorca a ihľu mu do gubi zapchaľa. A povedzeľi: „Ti idz za ňim, za dablom, a mi čeľedz pojdzeme za tebu!” Tak dze pošoľ d’abol? Ku koscelu. Tri raz obešoľ koľo ňeho a potim prešoľ do koscela prez kľučovu dzjeru. Pošoľ za oltar, vzaľ hľavu mervu z kripti, ta ju jed. Tota dzivka še barz zľekľa, bo to šicko vidzeľa na kľučovu

⁵⁰ Zápis S. Cambela. Rozprávala Borka Gajdoš, rim.-katolíčka, rodom z Lemešian, asi 50-ročná. Zápis v Lemešianoch v krčme Nagya, árendátora Markuša, 14. novembra r. 1904. Publikované v KŽ, s. 138-139; SC, §164, s. 327-329. JP, 3. zv., s. 352.

dzjeru. Prišla domu, ta tak matki poveda: „Ja umrem, mamu, al'e žebi sce me nepohreba'li tak, jak druhe mertve celo. L'em mi popod prah vikopce jamu, i popod jeden i popod druhi, a do cintjera me necho-vajce.“ Ta dzivka umarła a v pol'u ležala. Išoł jeden pan na koč'u. Na jej hrobe šumna ruža vikvitła barz pachnuca tak, že ten pan ju poč'uł. Tak poveda: „Kočišu, tu dzeška kvet barz pachne, idz hł'edac, zervi ho.“ Kočiš ho našoł, al'e še mu kvet zervac nedał. „Pańe, nemožem.“ „Ta ho odrež“, pan poveda. „Neda še mi ańi odrezac ańi zervac.“ „Co to bi buł za kvet, co bi še nedał zervac?“ Pošoł pan sam, zervał ho. Prišoł domu, połožił ho do pohara. Jak še navečerał, ta daco ostało na tańeroch, al'e rano nenaš'li nič. To buło das tri raz. Tak da'li vec pozor. Vidzeł'i raz krasnu pańu z teho kveta. Doraz vedzeł'i, že to čertova robota. Pan ju raz dolapeł, ked višla z kveta. Pan jej okrucił własi kolo ruki a ona še zrobiła žabu... al'e pan ju dotel' bił, zakeł' še mu taka pana n'ezrobiła, jaka bula. Tak še mu zrobiła. Tak povedzeł ten pan: „Ti teraz budzeš moja pańi.“ Tak z ńim žiła dluho, das za šedzem roki. Al'e z ńim ńigdze n'emoħła isc. Raz jej pan povedzeł: „Šicke pańe idu s panami a ti zo mnu n'eidzeš?“ Tak še mu zverela, preco n'emože isc na ul'icu, že pre teho d'abla. Bo d'abol ju vše hł'edał. Šedzem pari čižmoch podar, co ju hł'edał. Tak jej pan povedał: „N'ebuj še nič, perše pojdzeme do koscela. Dam ci z baršońu drahu vibic a vojsko ku tebe postavic, i ja s tebu pujdzem.“ Tak priš'li do koscela, stanul'i pod lam-pu, medži vojsko na stredek. Jak stal'i, prišoł k ńej d'abol prosto oč, ten isti, co ju hł'edał, a tote čižmi podarte na pł'ecu mał. Tak še jej pitał: „Ulijanko, co ši vidzeła, ked ši ku koscelu zo mnu prišla?“ „Ta ti ši pošoł ku oltaru a vzał ši hłavu mertvu, ta ši ju žar!“ „Ta daj i ti svoju hłavu, Ulijanko!“ i zervał jej hłavu. Ta z Ulijanki został trup, to jest celo prez hłavi. Utracił pan pańu...

„Dzivčata! Jak frajira n'emace, n'eszčežujce sebe, a d'abla sebe n'ěžadajce. Pridze i frajir, l'em vam treba čekac!“ Take je z teho naučeńe.

Z Malých Topoľčianok⁵¹ (dnes Topoľčianky)

Boly dieuky pozháňanye na priadzkach, každej prišou frajer, lem rychtárova Kačena ňimala ništ. Bolo jej velmo lúto, že druhje maju frajerou, a ona ňimá. Keby ten čert prišou, aj toho by kcela. O chvíľu prišou pekný mládenec: „Šťaslivý večer, Kačenka. Prišou som ťa pýtať.“ Šetky jej ho závidely. Každá by ho rady, lebo bou velmo pekný. Závideli jej ho. Každá pozerala na jeho pekny šaty. Milý mládenec ešte aj muziku povolauť, aby sa spolu zabávali. Keď v najlepším tanci boli, Kačenka zbadala, že má frajer kopytá na nohách. Toho sa velmo lakla. Pustila milyho mládenca, zala do ruky praslicu, vretienko a začala priasť. Von si sadou k nej: „Čo ma ty duša moja nelúbiš? Šak si si mňa žiadala?“ Šetky dieuky sa rozišly z priadzky, len Kačenka nemohla odíť od svojho frajera. Poviedau ej, že hu pvojd'e vyprevadiť g jej rodičom. Vona utekala popredku. Mala jeňu starú totku: „Prosím vás, dajte mi rady, prišou mi pytač a má konskje kopytá, ide mu z úst plameň, čo mám robiť?“ „Hybaj, zavolaj sliepy a daj kohútovi žrať, nech ti zaspíva! Lebo je to diabol ten tvoj frajer, to je neni žiadon oddanec.“ Sliepy povolala, nahádzala ín žrať: „Spívaj kohútke“, tak prosila. „Komu si žrať dávala, nech ti ten zaspíva! Sliepočkám si žrať dávala, kohútika si odháňala: Hešš kohútke, hešš, doma nesedáš!“ Keď už prichádzala dvanásta hodina, hovorí jej: „Zberaj sa má milá, ty si si mňa žiadala, už som ti tu.“ Von začala utekať a von sa jej zaveseu na chrbát. Vona velice múdra, myslela si, čo s ním spravi. Mala oblečený veľký kožuch prišlo jej na rozum, vyzliekla kožuch, myslela si, že čerta s ním shodí. Ale čert s kožucha skočeu a milú Kačenku uchyteu do povetria. V tom kohút zaspíva a čert sa rozliau na smolu. Kačenka zostala a od tých čias ždy dieučencom naučenie dáva, aby jena druhej milenca nezávideli; a keď na priadzky prídu, aby na Kačenku spometaly.

⁵¹ Zápis S. Cambela. Rozprávala Mária Bielek, rod. Švec, rodáčka a obyvateľka v M. Topoľčiankach 29. septembra 1900. Zapísal S. Cambel. Publikované v KŽ, s. 425; JP, 4. zv., s. 156.

Stará dievka a čert⁵²

Bola raz jedna velice stará, od staroby až čierná dievka; ale bárs bola bohatá, nikto o ňu nestál, ba ani sa len na ňu neobzrel. Keď sa dievky schádzaly k tancu, ustavily sa u nej dve veselé vyškerice a zo žartu riekly: „Nesed' už vždycky doma, pod' aj ty s nami do tancu.“ Stará dievka riekla: „Aj tak o mňa nikto nestojí, ke mne ničto nechodí: pôjdem sa aspoň sa poďívať na chasu“ a išla. Ale keď prišla medzi chasu, kde už hudci veselo vyhrávali, a mládenci s dievkami rezko poskakovali, stala sa milá stará dievka velice vzácnou; lebo jeden švárný, pekne oblečený šuhaj, sotva ju zazrel, hneď k nej priskočil, pekne s ňou hovoril a si ju prosil do tancu. Stará dievka nevedela od radosti, čo sa to s ňou robí, a aj ostatní tanečníci sa dvili, že sa ten neznámy pekný mládenec o pekné dievky ani neobzrel, a eln vždy okolo tej starej, čiernej sa zvrta. Keď bolo po tanci, vyprovádzali mládenci svoje tanečnice domov; i starú dievku vyprovodil jej tanečník až po bránu domu, a potom sa jej zpýtal: či smue k nej chodiť na vohľady? a ona mu riekla: „Len prijdi.“ Tak tedy tento mládenec chodil za starou, čiernou dievkou na vohľady, až sa jej raz spýtal: „A či by si ty išla za mňa?“ „Pôjdem,“ riekla stará dievka. „Ale ja bývam ďaleko,“ riekol mládenec, „a ta by sa ti, hádam, nechcelo ísť so mnou.“ „Ba, pôjdem s tebou,“ odpovedala dievka, „bárs až do pekla, na samé dno.“ Sotva to vyriekla, schytil ju mládenec, v čerta premenený na plecá, a letel s ňou, čo jej až dech zastavovalo, až k samému peklu; tam búchal na dvere, aby mu otvorili, že si nesie ženu. Na to sa u brány sbehlo mnoho čertov, ale sotva bránu otvorili, hneď ju zas zachlopili a zamkli, a nechceli ho dnu pustiť, lebo sa tej čiernej starej dievky naľakali. Keď sa čert darmo naprosil, aby ho len pustili, a dievka sa ho pevno držala okolo hrdla, nezbyvalo iného, jako pustiť sa s ňou svetom, aby sa téj starej dievky striasť mohol. Keď tak čert svetom behal s tou dievkou, prišiel na veľikú lúku a tam videl pasáka s ovciami. I prosil pasáka: „Pomôž mi, tejto starej dievky sa striasť, a dobre ti to zaplatím.“ Pasák mu riekol: „A, veru sa mi tá dievka práve dobre zide, lebe mi

⁵² Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 5-6), rozprávala vdova Anna Zamec-Geľo. Mierne upravený text je publikovaný aj v Slovenských pohľadoch, 1895, roč. XV, č. 7, s. 385-386. Pozri JP, 4. zv., s. 155.

bude ovce zavracať; ale mi dáš za mech strieborných toliarov, aby sme mali z čoho žiť.“ Sotva to pasák vyriekol, už sa čert aj s prikvačkovanou mu na hrdlo starou dievkou rozbehol pre mech sriebra a o chvíľku sa vrátil, s dievkou na pleciach a s mechom toliarov na rukách a riekol: „Tu máš striebro, a pozbav ma dievky.“ Keď pasák videl, že čert tak chytro vie toliare obstaráť, riekol: „Vezmem si dievku, jak mi ešte taký mech dukátov donesieš.“ Čert sa rozbehol, a doniesol aj za mech dukátov, a riekol: „Tu máš zlato, ale si až vezmi aj dievku.“ Pasák si vzal dukáty, dievku odtrhol s krku čertovi a riekol: „Nože mi povaruj ovečky, zakiaľ dievku preč neodnesiem“, a pojal dievku za ruku, doviedol ju k neďalekému rybníku a ta ju uhodil a zatopil. Keď sa vrátil, riekol čertovi: „Keď som ťa už tej dievky pozbavil, ešte mi dovez za jedny plné táčky dukátov.“ Ale čert riekol: „A či som ti už nedoniesol zs mech striebra i za mech zlata, jako si si žiadal?“ Pasák na to: „Jak mi hneď za nové táčky zlata nedovezieš, vrátim ti tvoju dievku, lebo je stará, a nehodí sa na zavracanie oviec.“ Čert sa toho naľakal, doviezol pasákovi za nové táčky zlata, a potom sa dal na útek, až sa tak za ním prášilo, a viac sa nevrátil. Pasák ale sobral striebro a zlato a žil si, jako pán, a žije až dosiaľ, jak neumrel.

44.

Z Harihoviec⁵³

Buľ jeden človek, htoreho voľali hladujuci Macej. Maľ šedzem dzeci, ošme še mu narodziľo. Ta ňeznaľ co ma urobic od trapeňa, bo ňemaľ jim dac co jesc. Tak vzaľ porvaz a išoľ še do ľesa obešic. A ked kukaľ, dze bi našoľ mesco na strome še obešic, prišoľ ku ňemu d'abol a še ho pitaľ: „Co hľedaš, Maceju?“ „Hľedam bo tu ma bic na tim strome veľo Božej miri, ta ju chcem vžac a vas pujdzem z pekľa vikuric von.“ A d'abol še na to zľeknul a mu povedaľ, že bi to ňezrobiľ, že mu za to on dobre zapľaci. Ta še ho pitaľ, že keľo žada? Macej hvareľ, že cent zlata ked da, ta jich ňevikuri z pekľa. Ta d'abol še začaľ jednac, že dakus meňej, že to je priveľo. Al'e Macej hvareľ, že nič ňeda tuňši, ľem za cent zlata. Hladujuci Macej zlato vzaľ a prišoľ domu. A povedzeľ žeňe svojej: „No, pater, ženo moja, už ňebudzeme vecej

⁵³ Zápis S. Cambela. Rozprával Ján Kuvčák, rodom z Harihoviec. Zápis v Harihovciach v školskej budove 21. sept. r. 1898. Publikované v KŽ, s. 58-60; SC, §120, s. 226-228. Pozri JP, 4. zv., s. 162.

hládovac!“ Ta poslal doraz kupic male praseta a dal jich upjesc a se barz radoval'i, ze uz nebudu vecej hládovac. Ked d'abol prisol do pek-la, ta se d'ablove radzil'i, ze to mu vel'o zlata dal'i, cent. Ta jeden z nich vikriknul: „Ja pujdzem ku nemu. Bo ja som najmocnejši medzi vami d'ablami.“ Ta se posbiral a prisol na ten svet do hládajúceho Maceja: „Ti, Maceju, mi zme ci dal'i vel'o zlata, ta teraz budzeme se pasov-ac. Fteri budze mocnejši, ta budze jeho zlato. Macej hvari tak: „Ja se s tebu nebudzem pasovac, bo ja som barz mocni, ale ja mam jedneho stareho dzedu, fteri ma už dzevedzešacdzevec roki, už aňi nehvari, ľem tak murči, ta podz ukažem ci dze je, v ľeše špi!“ Prišli do ľesa: „Dzedo, stavajce, pujdzece na pasi s totim d'ablom!“ A stari medzvedz jak vidzel, ze do dziri mu idze dafto dnu, ulapil d'abla za pasi, ta dobre v nim kosci nepolamal, ľedvo se mu d'abol z rukoch vidrapal... Čert ucekal do pekla jojčajuci, a hvaril, ze dzedo Macejov, taki stari co aňi hvarec nezna, je taki mocni, ze aňi d'abol nezmože ho. Ta d'abl'i zaš kunštoval'i, ze jak maju od Maceja toto zlato odebrac. Ta jeden vikri-knul, ze on zna najľepši ucekac, ze ked jich Panboh z neba vihnal von, ta aňi Mihal archand'el ho nemohol ulapic, tak znal on ucekac... Ta on posol ku Macejovi a mu hvarel: „Ti, Maceju, ti ši vel'o zlata od nas vzal, ta teraz, fteri budze z nas dvoch ľepši znac ucekac, teho budze zlato!“ „No, hvari, ta ľem to, ja nebudzem s tebu ucekac, bo ja ked bi som se rozbehnul, ta budzem ucekac tak hodne, ze až vam peklo rozbijem a vas von viženem. Ale ja mam takeho sina, co ma dzevec roki, šol teraz do ľesa, pod krak sebe ľehnuc, ta budzeš s nim ucekac!“ „No ta podzme ku nemu,“ hvarel d'abol. Ta prišli do ľesa. Ta hvarel hládajúci Macej: „Sinu moj, Janču, staň hore a behaj s tim čertom, fteri budze z vas dvoch ľepši znac ucekac?“ A tam spal zajac, bo znal Macej, ze ten zajac tam špi každe poledne. Ta zajac se zl'eknul, jak prišli tam a jak Macej skričel: „Janču, sinu, stavaj a behaj s čertom, fteri budze z vas dvoch znac ucekac!“ Ta ucekal'i; d'abol bi buľ dohoňil zajaca, ale mu noha vľečela do šíšľinej dziri. Ta kim vicahnul nohu z dziri, ta se zabavil a zajac uceknul. Ta d'abol prehral stavjanku. Posol nazad plačuci do pekla a hvarel jim, d'ablom v pekľe, co se mu stalo, ze ľem s jeho sinom ucekal, co dzevec roki mal, a nemohol ho ulapic. Ta d'abl'i se nad tim barz zarmucil'i, ze to preci vel'o zlata mu dal'i. Ta ešči jeden vikriknul tak: „Ja znam barz strašic, ta ja pujdzem ku temu Macejovi a ja budzem ho staršic. Ja viham toto zlato!“ Ta prisol na

ten svet ku Macejovi: „Maceju, čuješ ti, mi zme ci daľi dužo zlata. Ta teraz budzem ce strašic, a ked še nebudzeš bac, ta budze tvojo zlato. No ta čuješ, Maceju, ti pridzeš do pekľa, bo ti caľ život ľem s d'ablami maš robotu... na žaravich uhl'och budzeme ce paľic...“ A Macej hvári tak: „Ta dobre, vtedi mi budze cepľo, hoľem to ja budzem v pekľe...“ „A ňebojiš še?“ „Ňebojim, to mi budze dobre!“ „Vo smoľe ce budzeme varic!“ „To ešči budze ľepši, budze mi skura dluhši trimac,“ a nato Macej skriknuľ na svoju ženu: „Ženo moja, podz ľem hev, odber temu d'ablovi gusto od tich peňezi!“ Žena priľecela rozhňevana a vžala do ruki pjest a on, hľop uľapiľ d'abla za rohi. Žena ho tak biľa s pjestom, že še barz pitaľ, že bi ho už ľem puščil'i, že on ňikdaj vecej ňepridze už po toto zlato. Ta ho potim puščil'i. Ta priľecel do pekľa barz jojčajuci, že Macejova žena horša jak sto d'abl'i: „Mi zname mučic v pekľe, aľe ona ľepši. Hrožňe mňe ona biľa i s jej chľopom. A jej hľop še ňeboji ňijakeho strašena, ta som mu prišľubiľ, že už ňepridzem po zlato!“ Aľe Macejovi raz prišľa hodzina, že mušel zomrec. Jeho duša prišľa pred tron Boži a kľopala na dzvere ňebecke. Svati Peter otvoril a pitaľ še chto je to? „Duša Maceja hľadujuceho!“ „Ti ší tu nesuca (sic), bo ti za cali život svoj ší ľem s d'ablami zaobchadzaľa!“ Plačuci išľa ku pekľu. Aľe d'abl'i to zbačil'i, že duša Maceja idze do pekľa, ta pozaviraľi šicke vrata a brani pekelne, že bi ňeprišľa do pekľa a ňepuščil'i ju; ta ňeznaľa dze še ma podzec. Ta še vraciľa nazad do brani ňebeckej. Ta sebe tam sedľa. Ta sedzi tam až po dňešejši dzeň. Jak zomreme, ta ju tam uvidzime v braňe ňebeckej sedzec, bo ju ňepuščil'i aňi do ňeba aňi do pekľa. Do ňeba ňebuľa suca a v pekľe še jej baľi.

45.

Chudobný švec⁵⁴

Bol jeden chudobný, deťmi obsypaný švec, ktorý čo jak pilno šil až do tmavej noci, nijako sa nemohol z biedy vymotať, a len to ho najviac trápiľo, že sa musel na svoje hladné deti dívať. I vzal povraz, doma nič nepovedal a rozbehol sa do hory, aby sa tam obesil. V hore ho postretol čert a pýtal sa ho: „Ševče, kam ideš?“ Švec mu strmo

⁵⁴ Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 165-167), rozprával Jano Zámečník. Pozri aj JP, 4. zv., s. 160-161.

pozrel do očí, lebo už bol na všetko odvážený, a odpovedal mu: „Idem drať lípky a čertom brať dietky.“ Čert, vidiac ševca odhodlaného a počujúc od neho také slovo, veľmi sa naľakal a riekol ševcovi: „Vieš ty čo? Načo bys nám bral dietky? Načo by ti byly? Nechaj nám jích a povedz: čo chceš za to?“ Švec, strachom čertovým posmelený, odpovedal: „Keď mi dáš tak veľký mech plný peňazí, ako si sám: tak vám tie dietky nechám.“ Čert sa rozbehol preč a o chvíľku doteperil tak veľký mech peňazí, jako bol sám, dal ho ševcovi. Švec si peniaze poodnášal domov. Ale čertovi druhý čert dohovárал: že dal tých peňazí ševcovi mnoho a že mu ich zase musí aspoň z polovice vziať. Čert tedy bežal za ševcom, a keď ho, ostatnie peniaze domov nesúceho, dohonił, povedal mu: „Ševče, mňa kamarádi hrešia, že som ti tých peňazí mnoho dal, abych tedy od nich mal pokoj, ty mi tie peniaze aspoň z polovice musíš vrátiť.“

Keď si švec peniaze nechcel dať, povedal mu čert: „Vieš ty, ševče, čo? Pod' se mnou na behy (na úteky): a ktorý lepšie pobežíme, toho budú peniaze.“ „Nežiadaš si ty se mnou ísť na úteky,“ povedal švec, „lebo ja mám dvojročného chlapca, už toho nedohoniš, nieto bys dohonił mňa.“ Keď ale čert na svém stál a silou mocou nútil ševca, aby šiel s ním na behy, riekol švec: „No dobre, pod'. Ale nech najprv beží s tebou môj chlapec, aby si sa velice neupachtil.“ „A jako je meno tomu chlapcovi?“ pýtal sa čert. Švec odpovedal, že Jano. Švec doviedol čerta k vršku a tam do jedného krička zavolał: „Jano, vstávaj, pôjdeš na úbehy!“ Z krička ale vyskočil zajac, dal sa na útek, a čert za ním, len tak sa mu chvost natrásal: zajaca ale dohoniť nemohol a tak peniaze ševcovi nechať musel. Keď sa čert do pekla vrátil, rozprával, že už ševcov dvojročný chlapec tak chytro vie utekať, že ho nijako dohoniť nemohol; a keby ešte aj so ševcom na úbehy sa bol odvážil pustiť, bol by sa aj potrhál. „Už si ty len opravdový sprostý čert,“ povedali mu kamaráti, „keď si sa tak dal ševcovi prekabátiť. Vymysli niečo iného a choď, abys' peniaze nazpäť dostal.“

Čert sa poškrábal za uchom a šiel zase k ševcovi a povedal: „A ja ti tie peniaze predca nenechám; ale pod', budeme nosiť koňa okolo tejto hory; kto toho koňa chytrejšie odnesie dokola, toho budú peniaze.“ Švec na to pristal. Čert vzal koňa na pleco a niesol ho okolo hory, len mu tak z každého vlasa tieklo. Keď s koňom zas prišiel k ševcovi, povedal tento: „Na čo bych ja koňa bral na plece? Darmo

čoby som ho ztratil, keď s ním pobežím. Ale ja ho zacviknem medzi nohy a tak v nohách ho ponesiem.“ V tom vysadol na koňa a letel jako strela a o malú chvíľu sa koňom vrátil k čertovi. Čert sa smutný vrátil do pekla a riekol: „Ani všetci čerti by tak toho koňa neuniesli, jako ho niesol švec! Len si pomyslíte, zacvikol ho medzi nohy a tak s ním utekal, jako vietor!“ Čerti mu nadávali a zase ho len vystrojili, aby šiel ševcovi o dajakú stávkku tie peniaze vziať.

Čert už len so strachom šiel k ševcovi a povedal mu: „Budeme o stávkku hvízdať; kto silnejšie zahvídne, toho budú peniaze.“ „Nedbám,“ povedal švec; „tedy začni!“ Čert sa nadul, a jako prvý raz zahvídol, ševcovi jako by bol do uší zavrtal a lístie so stromov opadávalo. Keď zahvídol druhý raz, švec skoro ohluchol a so stromov snietie len tak sa na zem hypalo. Švec povedal: „Nevídali! Keď ja zahvídnam budú sa buky válať a tebe sa aj hlava roztrhne. Ale aby sa ti nič nestalo, na ručník a zaváž si oči a hlavu.“ Keď si čert oči a hlavu zaviazal, zarazil ho švec vazovou palicou tak po hlave, že hneď ohluchol; a keď ho zarazil druhý raz, oslepol. „Nehvídaj viac, nehvídaj!“ kričal čert, „a daj mi pokoj a peniaze si nechaj, lebo poznávam už, že ťa neprehádam nijako.“ Čert sa vrátil do pekla a švec domov, a že mal peňazí jako smetí, žil si so ženou a deťmi volno, a jak nezomrel, žije až dosiaľ.

46.

Baba a čert⁵⁵

Baba šla pri okne, keď čert k nej priletel a riekol: „Babko! Stavme sa, ktorý z nás prv ušije košeľu!“ „A čo je stávkka?“ pýtala sa babka. „Jak ja košeľu prv ušijem, dáš mi tvoju dušu; jak ty prv budeš so šitím hotová: dám ti sto dukátov.“ „Dobre,“ riekla babka, „začnime!“ a podala čertovi plátno na košeľu, kĺbko cverien a ihlu. Čert si navliekol veľkú dlhú cvernu do ihly, a začal s veľkým chvatom šiť, ale za každým švom vyskočil von oknom a omotal cvernu okolo stodoly, a potom zase tak rýchlo sa vrátil; babka ale navliekala si krátke cverny a ani o čerta sa neohliadajúc len šla a šla pilno, a keď bola košeľa došitá, ukázala ju čertovi, ktorý ani do poly nebol so šitím

⁵⁵ Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515 s. 68), rozprávali Jan Zamec-Geľo a jeho matka Anna Zamec-Geľo. Upravený text je publikovaný aj v publikácii Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 421-423. Pozri aj JP, 4. z., s. 149.

hotový, čo jak sa upachtil vyskakovaním von oknom s dlhou cvernou a zase naspäť letením k šitiu. Keď videl, že baba stávkou vyhrala, vyčítal jej 100 dukátov, a od jedu a haňby rozliat sa na kolomaz.

47.

Sel'ák a čert⁵⁶

Sel'ák gazda mal jennu velikú roľu a posál ju žitom. Pred žatvú sa prišiel sel'ák na žito podzívaj; a jak si ho tak obzierať, dze sa zal, tu sa zal, pristal si k nemu čert a rékel: „Gazda, žneš?“ „Ešče nyje,“ povedal sel'ák, „len si žito poziérám.“ Čert na to: „A čo mi sklbiš a podpíšeš, keď c' to žito prenechám?“ Gazda povedal: „čo by som já tebe sluboval a podpisoval, veď mi to žito mimo Boha niclito zát nemôže.“ Ale čert rékel: „Já c' to šetko shrnúť môžem.“ A gazda na to: „Veru neshrneš, keď Boh nedopuscí!“ Keď čert sel'áka nemohél nastrašiť, ztracil sa, len čo smrad po ňom ostal. Keď žito dozrelo, začal ho sel'ák žať. Sotva kosákom roľu načal, tužibud' čert, a povedal sel'ákovi: „Môj je vrch, a tvoj je spodek.“ Sel'ák ale mu rékel: „Ba, môj je vrch, a tvoj je spodek,“ a nedal sa čertovi nijako prebádať. Naposledy povedal čert: „Počuj, gazda! čo sa už toľko budeme dohadovať, ale stavme sa: kerý z nás na peknejšom koni to žito obejde, toho bude vrch.“ Sel'ák na stávkou pristal. Čert sa ztracil, ale o chvíľku prišiel na velice pěkném koni. Jak ho gazda ešče zďaleka vidzel, kázal svoj žene, kerá prám bola za ním na roľu prišla, aby si chytro vyhrnula šaty a štvernožky behala okolo žita. Jako čert na peknom koni pricváľal a začal okolo žita obiehať, a už myslel, že má stávkou vyhranú, keď sel'ák nijakého koňa nemal pri sebe, dobehél až k sel'ákovėj ženėj, zastal a rékel: „Jak som živ som, starý čert som, ale takého koňa ešče som nevidzel!“ „Ani nikdy vác neuvidzíš,“ povedal sel'ák, „lebo takých koní, jakého ty máš, je dosci na svete; ale taký kôň, jako je tento môj, je len jeden.“ Čert stávkou prehral, zasmradzil a ztracil sa. Na druhý rok nasadзил sel'ák na tú roľu zemákov, a keď jich pod jeseň začal vykopávať, prišiel ten čert zas a povedal: „Gazda! ščil je ale spodek môj, a vrch tvoj!“ Gazda sa ho ale nenaľakal, len mu rékel: „Ba, veru, je spodek môj, a vrch tvoj.“ „Nedohadujme sa zas,“ povedá čert, „ale nech je

⁵⁶ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 7), rozprávala vdova Anna Zamec-Geľo. Text je publikovaný aj v Slovenské pohľady, 1895, roč. XV, č. 6, s. 329-330. Pozri JP, 4. z., s. 164-165.

spodek toho, čhto dôjde na rolu ani cestami, ani chonníkom, ani peší, ani na voze, ani na koni. „Dobre,“ rékel gazda, a zal si kozu, obkročil hu, jennu nohu mal na koze a druhú kráčal po zemi po trávniku velia chonníka. Čert zas stávkou prehral, zasmradzil a ztratil sa: a seľľák už mal od neho pokoj.

48.

Z Bertotoviec⁵⁷

V toten čas, jak ešte šedlaci paňske robeli, bul v jednom mesce bohaci pan, chtori bul hudobnim barz verni, dobri, i daval vše almužni pre džadoch. A vikladal totu almužnu pod oblaki, aľe z nej hudobne ničgda nič nedostal'i, bo ju vše calu zjid jeden čert, chtoreho z pekla vihnaľi a chtori še mušel za isti čas na žemi živic. I prišol raz tam jeden človek, chtori še o tim doznal a rozpovedzel šicko temu dobremu panovi, jak calu korist toten čert požere. Pan dal potim vartovac, žebi čert ňamohol prisc pod oblaki a tak žebi almužna pre džadoch zostavala. Čert, ked ňemal co žrec, mišľel sebe, že pujdze do službi. A prišol do jedneho valalu, dze pan mal veľo šedlakoch. Aľe po tim panom šicke šedlaci na nič višľi. Ľem jeden zostal z nich, chtori mal male barz hudobne koňiki. A prišol toten čert ku gazdovi a pital še pre Boha, žebi ho vzał do službi. Gazda odpovedzel: „Ja hudobni človek, ňemam sam co jesc s dzecmi, ňe žebi zma maľi pre sluhu.“ Čert še ňedal odbic, aľe našilu zostal, že šak un mu teľo zarobi, keľo spotrebuje. „No, tak zostaň u mňa,“ hvarel gazda, „ked hceš,“ a poslal ho do roboti. „Mi vera takeho pana mame, co zme ňehodňi pod ňim vižic.“ Aľe sluha ho biztatoval, žebi še nič ňestarl. Ked gazda išol na druhi dzeň ku koňom, už vidzel koňe krajše. Na treci dzeň zaš bul'i krajše. A vše krajše. Raz povedzel sluhovi: „Ej, sinu, idz ti už raz do koscela.“ Aľe sluha ňeišol a hutoreľ, že un še už dosc do koscela nahodzil a že hudobni človek muši robic. Gazda šak odpovedzel: „Ja še ohľadal už v koscele po tebe, aľe som ce tam ešte ničgda ňevidzel.“ Aľe poznejši ňehvarel nič vecej svojemu sluhovi, bo vidzel, že še mu pri ňim dobre vedlo.

⁵⁷ Zápis S. Cambela. Rozprával Ján Marinica, rodom z Bertotoviec. Zápis v tamojšej krčme 15. septembra r. 1892. Publikované v KŽ, s. 102-103, SC, §148, s. 279-281. Pozri JP, 4. z., s. 118-119.

Pan skoro še doznal o gazdovi a o jeho dobrich koňoch i ňebulo mu to po voľi, že še šedlak zak dobre ma. I poslal svojeho hajduka po gazdu: „Čuješ, gazdo, znam, že maš dobre koňe, ta pujdzeš mi tamtu skalu z jarku privesc do dvora,“ a tota skala mohla mac das tisíc centi, abo i vecej, „a ked mi ju ňedošikuješ, ta ce prez šickeho prava dam obešic.“ Prišol gazda plačuci domu. „Co plačece, gazdo?“ pital še sluha. „Ej, ňepitaj še mi, muj sinu,“ poveda, „bo mi ňespomožeš.“ „A či vi znace, gazdo, že vam ňespomožem, ľem še mi priznajce, co vam pan povedzel.“ „Ta kazal mi privesc totu skalu z jarku, a ja ju privesc ňehoden.“ A sluha povedzel: „Ej, ňestarajce še, gazdo, to še priveže panovi.“ Tak na druhi dzeň zaprahnul koňe a panovi skalu na dvur priviz. Jak ju zrucel s voza, šicke pivňice še poburali panovi, až še muri trešľi. Pan vistavil hlavu na oblak a ľem sebe bajuzi pouciral a mišľel, co ma rozkazac temu šedlakovi, ked i toto zrobel? Na druhi dzeň zaš poslal hajduka po gazdu: „Totu huru mi zrubeš do rana tak, žebi buli haluže osobno, i každa šaha osobno.“ Gazda vracel še zaš plačuci do domu. I pital še ho sluha: „Gazdo, zaco plačece?“ „Ej,“ poveda, „šak mi ti nič ňespomožeš, co še pitaš?“ „A či vi znace, či vam ňespomožem? ľem še mi priznajce,“ hvari. Ta mu rozpovedzel, že pan da gazdu bez šickeho prava obešic, ked mu totu huru ňezrube a drevo z nej ňeposklada do rana. A sluha odpovedzel: „Ňebujce še, gazdo, to budze šicko hotovo.“ Sluha zavolal šickich čertoch a do rana bulo šicko hotovo. Prišol rano sluha ku gazdovi: „Gazdo, hura scata.“ Aľe gazda uderil ho po pisku: „Ňecigaň!“ „Ta pater von, gazdo,“ hvari. A gazda popatril i uveril. Tak gazda išol ku panovi a oznamil, že je hura scata. Pan popatril na oblak, vidzel, že je to pravda a bajuzami skrucel. A rozmišľoval, jaku ma ešče robotu dac šedlakovi. Poslal tedi na treci dzeň hajduka a dal zavolac gazdu: „Zaprahňeš koňe a odvežeš me do pekla!“ Gazda zaš plačuci prišol do domu a pita še ho zaš sluha: „Gazdo, zaco plačece?“ „Ej, muj sinu, jak bi ja ňeplakal, ked ja bohabojni človek a pan žada, žebi zme ho do pekla odvežľi.“ „Ňebujce še, gazdo,“ hvari sluha, „šak mi tam pana odvežeme!“ A to bulo prave, ked čertovi kara višla a mal še do pekla vracie.

A tak rano sluha sebe narichtoval koňe, zaprahnul do koča, puknul s bičom, až še muri strešľi. Pan višol z kaštila a pomaľučki sebe šednul do koča... Sluha še pita: „Ta, dze pujdzeme, pan veľkomožni?“ „Ta do pekla, šak som už povedzel.“ Sluha gazdovi povedzel,

žebi še ľem dobre koća trimal a uderil medzi końe. „Ta pujdzeme do pekla,“ hvari ćert.

Sluha puknul s bićom a końe išľi jak v ľufce. Gazda še dobre trimal, aľe spadnul mu kapelűch: „Hoó, počkac, kapelűch mi spadnul!“ „Oj, gazdo,“ hvari sluha, „tvuj kapelűch už na tiśic mil’ źemi.“

Vuz stanul až pri pekľe. A viśľi von śicke ćerci: „Ej, tu śi, naś ľubi ptaćku, davno zme ce ćekaľi,“ a ulapelű pana a vźalű ho dnuka do pekla. Sluha eśće povedzel gazdovi: „Tak teraz už maś doma hudobi dosc, maś statek, dobre końe, i peńeźi, ta gazduj sebe; ja už s tebu űepujdzem na toten druhi śvet.“ Dal gazdovi eśće jedneho pśika, chto-ri ho odprovadzel až do domu, a un zmiznul.

A hudobni ćlovek priśol domu a potim ľepűi še maľi aj ostatűe śedlaci, ked planeho pana ćerci vźalű.

49.

Zo Strojny⁵⁸

Boű jeden śľovik tisnoj, izza rűk źiű. Prekopovaű z motekoű, s kopaćkoű. I raz užjaű sobi maľo chlűba na poľuűńe na poľe i pokľau na pűa tot chlűb. Dumaű sobi: „Na poľuűńe zjim ho!“ Priśoű vűn na poľuűńe jisti, a chlűba ni je! Śort priśoű, ta zjiű. Śort druhi vidűű oź tot śort izjiű chlűb hudobnoho śľovika i uvidaű sja: „Śto ti kazaű tot hudobni śľovik, śto tű mu chlűb izjiű?“ „Kazaű, obű mi Bűh zapľatiű, śto ja nebojaű sja Boha tot chlűb izisti od segin legiűa“... Tot druhi śort izkazaű: „Idi i śľuűi rűk toho gazdu u karu za tot chlűb!“ I śort priśoű maľom chľopcom. Kazaű gazďi: „Ci vű sami robite?“ Kaűe gazda: „Oj, neboűe, sam robľu!“ „Ta śomu vű sami robite?“ kaűe śort gazďi. Gazda neznaű, oź to śort, a rachovaű, – oź oto chľopce. Chľopce: „Gazdo, ja bű sja najaű u vas!“ Kaűe gazda: Netreba meűi śľuhű, neboűe. Ja svoje diťa nemaű űem hodovati“... „Ta śto vű budete jisti, i ja budu. Ked’ vű budete holoűűi i ja budu holoden!“ Kaűe upjať tot śort: „Ci majete vű, gazdo, pľu?“ Kaűe gazda: „Naűto meűi pľu? Ni űem orati, bo ni je voľű!“ „Gazdo, ja bű privűű dvű kozű“... Kaűe gazda: „Ko ćuű iz kozami orati“... „Ci majete vű pľu?“ „Idiť vű domű, gazdo,“

⁵⁸ Zapis S. Cambela. Rozprával Mich. Fotul, rodom zo Strojny. Zapis v Strojne u gr.-katol. farára p. Juraja Zsatkovicsa 18. augusta r. 1898. Publikované v Kű, s. 258-259; SC, ř237, s. 474-476. Pozri aj JP, 4. zv., s. 119.

kazaŭ chłopec, jak boŭ uže večur. Kaže gazda: „Poj i tŭ domŭ!“ Kaže šort: „Ej, gazdo, ja tŭj budu noševati. Rano mi unesete płu, ta budeme orati“... Gazda ušoŭ rano na poľe, uńis płu. Kaže gazda: „No ja płu přińŭs.“ Gazda zašudovaŭ sja na tŭm poľe, na takoje poľe vŭn lešiŭ u vešeri, koli domŭŭ išoŭ. Rano vid’iŭ poľe šistoje... Kaže šortu: „Što toto je, što poľe šistoje?“ Šort ŭ noši nespau a zaklikaŭ svojŭch cimborjŭŭ, pomohli mu ŭ noši ušitko koreňa uńati iz zemli. Šort potŭm pŭšoŭ za kozami. Uprjahli kozŭ u płu; iz kozami orjut’. Toho gazdŭ brat, na druhŭm poľe ore iz vŭlmi. Kaže toho gazdŭ brat služi svomu: „Lem poziraj tŭ, što brata dvŭ kozŭ orjut’!“ I duže sja to bohaš’ na tŭm šuduje... Prišoŭ d bratu sobi tot bohaš’ i kaže: „Jak tŭ, brate, iz kozami oreš, nikto iz kozami neoreť,... tko ti oti kozŭ daŭ?“ Tot kaže: „Aťže prišoŭ chłopec do ņa, ta kazaŭ mi, što ŭn chočeť služiti u mene. A ja mu kazaŭ: Netreba mi sluhŭ a vŭn kazaŭ, ež chočeť služiti, a ja skazaŭ: Ta bud’!“ Kaže tot bohaš’: „Mińaj zo mnoŭ kozŭ za volŭ. Kaže tot chłopšiše: „Naj bude“ i zamińaŭ. Bohaš’ sja duže šudovaŭ, ož kozŭ bŭlše zoraľi hi joho volŭ. Kozam treba maľše jisti šem volŭm a bŭlše zoraľi... Kaže tot bohaš’ služi svomu: „Oto bŭ nam fajń kŭzŭ, bo to maľo zjist’ a mnoho izrobiť!“ Uprjaŭ bohaš’ kozŭ u płu a volŭ daŭ bratu sobi za kozŭ... Oraľi iz kozami do noši i tot chłopec iz vŭlmi oraŭ do noši. Tam na tŭm poľe tot bohaš’ nošovaŭ i kaže služi, jak bŭla nŭš: „Puščaj d vozovi kozŭ, naj jidať sjino“... Vŭm hadaŭ, ož kozŭ budut’ jisti tak jak volŭ. „Kozŭ nechotať sjino jisti, kozŭ chotať jisti chašču!“ Kaže bohaš’ služi: „Ta ženi jich u chašču. Ta, to dobre, bo netreba kozam sjina.“ Kozŭ zajaŭ u chašču i sam prišoŭ sluha id vozovi. Ušuje gazda, koza zaveriščit’. Kaže sluzji: „Anujdi, uvid’, de kozŭ suť? Bihaj skoro, bo aši voŭk imiŭ.“ Sluha pobi’... jennu voŭk imiŭ i druha za toŭ ut’ikla. Prišoŭ sluha i skazaŭ gazd’i: „Kŭz ni je, gazdo, što budeme robiti?“ I gazda staŭ plakati. Kaže gazda: „Oj nej bude, ož vŭn mene izčalovaŭ, što ja daŭ volŭ za kozŭ... Kupľu sobi druhi volŭ! U ņoho ne je bŭlše jak toti jednŭ. U mene bŭlŭ, ta i das budut’ druhe volŭ!“ Tot šort skazaŭ gazd’i svomu: „Ci chodil’i dakoli vŭ na ožon? „Oj, nebože, chožu use!“... No, tak pojme, gazdo, na ožon?“ Kaže gazda: „Ta mŭ dva jak pŭjdeme? Berim išče iz soboŭ ľude, bo nas pan neprijme dvoch. Bo treba panŭm mnoho ľude!“ „Ajbo,“ kaže šort gazd’i, „pojme mŭ ľem dva!“ Kaže gazda: „Ta mŭ id’im!“ Prišli do pana, kaže jim pan: „Što vŭ ľude prišli?“ Prišli sme do pana žati pšenicu“... Kaže

pan: „Idit' vü het, l'ude, što vü mou tablu za deset roküü nehoñni izža-
ti. Miñi treba tristo l'udi, ne dvoch“... „Ajbo,“ kaže tot gazda, „dokü
druhi pridut', ta mü budeme žati“... Kaže pan inošovi: „Ta vedi jich
na tablu. Jak druhi pridut' l'ude, ta bül'se naženeme id nim l'udi. Ta naj
idut' i robľat“... Püšľi otü dva na tablu, inoš jim kazaü pañsküj: „No
addika je pšenica: ta žñit'!“ I üni stal'i žati. Žal'i den jeden do vešera,
kaže tot sluha gazd'i svomu: „Vü l'ihajte, gazdo, spati“... Kaže gazda:
„A tü što budeš robiti ü noši“ „Ja pomaľu budu žati, bo misjac svitit',...
a vü prepošñnte!“ Gazda lü' sobi spati. Ustaü rano gazda, prizirat', na
tabl'i ni je ñiš, ušitko izžato, i krasno iskľadeno u kristъ... Gazda sja
zašudovaü duže. „No,“ kaže sluha gazd'i, „idit', gazdo, do pana, naj
pan pride uvid'iti svoje sijeña, ci krasno sme izžal'i?“ Gazda prišoü
do pana: „Pane, naj idut' uvid'iti sijeña, bo zžal'i sme ušetku tablu“...
Pan sja rozserdiü, ož tot šlovik na smich s panom hovorit', bo na tab-
lu treba buľo dvasto šel'adi, obü za tüždeñ žal'i... Todü pan püšou na
tablu iz pañoü pozerati... Prišoü pan: „Tak je, izžato!“ Pan duže sja
zašudovaü: „Što toto za devo, što dvaj l'ude za dobu (= za deñ) izžal'i
tablu?“ Kažut' totü dvaja l'ude panu: „Pane, udajte nam rös, što sme
sobi zažal'i“... Ta pan sja zvidaü: „Što chošete rösö?“ „Ta, pane, bül'se
nechočeme ud vas, ľem što poneseme u jennim motuzi.“ I pan sja z toho
zasmjaü i kazaü: „Naj bude!“ I šort naraz ušitko sijeña i pañskoje
i svoje šitko u motuz zaüjazaü... i svoho gazdu, što z ñim žaü... I naraz
vichor zaduü vel'iküj i ušitko do sijeña pañskoje i svoje priñis u vichru
do svoho gazdü. Jak oto priñus do gazdü, i rük šortovi ujšoü u gazdü.

... I tot šort musiü u rük, jak dosľužiü u gazdü, dušu prinesti
šortüm. Ta šort üzjaü dušu bohaša. I žona iz žal'u za gazdom bohašom
iz puškъ ubila sja. Šort u dolone izpl'eskaü z radosti ož uzjaü duši dvi...

I üšitko, što zažal'i, joho gazdovi obstalo sja.

Z Revúcej⁵⁹

Был jedьн chlop chudobny a že mal veľa d'eŕi, ta išel do roboty a ňimal si čo vzut' jest'. Ta mala jeho žьna jednę skurkę chl'eba. Ta mu ju dala do ced'ílka a jako prišiel do hory, tak si ju položil na pňaka a on išel rubať drevo. Jako sę mu chcalo jest', ta prišiel do koľiby, že si s't'eblo zajji s tego chl'eba. Aľe chl'eba už tam ňebylo, ta sę ľen napil vody a išel nazad rubať. Potым prišiel jedьн chlop ku ňimu: „O gazd'ičko, čьby s't'e me ňevzul'i služiť.“ „Vera ňi.“ Bo aňi sam ňimou čo zest'. A ved' zato ňič, choč aj ňimate, ved' my si vyrobimy. Potым išel t'єn chlop rubať. „A vy si gazd'ičko it'e kušček pospať.“ Ta si gazda išel ľahnuť do koľiby a potun jako spal, prid'e slúga ku ňimu: „Gazdo, staňt'e hore, užech šitkę horę vyrubal. Ta vy t'єraz it'e ku panovi a pov'idzt'e mu, že by si nabral čim najviac piňazí, bo že mu už šetka hora vyrubana.“ Ta pan sę ňimug aňi prečudovať na t'єm, že tak chytro vyrubal. Tak si pan nabral peňazí a siadnul si na kuňa a bežel a stary chlop za ňim. Aľe mu t'єn sluga tak poved'al, že by sę ňespovažel za panem ist', že by ten furt bežal napred ňego. Tak stary čь vladal čь ňevladal bežeť napred ňego bežeť musel. A t'єn sluga to byl čert. A jako pan bežal na koňovi, tak čert prišiel ku ňimu a vyt'ahnul mu groše s kešeňi a skrl si ku sebe. Pribehňe pan na koňovi dorubani a gazda napred ňego chytřejši prišiel a sadnul si na pniaka. Pre pana Boha, čь to s't'e už šetko vyrubali. Vera už aby s't'e ved'eli. Aľe dlúho ňerozmysľajťe, ľen davajťe groše. Id'e pan do kešeňi, tu ňima groši. No ale paňe davajte čim skorej bo my lačny. Ta pan poved'al, že on ňima groše. Ta mu poved'al stary, že keby on byl za ňim išel, tak že by byl naň gvaril, že mu ich un vzul. Aľe že bežal furt napred ňego, ta že ňemože naň povedžet'. Tak pan sę ľen vrut'il nazad a priňes grošę druhe a vyplat'il ich. A prišľ'i dumu ku žьne a gvari si žьňe, že un ma aj slugę. A žьna mu poved'ála. A nočož t'i je? Ved' aňi sam ňimaš čo zest'. Chybaj deťi maľičke a Josko t'i id'e umreť. A ty slugę zgáňaš. Oh, ved' ňebuj sę, ved' my už momy veľa grošy a potun mu poved'al t'єn slúga gazd'óvi, že on by išel na drevo do hory a pojal si dve kozy s košara od báčy, koter ovce pás. A potom

⁵⁹ Zápis S. Cambela. Rozprávała Anna Kuklica, 17-ročná, rod. v Pohorelej a slúži už dva roky v Revúci, spolu päť rokov slúži inde. Zapisal u p. prav. Jul. Botta 25. októbra 1900. Publikované KŽ, s. 277-279. Pozri JP, 4. zv., s. 120.

jako si ich odvid het, ta ich spravil na kuňe a tak išel na to drevo s tymi kuňmi a stretnul go jedňn pan, že či by mu jich ňepredal. A prečoš bych vam ňepredal, ved' su p'ekn'e kuňičky. Tak si ich pan kupil tote kuňe a ponahl'al sę dumu ku paňej a odvid si ich s prepitováňem do stajňi a priviazal si ich ku jasľom a beži ku paňej, žeby išla, že čo un kupil za kune. A prid'e paňi s paněm do stajňi a hl'ádžu na kuňe, al'e vera tu chybaj dve kozy pri jasľoch obirály slomę a klos'a. Ta paňi sę s panom vad'ila, al'e čuš mal pan robiť, keď aňi pas ňimal od kuňi. Tak mus'al pristat' na tym. A tèn sluga išel na drevo sam do hory a nalomal si čo najviačše buky a vl'ik na chrbťe domu, tak že keď prišiel dumu, ta byl peľny dvur drieba a potom povie gazdóvi, že on by išel na mlot'bę dačo zarobiť, d'eťom chl'eba, ta príde ku jedněmu panóvi aj z gazdým šľi. A tak sę zjednal, že on to šetko vymľuťi z gazdým. Zato čo un sam na chrbťe sam odnese. Pan sę němog aňi pred'ivat' natym a vd'ačne prisľúbil. Tak potum začuli mlatiť a on slúga išel do mesta, a nakupil plotna a našyl vrěca a prišiel gu gazdóvi jeho a poved'al mu: „Gazdo, vy si kuščyk ľahňite, ja bďem sam mľutiť.“ Tak si sluga vzul švabľik a podpalil šitko zbože... A potom jak to povjáo, tak sę šetko d'elilo na hrby, na jednę stranę zbožę, na drúhę plěvy, na tretę slóma. A gazdę zebudil hore: „Staň'e, gazdo, trimajt'e vrěca a bert'e zbože do ňich.“ A jako už šetko pozbirál'i, tak slúga zabral na chrbet šetko a gazdóvi poved'al, žeby išel ku panóvi a žeby mu poved'al, žeby si išel odebrat' slomę aj plěvy. Pan vyskočil z chyžy a čož to sę mi stáo a bėži do humna, tu ňěma nič. Chybaj slóma a plěvy. A žyta aj pšenicy ani ľen jedno zrno. Ut'ieka za chlopámi a slúga poved'al svojmu gazdóvi, žeby tak bėžal jako ľen vládže a gazda bėžal jako i prez dúšy dúmu. Pan vola za slúg'em: „A čoš tos mi správil? Ved' zbs ty mi šetko zabral.“ Tak mal pan dva veľike s prepytováňim psy a pust'il ich zá ňim, že go ozdaj roztrháju. A slúga vola ku panóvi: „A čoš vy těráz chcet'e. Ved' ja si zjednal keľo sam odňesim.“ Priběhly ku ňemu psy a začnu duň skakat' a on pochyťal psy a vymetal na chrbet na vrěca (psy). „Ej, bďeťe že vy mi dvur obrechovat'.“ Potum gazda ešče mal dva bujáki a pust'il ich zá ňim, al'e véra bujáki slugóvi nič ňespraviľi. Slúga si zavóla: „Ej tľusty, tľusty bďdeš nom ty do kapusty“ a pan čo mal robiť od jedu, na slugóvi vrut'il se do chyžy a prid'e slúga dumu, povysypuje zbóže po pojďe, po dvore, po šope, po komore a potum ešče si bujaki porezáli a posoľili do g'ienca, že im to bďdu prez zimę jest'. A potým slugóvi už

vychadzal rok a mal ist' už dumu. Tak povi gazdóvi, že jimu už treba ist' het. A gazda sę mu opytal, že co zato chce, čo služil pri nim. A on mu poved'al, že nič, že on to služil pri nim za tę skurkę chl'eba, čo mu skapala s pňaka, a že ju on zjad. Ta že keď prišiel ku svojim kamaram, ta že go vydurili vun z pekla, že musi ist' do roka služyt' za to. Potom išel čert het od gázdy.

51.

Z Párnice⁶⁰

Jeden otec mau s průšou ženou synka. Petrom ho volali a tá průšja žena mu zomrela. Potom si vzäu druhú. A táto bola taka zlá, čo ten muž miseu do roka zomriet' pri nej. Tak ona zostala potom len sama s tým chlapcom Petrom. Ona nechcela po ocovi nič dať tomu synovi, čo majätku zostalo, ona si to kcela šetko pri sebe zadržat'. A tento chlapec, keď raz nemal macochy doma vzäu po svojej materi prsteň zlaty a ut'jekou k totke. Potom ho dala tá macocha zavolať do zámku k súdu a tam obžalovala ho, že jej ukrádom prsteň. On si to al'e svojiu, že ton bou po jeho materi, al'e mu to páni uverit' nekcel'i, l'en ho zaprel'i do hareštu. Von sã preto nedau nakázat', l'en sã vždy odporovau pánom, že to bou jeho prsteň. Potom ho daŭ sudcã odviezt' k vojsku, dau ho za vojáka. Tomu sã ani tam nepáčilo, lebo aj tam zľe s ním nakladali. Tak jedneho času odtel' utiekol a umieniu si, že pójde svetom, tak utekau akobi za nim cuġfirã bežau. V tú noc dobehnuŭ gu svojej totke odkāl' bou. Tak si pýtau od nej, abi mu dala inšie háby preoblject', že si ide službu hl'ádat'. Tá mu potom dala háby a on sã preobliekou, a prikázau totke, aby tje vojenskje háby dobre skovala, aby ich u nej nenašli. O on potom išieu, prišieu na jednu dedinu, de l'ud'ã zrábali poľe. Tam si pýtau, žebi ho prijali do roboty, že je on vysluženný voják. Al'e mu povedau ten istý gazda, že vojáka do roboty nekce, žebi ten najradčej len peknô dieučã, a já povie gazda, žebi som bou poholkom a on by sã spraviu gazdom. Tak išieu d'al'ej odtál' si službu hl'ádat'. Prišieu g jednemu pánovi a pytaŭ si službu, že je chudobný, že nemá na čom doma robiť, al'e i tento ho odohnau preč, že je to iba

⁶⁰ Zápis S. Cambela. Rozprával Ondrej Úradníček, rodák aj obyvateľ v Párnici v Orave. 29. júna 1900 u p. uč. ev. Publikované v KŽ, s. 344-346. Pozri JP, 4. zv., s. 123-124.

akýsi darebák, keď nemá doma na čom robiť. Žeby šieu z očí v čerty. Potom si zamieniü, žeby už aj k tomu čertu išieu, keďby len vedeu, de býva. Ako tak rozmýšľaü, prišieü jeden pán k nemu, povedau mu pochválen Ježiš Kristus, ale ten pán mu ani slova neodpovedau, iba sa ho pýtau, čo hľadá. A ten mu povädaü: že službu hľadá a že nemôže služby dostať, že ho všade odprávajú v čerty. Tak by som už aj k tomu čertu išieu, keďby som vedeu, de býva. Ten pán mu potom povädaü, že je on čért, žebi šieu s ním, keď kce, a že mu službu dá dobrú, aj plat dobrý, ak sa bude dobre držať. Potom ho čért vzäü, ani nevedeu, ako sa dostau do pekla. V pekle mu dau robotu: za sedem rokou pod tri kotle podkladať, pod jeden dvanásť polien každý deň pod druhý osem a pod tretí štyri a povedau mu, aby sa neopovážiu nazrieť do tých kotlou. Potom sú mu už dlhý čas videu, keď už malo sedem rokou prejsť, tak sa dovedau toho svojho pána, kedy už príde ten čas, čo ho zo služby vypustí. A ten mu povedau: „Ráno (*t. j. zajtra*) už pôjd'eš preč, vyplatím ťä, lebo ti už sedem rokou prešlo. Tak sa dovedau ten istý Peter, že čo to môže v tých kotloch byť, a ten jeho pán mu povedau, no keď kceš ved'jeť, pod' ukážem ti. Prvý kotál mu odokriü, tam videu svoju macochu. Peter povedau: „Ej keďby som bou vedeu, že je to tá moja macocha, bou by som namiesto dvanásť polien štyriadvacat' podložiu.“ Do druhieho kotla ho dovedou pozrieť, tam bou ten jeho sudcä, čo ho súdiu v tom zámku a v treťom bou, ten cugrfirä, čo ho execirovau vo vojne. „No, a ťeraz pod', ťeraz ťä už vyplatím.“ Tak mu dau jeden pul'inár a povedau mu: „To máš tento meštek a koľko ti bude treba peňazí, len si rozkáž: Syp pul'inár!“ A povedá mu ten pán, že „keď sa ťä dakto dovie, že kto si ty, povec, že si čertou švagor!“ Potom sa vybraü z pekla preč i s tým pánom a ten pán ho dovedou tam, odkäl' ho vzäü na jednu lúku.

Tak sa vybrau do jednej krčmy, že si ide dačo zaovrantovať, ale keď vošieu do krčmy, tam sa ho veľmi zľäkl'i, lebo bou za sedem rokou neumývaný, ani vlasou nestrihau ani nechtou, tak ľud'ä všade povedaľi, že je to čért, ale on povedau, ved' já som nje čért, ale len jeho švagor a tí povedali: „Ved' je to jedno ako čért ako jeho švagor.“ V tej krčme mu potom nekceľi nič dať, iba jedneho chlapca poslaľi k nemu a poslaľi mu pohár piva. Chlapec nekceu k nemu pristúpiť, lebo sa ho ťješ báü. Potom zavolaü Peter na chlapcä: „Ako ťä volajú.“ Ten chlapec mu povedau: „Mňa volajú Jurkom.“ Peter povedau: „No

pod' Juríčko sem, neboj sa mä, ja som ako iný človek.“ Ten chlapec sa osmeliu a podau mu pohár piva. Peter mu povedau: „Ukáž čapočku z hlavy a chlapec si nadstavíu, tak mu nasypau z toho pul'ininárä pl'ní dukátou. Chlapec išieü sa pochváliť g židom, že čo mu ten človek daü. Tak židä boli na to veľmi lakomí. Jedneho času ho kcel'i toho chlapcä pre t'je peňäze zarezat', ale Peter sa dozvedeu, tak išieü k ním a povedau tomu židovi: „Čo to robíš, ja tvoje myšlienky všetky znám a od týchto čas misíš tohto chlapcä dat' do škôl a peňäze naň vynaložiť, lebo je to sirota.“ Potom chodil k tomu Petrovi každý o daku porädu, komu peňäze bolo treba. On keď mau ten pul'inár, každjemu dau vedľa možnosti. Potom prišieü k nemu jeden grôf, keď sa dozvedeu, že Peter má moc peňäzí. Ten grôf bou zadlžený a Peter mu ich pojčäu, čo si šetek dl'h vyplatíu, ale len v takom páde, ak mu jednu dieuku svoju dá za ženu. Ten istý grôf prišieü domoü k tým svojim dieukam a povedau, že sľúbiu jednu s nich, ktorá bude kcieť ísť za Petra. Dve boly pyšnje a tret'ä bola pokorná. Tje pyšnje sa z oca iba vysmáli a tá tret'ä povedala, že ocovi misí g völi urobiť, ale bola t'jež smutná, lebo sa bála, že misí ísť za takieho mrzkieho človeka. Peter potom šieü na tú lúku, kde sa bou s čertom zišieü a volal na toho čerta. Ten bou v okamžení pri ňom a dovedau sa ho, že čo chce. Peter mu povedau, aby ho očistiü tak, aký bou pred tým, kým uňho neslúžiu. Potom ten čert vzäu a doňjesou ho k jednej studničke a rozkázau sã mu umyť. Tak bou jeden ráz hodnejší, ako bou predtým. Potom si nakúpiü hábou pekných, koní, koč a išieü k tomu grôfovi po tú svoju mladuchu. Tam ho z veľkou radosťou prijali a tá najmlačä bola rada, že sa oddala zaňho. Potom bolo tým jej dvom sestrám ľúto, že nešli zaňho. Potom spravil'i svad'bu a žili porädne a žijú až posäl', ak neumrel'i.

52.

Pán Rokytovský!⁶¹

Rástla predtým medzi papierňou a Zlámancom hustá rokytina. A z tej rokytiny vychodil z času na čas pán. Že to pán nebol dobrý, to môžete vedieť. Tí, ktorí ho videli, veru ľakli sa ho. Oblečený bol čierno, mal – nezľaknite sa – kopytá a na hlave klobúk. Ale čo pod

⁶¹ Text prevzatý zo Slovenských pohľadov, 1894, roč. XIV, č. 4, s. 204-205. Zapisala Terézia Vansová. Pozri JP, 4. zv., s. 126.

klobúkom, to vám neviem povedať, lebo on klobúk nezdvihol nikdy, ani keď v meste alebo na Píle zvonili, ani keď sa sišiel s dakým. Ide raz cestou sedliačik, tuším z Handľov, alebo z Polhory. Zabral sa bol do jarmoku do Soboty kupovať voly, ale ho omínalo čosi. Vzal si málo groši. Veď by si on bol vzal aj viac, keby bol mal, ale kdeže ich mal vziať? Ide tou cestou a rozpráva si hlasno: „Ta, hriešny človeče, ta čože budeš robiť? Peňazí málo a statky chceš kupovať. Chudobný človek – hotová opica. A chudobnému i z hrnca vykypí. Len ako to bude s tým jarmarkom, ako! A zborgovať teraz nikto nechce – na statočnosť nikto nič nedá.“ Ako si tak hovorí, len vám tu raz kde sa vezme, tam sa vezme, postaví sa pred neho pán Rokytovský. Chudobný človek ho ešte nepoznal, a preto poklonil sa: „Pochválen Pán Ježiš Kristus!“ Pán Rokytovský smraštil sa veľmi, on nerád mal poklony, a ešte túto, preto ani neodpovedal ani bé ani cé, len sa hneď spytuje, kde a načo ide. A ten mu pekne rúce vyrozpráva a všetku svoju biedu vyžaluje. „No, keď je tak, tu máš sto zlatých na tie volky, čo ti ešte chybujú.“ Sedliak neverí svojim očiam. Ale predsa, čo vraj oko uvidí, to srdce uverí, a ešte: oko je zbojník. Nuž peniaze páčily sa mu a rád by ich bol mal; ale čože, za darmo nik nič nedá – pomyslel si a nahlas riekol: „A akože to, pán urodzenký?“ „Ako? Nuž na takto rok, v túto istú hodinu, donesieš mi tie peniaze sem vrátiť.“ „A interest?“ opytuje sa Polhorec. „Žiaden, iba peniaze, sto zlatých. A ak by som ešte tu nebol, zavolaj len vo tri vrhy: „Pán Rokytovský!“ a ja ti hneď tu budem.“ Peniaze prešli z ruky pána Rokytovského do rúk sedliaka. Poďakoval sa Polhorec a šiel svojou cestou, všade shovárajúc sa so sebou a tešiac sa svojim grošom. Na jarmoku dobre sa mu vodilo, kúpil krásne dva voly ani levy, a také párne, že bý ich nebol ani pri lampáši na poludnie navyberal. A dobre sa mu viedlo s tými „voukami“. Zarábal na nich, a nezabúdaval odkladať pre pána Rokytovského. Na konci roku aj pekne-krásne mal sohnatých všetkých sto zlatých až do krajciara. I vybral sa s nimi zase na tú istú cestu. Prišiel ku rokytine, volal: „Pán Rokytovský!“ Nič nezvalo sa. Cesta bola pustá. Zase: „Pán Rokytovský!“ Zase nič, nikto nečuchnul. „Pán Rokytovský!“ kričí milý Polhorec po tretí raz. Ale volaný neprichádza – iba sa vám tu ozve ktosi z húšťavy: „Darmo ty voláš pána Rokytovského! Ten zabil sa na Čiernom blate. Chod' domov a užívaj tie groše v bázni Božej aj ďalej... Polhorec nedal

si to viac ráz opakovať, vrátil sa domov, a ak nezomrel, i posiaľ žije. A možno, že si ku tým volkom kúpil aj kravičku, a tá mala zvonec...

53.

Traja bratia⁶²

Bol raz jeden veľmi chudobný otec, ktorý mal troch synov, a keď sa už od nedostatku a biedy nemal kam podieť, zavolať si synov a riekol jím: „Synovia moji, veľmi rád mám všetkých vás; ale vidíte sami, nevyžijeme z tej škvaročky roličiek, ktoré máme, a čo jak mi vás je ľúto, musíte ísť do sveta, aby ste si tam poctivou službou a prácou živnosť nadobývali.” Synovia riekli: „A veru pravdu máte, otecko. Doma nemáme pri čom robiť, iní nám zárobku nedajú; na čo by sme doma darmo zaháľali, biedu treli a vám ešte na bremeno padali; pôjdeme v Božom mene svetom a tam sa už najde pre nás i robota i živnosť.” Rozlúčili sa tedy s otcom a vybrali sa do sveta. Jako tak čerstvo cestou kráčali, cez polia a cez lúky, prišli do jednej hory, kde sa cesta na troje rozchádzala. Bratia tu zastali a na tom sa ushovoriť, že každý z nich pôjde inou cestou a o rok a deň zase sa na tom mieste sejdú, kde sa tie tri cesty tu v hore schádzajú. Rozišli sa tedy, keď sa najprv pekne po bratsky rozlúčili.

Jako tak najstarší cestou vľavo sa odrážajúcou rezko ďalej kráča, postretol ho starý, šedivý muž a spýtal sa ho: „Kam ideš?” „A veru si ja idem službu hľadať,” riekol šuhaj, „lebo sme traja bratia a otca máme chudobného, pri ktorom sa vyživiť nemôžeme, a jemu na bremeno doma ostávať nechcem.” Starček mu riekol: „Keď službu hľadáš, nemusíš ďaleko chodiť a najdeš dobrú službu aj u mňa. Robotou ťa obťažovať nebudem, lebo budeš len to robiť, čo sa tebe bude chcieť; len nesmieš nič inšieho hovoriť, a keby sa ti kto jako prihováral alebo na čokoľvek pýtal, jako; „My traja bratia.” Jak sa statočne zadržíš a môj príkaz zachováš, o rok ťa s bohatou výplatom prepustím.” Šuhaj sľúbil a starček mu ukázal chodník, po ktorom potrafi do jeho domu. Šuhaj čerstvo kráčaľ chodníkom, až prišiel k veľkému zámku, kde sa brána pred ním otvorila, a on vkročil do dvora, kde ho už ten

⁶² Prepis rukopisného záznamu Jozefa Eudovíta Holubyho (LA SNK, C 515 s. 1-4), rozprával Jan Zamec – Geľo. Pozri JP, č. zv., s. 133-135.

starec čakal a ho do izby zaviedol, v ktorej mal za rok bývať a za celý ten čas nič inšie nehovoriť, jako: „My traja bratia.” Ostatne ale po tej čiastke zámku, v ktorej jeho izba bola, mohol slobodno chodiť a robiť, čo sám chcel.

Stredný brat sotva ušiel kus cesty od toho miesta, kde sa s ostatnými bratmi rozlúčil, postretol v hore toho istého starého, šedivého človeka, ktorý sa ho spýtal: „Kam ideš?” „A veru, dedko,” rečie šuhaj, „idem si službu hľadať, lebo sme traja bratia a otca máme chudobného, ktorý ledva sám seba vyživí, a my mu nechceme padať na bremeno.” „Keď je len to,” povedal starý človek, „tak nemusíš ďaleko chodiť, ale pristaň ke mne do služby. Ťažkou robotou ťa nebudem unúvať, len za celý rok nesmieš inšieho preriecť, keby sa ti kto jako prihováral a na čokoľvek vypytoval, jako: „Za mech sečky.“ Keď sa dobre zadržiš, o rok ťa s bohatou plácou prepustím.” Mladšiemu bratovi sa taká služba veľmi zaľúbila a prisľúbil starému človeku, že pôjde k nemu slúžiť a dľa rozkazu sa zachová. Starý človek mu ukázal chodník a riekol mu, aby len tým chodníkom šiel, že dôjde k jeho domu. Jako sa tak chodníkom uberal šuhaj, prišiel i on k tomu istému zámku, ale k druhej bráne, ktorá sa pred ním otvorila, a tam na dvore starý človek už naňho čakal, izbu na bývanie mu ukázal a mu riekol, aby v tej čiastke zámku chodil slobodno, kade chce, a robil, čo sa mu bude ľúbiť, len aby do roka iného nehovoril, jako: „Za mech sečky.” S tým starý človek odišiel.

Jako sa najmladší brat so staršími rozlúčil a svojou cestou ďalej do hory kráčaľ, stretol aj tohoto ten starý, šedivý človek a pýtal sa ho: „Kam ideš?” „Ach, dedko,” rečie ten najmladší, „veru si ja idem službu hľadať, lebo sme my traja bratia a máme otca tak chudobného, že sa ledvá sám uživí, a my mu nesmieme na bremeno padať.” „Keď je len to,” povedá starý človek, „tak nemusíš ďaleko chodiť, ale pristaň na službu ke mne. Robotou ťa žiadnou trápiť nebudem, len za celý rok nesmieš inšieho prehovoriť, a čo by sa ti kto jako prihováral a na čokoľvek sa vypytoval, len: „Nedbám.” A keď sa dobre zadržiš za celý rok, s bohatou výplatou môžeš ísť domov.” Šuhaj s radosťou pristal na tak ľahkú službu. Stareček mu ukázal chodník, po ktorom dôjde k jeho domu. Najmladší brat uháňal pekným chodníkom hustou horou, až prišiel k tomu istému zámku, lenže zase k inej bráne. Tá sa pred ním otvorila a stareček naňho už vo dvore čakal, izbu na bývanie mu ukázal, riekol, že po tej čiastke zámku slobodno môže chodiť

a robiť, čo sa mu ľúbi, len aby za celý rok nič inšieho nepreriekol, len „Nedbám” – a potom šuhaja tam nahal.

Tak boli všetci traja bratia v jednom zámku, jeden o druhom nevedeli, každý sa v svojej čiastke zámku bavil, ako vedel, a nič iného ani jeden neprehovoril, ako každý to, čo mu starý človek prikázal. Jedla mali do sytosti i šaty pekné, i bavili sa po izbách a po dvore, len že zabudli svoju reč, lebo keď jeden ustavične len: „My traja bratia,” druhý: „Za mech sečky,” a tretí: „Nedbám” deň po dni hovorili, naposledy tak na to navykli, že iného ani hovoriť nevedeli. Ani sami nevedeli, jak chytrý minul ten rok služby, keď tu prišiel starý, šedivý človek k najstaršiemu bratovi a riekol mu: „Dobre si sa zdržal. Čas služby sa ti minul: tu máš mešec dukátov a choď v Božom mene domov.” Ten sa dedkovi poklonou a boskaním mu ruky pekne poďakoval, vstrčil mešec dukátov do vaku a chodníkom, ktorým bol prišiel, ponáhlal na cestu, kde sa bol pred rokom s bratmi rozišiel. Starý človek pochválil a mešcom dukátov odmenil aj stredného a konečne aj najmladšieho brata a jedného po druhom prepustil domov.

Sotva došiel najstarší na to miesto, kde sa pred rokom s bratmi rozišiel, došiel tam aj stredný a za tým najmladší. Miesto toho, aby sa boli pekne uvítali a si svoje zkusenosti vyrozprávali, hovorili len jeden po druhom: „My traja bratia”, „Za mech sečky” a „Nedbám”, lebo ostatní hovorili zabudli. Len si poukazovali jeden druhému mešce plné dukátov a potom veselo kráčali domov. Domov došli už hodne pozde večer. Otec sa jím velice zaradoval, keď jich videl; ale keď iného nehovorili, len čo v tom zámku za celý rok hovoriť smeli, naľakal sa toho otec, lebo si myslel, že sú na rozume pošinutí. Keď ale videl hromadu dukátov, ktoré na stôl povysypali, bol strach jeho ešte väčší; lebo neďaleko jeho chalupy našli ľudia zabitého a orabovaného žida; i zľakol sa otec, že to snáď jeho synovia vykonali. A skutočne ešte v tú noc hľadali hajdúsi a obecní sluhovia po dedine, či by jaké stopy tej vraždy nenašli; a keď prišli do izby k tým trom bratom a videli na stole dukáty, hneď všetkých troch pojali so sebou a doviedli ich k pánom. Tam sa pýtali najstaršieho: „Kto zabil toho žida?” A on odpovedal: „My traja bratia.” Na to sa pýtali stredného: „A prečo ste ho zabili?” A on riekol: „Za mech sečky.” Páni riekli: „Tak tedy za to odvisnete na šibenici.” Na čo najmladší povedal: „Nedbám.” Zavreli jich tedy o žalára a na druhý deň jich mali vešať.

Keď sa už blížila hodina jich smrti, doviedli sedliaci z hôr zbojníkov, u ktorých sa našly veci, ktoré rodina zabitého žida poznala, že boly jeho majetkom; a keď zbojníci tajiť nemohli, priznali sa: a tak vyšla nevinnosť troch bratov na javo a oni zase dostali reč a vyrozprávali všetko, čo sa s nimi stalo. Páni ich vyhlásili po celom kraji za nevinných, opravných ale zbojníkov dali odpraviť. Naradovaný otec si vyobíjmal svojich synov a žil s nimi až do smrti, a oni ho statočne opatrovali, potom sa všetci poženili a žili dlho šťastne a žijú až dosiaľ, ak neumreli.“

54.

Čerti frajeri⁶³

Nedávno sa shováraly lieskovské dievky pred kostolom, jakého ktorá frajera má; len jedna nehovorila ani slova a počúvala ostatné, a len si myslela: „Ale, čo je to len, keď ke mne nikdy frajeri nechodia, bár som není ani špatnejšia, ani chudobnejšia od ostatných?“ Po poledni ani doma ničoho nepovedala, len sa išla Hosa Ivy, bohyni, opýtať, čo je toho za príčina, že k nej frajeri nechodia. Hosa Iva jej povedala: „No len idz domov, dnes večer príjdu aj k tebe frajeri.“ Dievka natešená vrátila sa domov a ani sa neodstrojila zo sviatočných šiat, ale si sadla na pec a čakala frajerov. Pred večerom videla oknom, že k ich chalupe kráča kŕdeľ kačíc a medzi nimi jakési dve ženy. Dievka povedala: „Ja čakám frajerov, a hľa, s tými kačiciami idú jakési neznáme frajerky ke mne.“ Ani to dobre nevypovedala, otvorily sa dvere a dva pekní mládenci vkročili do izby. Dievka hneď skočila s pece, aby ich privítala; ale keď sa im pozrela na nohy, zazrela im na nich konské kopytá. Kto zná, čo by sa bolo s dievkou stalo, keby nebol v susedovom dvore kohút zaspieval! Lebo jako mládenci začuli kohúta spievať, v tom okamžení sa ztratili a ani pamiatky po nich nezosťalo. Naľakaná dievka bežala hneď k Hose Ive, aby tie čary odrobila, lebo že ona takých frajerov nechce; a keď prišla domov, povedala, kde bola, ale sa zbláznila a blázni dosiaľ.

⁶³ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 245) z Bošáče. Pozri JP, 4. zv., s. 141.

55.

Dievka⁶⁴ Beta Berka z Podhradia všelijaké čary prevádzala, len aby mala frajerov; aj s sebou nosievala, keď išla z domu do sveta, čarodejné zeliny. Raz išla s bratom a s viac robotníkmi do výžinku; a keď prišli do jednej dediny pri Trnave na noc, bolo tam práve vesele, muzika hrala a chasa tancovala. Vtom kde sa vezme, tu sa vezme popánený šuhaj, ktorý si hneď zastal pri Bete a pohárom vína ju ponúkal: „Na, Betka, upi si!” Ona ale od celkom neznámeho vína prijať nechcela a len tomu sa divila, že jej hneď na meno trafil, bárs ho nikdy pred tým nevidela. Keď sa len zdráhala, riekol jej brat: „Čo si neberieš, keď ťa ponúkajú?” Vzala tedy pohár do ruky a upila si toho vína; ale jako očima mihla na zem, videla, že ten popánený šuhaj má konské kopytá. Toho sa tak naľakala, že sa pošinula na rozum, a je bláznivá až dosiaľ.

56.

Raz⁶⁵ sa ubieral nebohý starý Zahradský z Bošáce domov do Podhradia od močiarov chodníkom okolo chotárneho kopca „Radušovca” a tam ho predestal čert. Na šťastie mal Zahradský vazovú palicu s sebou, ktorou tak zaťal čerta poza uši, že to len tak zahučalo: ale hneď sa dal na útek, ani sa neohliadnul, poza pánsku zahradu a dobehol práve o polnoci domov. Ráno sa išli k Radušovcu podívať a videli celý ten kopec jako kolomazou obliatý; lebo zabitý čert rozliat sa na kolomaz.

57.

Keď Zahradský,⁶⁶ ktorý bol vazovou palicou čerta zabil, zomrel a ženy ho obliekaly, videli ľudia, jako práve vtedy „ten zlý” v podobe čierneho mnícha išiel od toho domu a naraz sa ztratil.

⁶⁴ Prepis rukopisného záznamu z pozostalosti J. L. Hulubyho (LA SNK C 515, s. 83), rozprávala Janička. Pozri JP, 4. zv., s. 142.

⁶⁵ Prepis rukopisného záznamu z pozostalosti J. L. Hulubyho (LA SNK C 515, s. 214), rozprával Janko Zamec. Pozri JP, 4. zv., s. 161.

⁶⁶ Prepis rukopisného záznamu z pozostalosti J. L. Hulubyho (LA SNK C 515, s. 84), rozprával Janko Zamec. Pozri JP, 4. zv., s. 161.

58.

Kone bez čeľustí⁶⁷

Ďuro Benčík (spomenutého starý otec; umrel pred r. 1848) mal na Mýtnej „frajerku“, ku ktorej každý večer chodieval s Uderinej, a síce na koni. Na uderianskych lúkach sa kone slobodne pasávaly, ako aj teraz k jaseňi, tak že si Benčík ani veľmi nevyberal, ale sadol na hocktorého, čo mu k ruke prišiel. Keď dobehol k Mýtnej, tam koňa zas pustil na lúku a na svite sa vrátil na ňom. Predtým však pasávaly sa vraj na uderianskych lúkach aj „kone bez čeľustí“ a starší ľudia tvrdia, že oni také kone aj videli. Tak sa stalo, že aj náš človek nevedome chytil „koňa bez čeľustí“ a sadol si naňho, ale „ho ten vraj tak niesol, ani vo vetre“. „Ani nezvedel, len keď pred samou Mýtnou stál na hradskej (ceste) s kantárom v ruke, a kôň sa už v mláke rehotal, ktorá vtedy bola vyše mosta, a povedal mu: „ale som ťa preniesol“ – Dľa iných chcel ten kôň svliecť do mláky aj toho Benčíka, ale sa mu nedal, lebo bol mocný chlap. Potom kôň sám sbehol do nej. – „Kone bez čeľustí“ sú vraj čerti.

59.

Osud⁶⁸

Jedna žena pila z prameňa vodu, priľahnúc k nemu. V tom ju chytil „zlý duch“ za jazyk, a nechcel ju prv od prameňa pustiť, zakaľ mu nesľúbi, čo má v sebe. Sľúbila. Porodila chlapca. Tento keď vyrástol na švárneho šuhaja, išiel s matkou na Rolincovú (Kopanice to medzi Podhradím a Ljeskovým) a vidiač pekný dub, riekol: „Na tom dube by bolo dobre visieť.“ Matka sa toho naľakala a riekla to mužovi. Tento hneď na druhý deň dub zoťal, a keď stodolu poprávali, dal z neho urobiť hradu. Raz keď ten chlapec na mládenca vyrástol, len sa jím vytratil z izby, a večer ho našli na tej dubovej hrade obeseného.

⁶⁷ Text z Novohradu, zapísal Ďuro Benčík. In: Slovenské pohľady, 1896, roč. XVI, č. 4, s. 251-252. Publikované v JP, 5. zv., s. 313-314.

⁶⁸ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C515, s. 59). Zmienka JP, 5. zv., s. 171.

Z Batizoviec⁶⁹

Boľ jeden chlop zo ženu, mladje ludzja. Žili dobre, ona bola tuč-na žena a on chudi. Ked obedovali vedno pri stole, ona nejedla, – len z ihlov kašu. On sa najedol všelinejakich jedloch, a bol suchi. Chlop sa čudoval, že prečo jeho žena je tučná, hoc neje – len z ihlov. On zbačil, že ona indzej jedava. Daľ pozor na nu v noci, dze ona chodzi. Chodzila o polnoci na cmiter vihrjebac umrtich ludzi. Posberala prscene s palcoch umrtim, chustki hodbabnje, grati, a potom meso z umrtich ludzi pobrala i pojedla. Jej chlop to šecko vidzel. Prišjol domu, opitoval sa jej, že dze bola? Ona podala (= povedala), že bola len vonka, a on podal: „Povedz mi pravdu, dze si bola?” Ona vše podala, že bola len von. Chlop jej ukazal znak, z umrtich ludzi kosci: „Vidziš, žena, podala si mi, že si nebola len von, a ti si bola na cmitri, vihrjebľa si umrtich ludzi, pobrala si im zlatje veci, prscene s palcoch, pacjerki zo šiji, grati, hodbabnje chustki a potom si z nich, z tich umrtich ludzi, meso pojedala a ja som na svoje oči šetko vidzel. Tak si prišla ku mne do posceli a nechcela si mi podzec, dze si bola. Si mi ciganila, že si bola von, a ti si bola na cmitri. Ja som ca vivartoval”... Potom ju od seba odohnal, bo znal, že je nje samosvoja, že ona je už s čertami opentana...

⁶⁹ Zápis S. Cambela. Rozprávala Hana Urban, 39-ročná rodom z Batizoviec. Zápis v Batizovciach v jej dome (č. 16) 16. augusta r. 1904. Publikované v KŽ, s. 225; SC, §217, s. 437; obsah prerozpráva JP, 4. zv., s. 200.

Predznamenanania osudu

Naratívne texty sú aj reflexiou tradičných predstáv o vopred určenom osude. Personifikovaná, často metamorfizovaná bieda (pso-ta) sa stáva motívom folklórnych rozprávání s tzv. osudovou látkou, podľa ktorej bude človek v živote taký, ako mu to predurčil osud. Je ťažké sa zbaviť chudoby a v súlade s ľudovým príslovím o biede a nešťastí, ktoré nechodí po horách, ale po ľuďoch, sú ladené aj vybrané folklórne naratívy.

61.

Z Nižných Repáš⁷⁰

Bľi dva bratove, jeden bľ bohatŷj a druhŷj bľ chudobnŷj. Tot chudobnŷj ņemohoľ už sobi ņijakej radŷ datŷ. Źena ho vŷpraviŷa ku voroŷcovi, ŷe bŷ ho prosiŷ, čom je takŷj chudobnŷj a čom joho brat bohatŷj? Tak sobi voroŷca prosiľ, ŷto (+ co) bŷ mu daľ dajakej poradŷ, ŷebŷ ho bjida ochabiľa. Voroŷec mu kazaľ, ŷebŷ iŷoŷ do korčmŷ, de budut hrati hudaci. Kotra d'ŷŷka pŷde samo perŷa na tanec, ta ŷebŷ jej tot chudobnŷj prosiľ, ŷebŷ iŷľa s nim tancovati. Z toho chudobnoho začaľi ŷa vo korčmi ŷmijati, ŷe kebŷ ľem maľ ŷto datŷ d'ŷtom jisti, ne s bohatema d'ŷŷkami tancovati... Ked tota d'ŷŷka s nim na tanec poŷ-la, vŷn ŷa je prosiľ, ŷebŷ ona mu poradŷa, jak bŷ ho bjida ochabiľa? I ona mu, tota d'ŷŷka, takej radŷ daľa, ŷebŷ ŷa v noči zabraľ zo svojima d'ŷtkami i zo ŷenu a ŷebŷ zo svoho domu poŷľi hetka, bo ŷe bjida v tŷm dome bŷva. Tak vera, ked domu priŷoľ, zobraľ svoje d'ŷtkŷ i ŷenu a iŷoľ hetka z domu. Už odiŷľi od domu na falat, aľe maľi jedno d'ŷŷča dvaročne, tak toto d'ŷŷča prosiŷo ņaňu (+ otca): „Dajte mi vodŷ!“ Otec mu vodŷ davaľ, aľe ono nechťiŷo z ničoho piti, ľem z toho zbančka, ŷto vŷe ŷa baviŷ s nim doma. Tak otec ŷa muŷiŷ nazad domu vernuti po ten zbančok. I viďiŷ tam v joho domu ŷvitŷo. Tak ŷa barz vŷtarŷiŷ, ŷe ŷto je tam za bjida? Priŷoľ do chŷŷŷ a vera – bjida ŷid'ŷŷa za pecom a ŷa obuvaňa. Vŷn ŷa jej prosiŷ, ŷe nač ŷa obuvat? Tak mu ona odpoviŷa, ŷe pŷde za nim... Jomu priŷlo potŷm na dum, ŷto to joho bjida,

⁷⁰ Zápis S. Cambela. Rozprával Ján Pavlov, 50-ročnŷ, rodom z Niŷ. Repáš. Zápis v Niŷných Repášach v krčme Marti ŷaŷki 4. sept. r. 1904. Publikované v Kŷ, s. 244-246, SC, ŷ230, s. 459-461. Prerozprávanie textu v JP, 4. zv., s. 116.

ta ša jej prosił, že jak ona s nim može iti? Ona mu hvariüa, že ša mu łapi karku. Vün jej prosił, žebü vošla do toho zbančka, što ho brał svomu d'iüčatu na vodu. Ona tam vošüa, bjida, do zbančka, a vün jej tam mocno zatkał, až potim ša zabrał ku žeñi i ku tomu d'iüčatu, što ša vernuł mu po vodu. Prišłi na jednu marast,... totu bjidu tam rutił do jazera a zrobił tam znak. Prišłi na cestu i stritłi jednoho grofa na kočü na štiroch koňoch. Tot grof ša ho prosit, že de ide zo ženom i z d'itkami? Vün grofovi skaržit ša, že je barz chudobnűj, že nemože z d'itma vűžiti. Tak grof ho prosił, žebü mu ženu i s d'itkami odprodał a jomu tel'o peňazi dast, že može živűj būti až do smerti. Tak mu dał jednu tañistru dukatoű. Bjidnűj človek odcestovaű a grof vzał ženu s d'itma do kočä a priviz jich do svojoho kašteľa. Bjidak ubohi prišoű na korčmu i rozkazaű večeru. Žid vid'iu, že vün maje tañistru dukatoű, zrobiű mu fajnu v'ečeru aji mu priňus fajnűj napoj, što ša chudak opiű. A žid totű časű tañistru dukatűű od neho odobraű. Na rano chudak už je prez peňazi... čistűj... Tak chodiű, chodiű, što už l'em zo dvoch ruk potim žiű. Po čaši, po keľa roki, ša pritirał ku tomu dvoru, de joho žena buła u grofa. V totű časű l'ude na rol'i robiłi a z ubohoho žobraka śmichű robiłi, jak išoű koło nich. Ked grofka vűšla z kašteľa von, robotnikom zakazaű śmichű robiti, – žebü chudobneho nebantovałi. Chudaka daűa zavołati do dvora. Predstaviűa mu objid i ho dała extra do chűžkü, bo ho spoznała, že to buł dak'edű jej muž... A grof už buł pomer... Tak ona ša potim toho žobraka prosiła, že zkadi pochodit? Vün ša jej priznał o šitkim, jak ša s nim povodiűo, že jak ženu zaprodaű i d'itkü pro chudobstvo... Ona ša mu potim priznaűa, že ona je vľasna žena joho. A d'iti joho, chłopcű už bułi školű dokončil'i. Bułi mľade panove. Tak matka i svojim senom rozpovjűla, že to je jich otec vľasnűj. Tak oni ho prijałi do tej grofskej majetnosti, bo to ša po starim grofovi šitko prešlo na nich. Vün po čaši cht'űű našt'iviti svojeho brata. Do kočä zaprjahnűł štiri koňi i šaű, i kočiša vzjaű, i nabraű zo sobom moc piňati. A tak prišoű ku svojomu bohatomu bratovi. A vtedi joho brat richtariű. Prišoű a prosiű ša do richtara. Richtar ho prijaű vd'ačni, bo vid'űű, že vün grof. Prišoű a prosiű ša do richtara. Richtar ho prijaű vd'ačni, bo vid'űű, že vün grof. Prišoű v'ečur do rjiči, prosit grof richtara, že z jak'ej famil'ii richtar, ci maű dak'edű bratoű dakűch? Richtar povjűű, že maű brata, aľe že buł barz pľani, že ša mu nechť'űűo robiti, že būű l'ump, že ša zabraű do švita, ta že nič o nim nečuti nigde. Grof

ša mu potim priznať, že je vün joho brat... Bohatomu bratovi büľa barz zavist, že je joho brat takim veľküm panom. Prosiü ho, že zkadi vün toto bohatstvo dostaü? Bo aj vün chťiü taki bohati büti jak joho chudobnűj brat, što je teraz grof. Grof povjiü, že bü mu to nežičiü, al'e brat ho zato unavaü, žebü mu raz to povjiü, zkadi to bohatstvo dostaü? Tak mu grof povjiü: „Pod so mnom tom cestom, kade ja chodiü, tak toto bohatstvo dostaneš, što ja mau!“ Prišľi ku tej marasti, de vün tot zbančok s bjidom do stredku zarutiü a zrobiü ku nomu znak. Jak prišľi, ta bratovi povjiü, žebü ša pozobl'ikaü a do tej marasti vošoü a tam pri tům a pri tům znaku taki zbančok hľadaü... I vera vün ho našoü. Vűňus ho vonka z marasti, ta mu brat, grof, povjiľ, žebü ho odotkaü. A vün, tot brat, jak ho odotkaü,... zo zbanočka bjida vűskočiüa a bohatoho brata za krak uűapiüa a ho krašňe pobožkaüa a mu prišľubiüa, že ho nezochabit nigda... Vernuľ ša nazad s cesti domu, a niž prišoü domu, tak ša mu dva voüü rozpučiüü na kľeju. Maü peršu škodu. Po čaši ša mu zabil'i dva koňi. Do roka zhorüü mu dom i šetkü pribűtkü, už nezostaüo mu ľem jedna krava a jeden somar... Prešüo po čaši, somar skočiü s mosta za kobűlom, – zűomiü kark. Prešüo po čaši, prišüa krava ku bujakovi, bujak jej zaűamaü... Tak bohatűj gazdovaü až do smerti. Panböh ho skaraľ za joho ľakomstvo!

62.

Psota⁷¹

Mal psotár psotu v dome, nevedel sa jej zbaviť. Z každého kúta kukala na neho. Vypadal už sám jako tá psota, lebo, aby ste vedeli, psota má tú vlastnosť, že u koho sa zdrűuje, ten ihned' jej podobu na seba bere. Mysleľ človek, že ona v tom otrhanom dome má koreň a milé hniezdo, ktoré sa jej nechce opustiť, i pomysleľ si: Nebudem ja tu teba opatrovať aby si ty zhorela aj so psotou! S tům pobral a popchal do vreca, čo ešte málo, neveľa mal, podpálil dom a zutekal svetom..

Keď už bol dost daleko, a ustatý od cesty odpočívaja smutno sa díval na dohárajúcu svoju chalupu, len s tům sa aspoň v srdci tešil, že tá nešťastná psota, čo ho tak prenasledovala, zhorela v tom ohni,

⁷¹ František Šujanský: Povesti od F. Šujanského: In: Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 12, s. 719-720. Prerozprávanie textu JP, 4. zv., s. 115-116.

a pretože už bol i hladný, otvorí, aby dačo pod zuby vyhládal, vrece, a tu z vreca vykukne na neho psota, reka: Tu som!

Psota nedrží sa miesta, ale, jako všetok hyd, človeka.

Bola sa tiež aj u kováča zahniezdila psota. Stalo sa to vtedy, keď kováč ležal za dlhší čas chorý. Mrzelo kováča, nemohol vystáť smutného jej pohľadu, i umienil si pevne, že ju vydurí z domu. Počkaj vraj, veď ta ja pohnem! sa jej zastrojil. Kadenáhle teda ozdravel, pochytal kováč kladivo, a kul a kul, len tak zvonilo. Taký buchot a cven-got nemohla zniest psota, lebo ona, však viete, nadovšetko len tichosť a pokoj pre svoju lenivosť miluje, i ušla od kováča.

Vyhnatá chodí psota popod obloky a nakukáva, u koho by príhodnú hospodu pre seba našla.

63.

Z Batizoviec⁷²

Boli dva susedi. Jeden bol chudobni, druhí bol bohaci a boli kmo-trovja. Ten chudobni mal jednu ťuku. Musel ju predac, bo sa nemal už čoho chicic. Keď bohaci zvedzel, že ju ma predac, to ju kupil od neho. Na tej ťuke bola jedna v'erba. Bohaci ju vikopal a našiel tam pen-jazi. On chcel temu chudobnemu nadzelić, ale nechcel, abi on to znal, že to z tej predanej jeho ťuki. Tak žena bohatego upekla jeden chle-b a do chleba položili z tich penjazi. K chudobnemu prišol vandrovník, odkrojil mu z teho chleba krajik i dal mu v tim chlebe tje penjazi. Keď bohaci zvedzel, že chudobni nema nič z tich penjazi, to mu zas do chustečky uvjazal a vložil mu tam do obločka, dze chodzjeval, že ozdaj ich tam najdze. Zas prišjol volachto cudzi, zas mu ich vzal. Ešče treci raz potom uvjazal do červenej chustečky penjazi a kadzi chudobni išjol, na ten chodník rucil, že ozdaj ich teraz zodvihne. Ale chudobn-jeho predešol druhí človek i nenašol ich on. Ten bohaci kmoter slišel hlas: „Chodz mu jak žičíš tje penjaze, to su jemu nesudzenje, bo to su neščaslivje.“ Chudobni potom umrel a bohaci mu šol na pohreb, tak vidzel na čel'e temu chudobnjemu zlatima literami napisano: „To su penjazi neščaslivje, i ti umreš, keď tje penjaze na svatje veci neoddaš!”

⁷² Zápis S. Cambela. Rozprávali spolu: Zuzka Varga, 65-ročná, a Hana Miljan, 54-ročná; obidve rodom z Batizoviec. Zápis v Batizovaciach v dome Hany Urbanovej (v bývaní „národného básnika“ Jána Štefku) 16. aug. r. 1904. Publikované v KŽ, s. 226; SC, §218, s. 437-438. Obsah rozprávania v JP, 4. zv., s. 72.

Predznamenanie smrti, smrť

V systéme ľudovej kultúry majú svoje miesto aj znamenia, ktoré predurčovali ďalší osud človeka. Vychádza to aj z odvekej túžby človeka poznať budúcnosť. Išlo teda o zvláštne javy, ktorým sa stereotypne pripisoval určitý význam. Predzvesťou smrti mohol byť i sen alebo zvláštne správanie zvierat (kuvikanie kuvika, kikirikanie sliepky, nevšedné zavýjanie psa), znamením mohli byť aj stretnutia so zjavenými nadprirodzenými bytosťami. Sen o vypadnutí zdravého zuba či sen o práci s hnojom predznamenáva, že v rodine dôjde k úmrtiu, znamením blížiaceho sa konu v dome je zjavenie sa bielej husi či psa na dvore, vypadnutie omietky z múru či pád obrazu zaveseného na stene. Stelesnením smrti v tradičných predstavách je postava ženy, často i bez hlavy, oblečená v bielej plachte, ktorú sprevádza biely (niekedy čierny) pes, prípadne aj iné zviera (koza, hus, mačka, zajac). Nezvyčajné objavenie sa takého zvierat'a na dvore, tiež znamenalo blížiacu sa smrť. Démonologické naratívy ukazujú aj inú polohu postavy smrti, keď ju človek preľstí vlastnou šikovnosťou a dôvtipom.

64.

Biela pani⁷³

Čo si vi ulievate, že som já ništ nevidzela? Též oné, moje dušenki, kec sme išli s cibulú ale o dvúch po polnoci, išla tá... oná... Kača... pánbo prijmi na milost a daj jej slávu večnú... asnád ste hu mohli aj poznať... . bývala dicki taká veselá... už kec sme takto voladze išli, šetkých rozveselila... tolko sme sa jej neráz nasmäli! Tedi vám, moji ľudé, len náramne prevelice hrmelo. Kec už tuto prichádzame na pažit, z toho krajného domu išla taká žena ven, ešte som ulievala, že je to toc tá bennárka, praj, ide pre obruče, aby jej ich voda nežala. Až sa já potom zas ozrem a milá ženička nejdec si za nami? Ani vám hlavi nemala, len od spodku až do vrchu rovnako tustá a celkom biela. Strach vám takí na mna prišiel, ani som nevedzela či čo hovorím, či idem a či čo! Nebolo na tom dost, zas po predku kam skáče pred nami

⁷³ Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 2, s., 118-119; spisuje Marína Hargaš. Pozri aj zmienku v JP, 5. zv. 180.

čierni psisko tam skáče; ale nám ništ nespravil. Potom už na šťastie vidzeli sme kohosik za nami íci. Tí nás potom dohonili a sme jím to viprávali. A oni nám povedali: Praj, skúste, ludé, že (v) tom dome, s kerého ste vidzeli tú ženu ven íci, že tam dosik umre. No, veru netrvalo to ani tíden, čo umrela tá bennárka. To už, viete, ból takí Boží posel.

65.

Smrt' v Bošáci⁷⁴

Istý Jakubec bol v oddánstve s Froliškou v Bošáci, a šiel raz v noci cez obecné lávky. Tam ho na prostred lávky predestala biela žena, a keď sa nechcela z miesta pohnúť a on nemal jako jēj vyhnúť a vrátiť sa nechcel, chyt'a ženu cez pásm s celou silou ju šmárel do potoka a dal sa, čo mu len para stačila, na útek; ale biela žena bola mu vždy za patámí a stavične ho päsťou bíla medzi plecía, aš ho tak domov dohnala. Froliš hned' na to onezdravel a na tretí deň zomrel. Tá biela žena bola Smrt'.

66.

Smrt' a švec⁷⁵

V Urbanéch dome v Podhradí býval v hoferství švec, ktorý mával dakedy toľko roboty, že aj hlboko do noci pri svetle šíjavai. Raz cez pravú polnoc zaklopalo mu čosi na okno a zavolalo: „Ševče, šiješ?“ Na smrt' nalakaný švec odpovedal: „Šijem! Kto si? a čo chceš?“ „Ja som Smrt'. Uší mi bôtky, ale musia byť za štvrť hodiny hotové, ináče ti bude beda!“ Švec pozrel do okna a ani očiam svojím neveril, keď tam videl Smrt' stát'. Jako tak premýšľal, kde by bol v stave za štvrť hodiny čižmičky ušíť, padol mu do očí cukrový papier, ktorý mal pri sebe svinutý, a zavola na Smrt': „Ušijem, ušijem, len počkaj.“ Smrt' pod oknom čakala; švec ale vzal ten hrubý papier, chytro vystrihol z neho sáry, nártý a podošvy a dal sa do sošívania ích. Ešte ani štvrť hodiny neminulo a čižmičky papierové boly sošité. Švec jich vzal

⁷⁴ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 110). Rozprávala Tuliska. Publikované JP, 4. zv., s. 252-253.

⁷⁵ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 88), rozprával Ondrej Pevný. Publikované aj v JP, 4. zv., s. 251.

a von oknom Smrti podal a riekol: „Tu máš čižmičky, obuj si jich.“
Smrt' hned do nich skočila a v nich si pod oknom podupkala a riekla:
„Dobré sú, ľahké sú; tvoje šťastie, žeš ích zavčasu dohotovil,“ a čosi
kamsi sa ztratila.

Démoni chorôb

Choroba je vo všeobecnosti negatívny jav a chorobný stav je vždy axiologicky usúvzťažnený s normou, s ideálom, teda so zdravím ako všeobecne platnom hodnotou. O negatívnom axiologickom vnímaní choroby v tradičných predstavách svedčí množstvo skutočností. Jednou z nich je aj existujúco obraz personifikovanej choroby v ľudových rozprávaniach v podobe strašnej, čiernej ženy alebo čierneho psa, barana či inej cudzej neznámej ženy. Chorobám sa často pripisoval ich démonologický pôvod a boli vnímané ako trest za zlé skutky, alebo ako výsledok negatívnej magickej činnosti – porobenie, urieknutie, zľaknutie. Mor, zimnicu, lámku, choleru, osýpky si predstavovali v podobe personifikovanej bytosti, preto ju obvykle vyhánali z tela zariekaním, zmývaním či okurovaním. Podľa tradičných predstáv mor po zemi roznášala Bohom poslaná smrť v podobe ženy a vo všeobecnosti platí, že choroby boli chápané ako Boží trest za hriešny život.

67.

Víly lebo Smrte v Bošáckom poli⁷⁶

Nebohý Kaššovic-Syto napásal v noci za Bošáckym kostelom vyše cintera pri jarku kone, keď zrazu počul velice pekne spievať v poli, a že sa spev k nemu blížil, myslel si, že to dievky vyšli do poľa so spevom. A keď len spev neustával, zakríkol v tú stranu: „Hej vy mršiny! odkiaľ idete tak neskoro?“ Na to počul blízko seba celý krdel Víl lebo Smrtí spievať:

Bude mor, bude mor,

budú ženy mrecí:

Budú ony odumierať

tvoje malé dzeci!

Tohto sa Kaššovic tak naľakal, že sa mu už nechcelo okríkať tie biele v hromade sa dolu poľom ubierajúce Víly, ale sa pričupil ku kríčku, a díval sa, čo sa ďalej diať bude. Po zadku išla jedna krivá Víla a riekla: „Hm, keby tie ženy vedely ten liek: ani jedna by neumrela!“ Druhá Víla

⁷⁶ Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515 s. 110-111), rozprávala Tuliska. Text je publikovaný s miernymi úpravami aj v publikácii Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 444.

sa jej pýtala: „A čo? jaký je to liek?“ Krivá jej odpovedala: „Keď budú užívať bobovník, a rebrovník a zajačú repku: ani jedna neumre.“ Jak to povedala, zakykyríkal vo fare kohút; a všetky biele ženy sa čosi kamsi potratily.

68.

Nátcha a lámká⁷⁷

Sišly sa, nátcha s lámkou.

Vitaj, chuchňavá!

Bohdaj i ty, kulhavá!

Jako sa máš?

Zle.

A ty?

I ja nedobre.

Kde sa i mat u sedliaka dobre?! Surovec, stisne ma, mňa útlu, slabú osobu medzi tvrdé prsty, jednako jako by do kliešti, a plask! miňa nemilosrdne o zem. Nie, nebudem ja u sedliaka bývať, nie je ten hoden toho, pôm ja radšej do pánov, tam mne bude hodina, tam mi bude sveta žit, tam sa budú so mnou maznat, budú mi voňačky podávať, do šatiek ma zakrúcat a pri sebe, jako poklad, vo vačku nosiť.

Počkaj ma, sestra, pôjdeme spolu, rekla druhá. Ani ja už nemôžem vydržať u sedliaka. Čo jako rada bych si pohovet, nemôžem! Ustavične vláči ma po poli, po hore, nedbá, či v daždi či v zime, a kdekade po jarkoch ma tratí.⁷⁸ Aj mne bude dobre u pánov, nedajú na mňa ani vetríku zaviat, budú ma v teple a na pokoji držať, na mäkkú posteľ ukladať, i na koči do teplíc vozit. Pošly.

69.

Zimnica a osýpky⁷⁹

Na moste sišly sa dve smrťky, každá s batohom na chrbte.

– Čo neseš, sestra? táže sa jedna druhej.

⁷⁷ František Šujanský: Povesti od F. Šujanského: In: Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 12, s. 723. Pozri JP, 5. zv., s. 180.

⁷⁸ Ľud choroby aj chodením lieči; to volajú: „tratíť“.

⁷⁹ František Šujanský: Povesti od F. Šujanského: In: Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 12, s. 723-724.

– Nesem do dediny osýpky (kiahne, neštovice) na deti, do nich ich hodím.

– A tyže čo, sestra?

– Ja zimnicu do mlyna. Mám zlosť na paholka, skočím mu, keď bude jest, do kaše, a budem ho triasť, pokým z neho dušu nevytrasem.

Počúval ten rozhovor práve vtedy pod mostom ukrytý paholok. Na večeru dala mlynárka paholkovi, keď domov prišiel, kaše jest. Jako niesol lyžicu do úst paholok, na pamäť mu prišlo, čo hovorila smrčka, hneď odtrhnul lyžicu od úst, kašu do obročnice vykydal a zavesil na kvačke. Ráno, keď vstali, videli, triaslo tú obročnicu.⁸⁰

Paholok vedel, čo je vo veci, a on to i vyrozprával. Ale i deti v dedine, včera ešte zdravé, ráno už boli osýpkami zarútené.

⁸⁰ Netreba stratit' s umu, že to vo mlyne bolo.

Prevtelené duše človeka

Vlkodlak

(*vlkolak, vilkolak, veľkolak, vrkolak*)

Podľa poverových predstáv ide o človeka s nadprirodzenou schopnosťou premieňať sa na vlka. Človek, ktorý sa raz stal vlkom, mohol sa premieňať hocikedy, ale k premene dochádzalo najmä v čase zimného či letného slnovratu. Vonkajšia podoba tejto démonickej bytosti zodpovedala zoomorfnému obrazu vlka, alebo išlo o bytosť s ľudským telom a vlčou hlavou. Patril k škodlivým duchom, ktorých hlavným znakom bolo, že dusil a dával dobytok doma a na salašoch, napádal ľudí na krížnych cestách. Podľa poverovej predstavy mal mať zvieracie srdce, od čoho sa odvodzovala aj krutosť jeho povahy. Vlkodlakom sa mohol stať človek zrodený zo styku ženy s upírom, človek narodený pri novom Mesiaci, človek s dvomi srdcami či nepokojný mŕtvy, ktorého niesli na cintorín nohami napred. V tejto súvislosti Pavol Dobšinský uvádza: „*Hned' po pohrabe príde si na kar, a podčím karovníci za stolom jedia, on nad povalou (na padláši) čupí za kochom lebo za pieckou. Potom každú polnoc chodí mladé ženy drhnúť a dláviť; zapozdivšie sa na priadkach odprevádza a zavádza preč.*“⁸¹ Človek, ktorý sa narodil so zubami, bol rovnako spájaný s touto schopnosťou a tiež bol obdarený aj vešteckými a magickými schopnosťami. Sujety o vlkolakovi sú zastúpené aj v naratívnych folklórnych textoch.

⁸¹ Dobšinský, Pavol: Prostonárodné Obyčaje, povery a hry slovenské. Turč. Sv. Martin.: Tlačou Kníhtlač účastinár. spolku. Nákladom vydavateľovým. 1880. Dostupné na Zlatý fond denníka SME 2007, [cit. 6. 1. 2025] na webovskej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodne-obycaje-zvyky-a-povery

70.

Vlkolak⁸²

Raz pásol valach pod Brezinkou⁸³ ovce. Zrazu sa priblížil k nemu jakýsi žobrák a neďaleko od neho sa premenil na vlka. Tento hned začal drhnúť ovce a na hromadu ich vláčil. Keď asi 20 zadrhol, valach strelil doňho, ale sa mu nič nestalo. Vlk len ďalej drhol ovce. Tu valach nabil pipsáru do flinty a tou strelil do vlka. Tá pipsára prešla cez vlka a zdochol, tak že len prach ostal po ňom. To vraj bol vlkolak.

71.

Vlkolak⁸⁴

Ja neviem, či by to mohlo pravda byť, ale tí starší povedali, aj sám ten gazda ťažko zakliaval sa, že tak bolo. A keď sa to za starých časov všelijaké príhody postávaly, a čo som počula, to poviem“ ... Hrnčiarovie gazda strojil svadbu svojej dcéry. Mal len tú jednu, tak vzal k nej pristaša. Svadba bola – ako svadby bývajú – v zime. Svadbiari boli veselí a zabávali sa všelijak. Výnďe jeden na dvor, i vráti sa hned zostrašeuý do izby. „Ňaňo, koby ste, čo vám je na dvore.“ „Nuž čo?“ „Tuž vlka máte na dvore.“ „Že veru vlka,“ zvolá svadobný otec a berie sa von. A tu na dvore spravedlivý vlk! Ženy do kriku a deti na pec, chlapi brali do rúk, čo ktorý zachytil, to ožeh, to vidly, a chceli sa oddať do vlka. Ale gazda ich nepustil k nemu. „Ej, nieže tak, nie. Vlk prišiel, aj odíde. Len mu dajte pokoj: zkia príšiou, ztia aj pôjde.“ No tak. Chlapi išli nazpät' do izby, a zase ihranie sa započalo. Len tu vbehne jedna žena s krikom: „Jaj, keď vám toť chce nuká príst'.“ A gazda na to: „Koj chce, nak ide, ja mu nezbráním – otvorte dvere!“ Dvere otvorili a vlk prišiel do izby. Opre sa vlk o stenu a díva sa len a díva na svadbiarov a oni na neho. Chlapi zase len zabiť a zabiť milého vlka. Ale gazda len zase bránil a nechcel dať ublížiť vlkovi ani za svet. A keď ten len stál a len díval sa, tu povie gazda gazdinej: „Žena, dones z komory koláč, taký z tých deravých (pletenec),“ lebo vtedy taká obyčaj bola a piekli ich len tak na peci, nie na ťapšiach, ako teraz. Gazdiná sa opytuje: „Načože ti ten koláč?“ „Nespytuj sa, len dones,“

⁸² Text Ďura Benčíka, publikovaný v Slovenských pohľadoch, 1896, roč. XVI, č. 4, s. 251-252.

⁸³ Hôrka pri Podrečiaci

⁸⁴ Z našej dediny. Rozprávky. Spisuje Terezia Vansová. In: Slovenské pohľady, 1894, roč. XIV, č. 4, s. 202-204.

odpovie gazda a gazdiná musela poslúchnuť. Donesie ten koláč, gazda koláč vezme a zopchá vám ho tomu vlkovi na hrdlo. Všetci smiali a rehotali sa a vlk poberá sa vážne von. Gazda pobral sa za ním, aby mu ešte na ceste dakto neublížil alebo koláč nevzal, a odprevadil toho vlka až do potoka. Potom mu vám zrazu vlk zpred očí zmizol a gazda vrátil sa spokojný domov. Svadba sa skončila pekne, ako sa patrí (nebolo tam vari ani jednej rozbitej hlavy, aj gajdoši gajdy v celosti odniesli domov). A potom zase všetko prišlo na svoj poriadok. Neza dlho za tým, asi o rok, vybral sa ten istý gazda i s druhými na cestu, dolu na „mezov“⁸⁵ s doskami. To mali predtým také zárobky: „Poliaci“ doviezli dosky na Pílu a s Píly ich viezli furmani dolu až ku Jágru, ako kedy pošťastilo sa im odpredať. Ztade potom dovážali si zrno na požíveň domov. Idú naši voziari na ten „mezov“, idú na voloch. Prišli na jednu pustatinu panskú. Tam ich noc zastihla, i mali tam kŕmiť. Vypriahli si statky a viedli ku studni napájať. Len tu príde k nim jeden pán. „Odkiaľ ste, dobrí ľudia?“ „Z Píly,“ riekli naši voziari a pekne sa poklonili. „No, napojte si tie statky, a potom prídite do môjho dvora. Tam, hľa, z toho stohu si ich aj nachovajte, aj pre vás najde sa večera.“ Voziari začudovali sa, že čo to za dobrého pána, čo aj pre nich večeru, aj statku sena dá – a len išli, keď ich volal. Aj najedli sa, aj napili sa, aj oddýchlí si v čeladnej izbe. Ráno zase predvolal ich ten pán a spytuje sa: „A čo veziete?“ – „Dosky.“ – „No složte ich len sem, a čo žiadate, vám vyplatím.“ A oni poskladali dosky a on vyplatil im do kraj čiara. „A či mechy⁸⁶ máte?“ „Ej, veď máme, akoby smo nemali, koj ideme na zrno,“ odpovedali naši „Píľau“ udivení, lebo im do hlavy nešlo, prečo tento pán to robí. „No, keď máte tie mechy, tak ich dajte sem, do môjho hambára.“ Chlapi vzali mechy a pán len meral, kým sa pratalo, a potom kázal im tie mechy povykładať na vozy. Naostatok ten gazda, Hrnčiar sám, osmelil sa a spytuje sa toho pána: „Ale, prosím ponížene, keby ste sa nepohoršili, rád by som vedieť, za čo my toto dostaneme? Ak za peniaze, tu sú“ – i vyťahuje z remeňa (opasok) mešec. „Nehajte si vaše peniaze, ja ich nepotrebujem. Ale keď vy neviete, viem ja. Či viete, keď ste vašej dievke svadbu robili? A keď vám prišiel ten vlk do dvora? No, šak viete. Ten vlk, to som bol ja.“ Gazda preľakol sa

⁸⁵ Dolná zem

⁸⁶ vrecia

veľmi, ale ten pán ho len uspokojil a na cestu mu ešte aj to naučenie dal, aby si naučil aj zať'a takým byť, akým on bol a tak že sa mu bude dobre vodiť na svete. Tak prišiel gazda Hrnčiarovie domov a doniesol aj groše, aj zrna na dostač.

Mora

(*kikimora, zmora, mara, mura, morena, hnetuch, gnava, sedielko, sedlisko*)

Polodémonická bytosť s vrodenými alebo získanými nadprirodzenými schopnosťami, najčastejšie v ženskej podobe, ale aj prevtelená do podoby zvierat'a (ropucha, mačka, myš, mucha), často však mohla vystupovať aj v beztvarej podobe. Mnohokrát sa táto bytosť nijako nemenuje, dôvodom je tabuizovaný podklad a viera v magickú silu slova. Základom škodlivej činnosti tejto bytosti je, že dusila a gniavila spiaceho človeka, deťom vyciciavala krv, prípadne novorodeniatkam vyciciavala z prsníkov mlieko (obdoba tejto bytosti nočnica). Známa je i poverová predstava nenaplnenej lásky dievčat, ktoré v podobe tiaže navštevovali objekty svojich citov. Morou sa podľa ľudovej tradície mohol človek narodiť (siedma dcéra v rodine, človek narodený s dvoma srdcami), alebo sa ňou mohol stať porušovaním zvykovým noriem (nesprávne pokrstené alebo po odstavení znova pridávané dieťa). Pôvod mory sa odvodzoval aj od duší ľudí, ktorí nemôžu nájsť po smrti pokoj. Vo folklórnych naratívnych textoch sa vyskytuje sujet o démonickej bytosti – more, ktorá počas spánku dusí a trápi bývalého milého, alebo nebohý manžel/manželka gniavi svojho žijúcu manželku/manžela. Texty sa vyznačujú vysokým stupňom variability, v ktorých stále nachádzame konštantnú kompozičnú časť o trápení obetí, ktorým je znemožnené dýchanie a majú hrozivé sny.

72.

Nočné gňávenie⁸⁷

Jedna žena v Bošáci chodievala v noci gňáviť (priliehať) starú Kršáčku, ktorá bývala na Kancovci. Kršáčka bola tým tak zmorená, že už ani z postele nemohla vstávať. Raz jej povedal muž: „Lahni si na moje miesto“ a on šiel na pec spať. Ale aj na tom mieste Kršáčku priliehala, a keď ju muž počul stonať, zavolať s pece: „Hej, keď s pece sejdem, vezmem kresačku, a utnem ti z kríža ruku a nohu!“ Sotvá to vyslovil, vyskočila tá baba – morena na pec, priláhla Kršáka a gňávi-

⁸⁷ Bošáca, prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 103-104), rozprávač Ondrej Perný. Publikuje aj JP, 4. zv., s. 162-163.

la ho, ustavične pritom prevolávajúc: „Utneš? kresačkou? z kríža? ruku? nohu?“ a keď bol celý zmorený, ztratila sa. Kršácke poradily zkusené ženy, aby išla za Budišovu k múdrej žene Hrozenčanke, ktorá vie pomáhať od gňávenia nočného. Aj išla. Hrozenčanka prišla s ňou a doniesla s sebou zeliny a trojkráľovú kriedu, poobliekala Kršáčku na ruby do šiat, nakládla jej do postele tých zelín a tú trojkráľovú kriedu, a kázala jej, aby ticho ležala. Cez polnoc prišli 3 ženy, dali sa do zvarovania veľikých noší šiat, bárs tam v izbe ani narozkladaných šiat nebolo. Kršáčka sa na to, nemohúc spať, dívala, a keď tie žeby už ven dverami vychádzaly, podvihla Kršáčka hlavu, aby sa poďívala, čo to vlečú. Ale sotva dvíhla s postele hlavu, vylepila jej jedna tá žena zaucho, že od toho až bez seba zostala. Na druhú noc prišli zase dve ženy, ale že Kršáčka mala v posteli tie zeliny a trojkráľovú kriedu, nemaly k nej samej prístupu, len kde vzaly – tam vzaly jedna ohreblo, a druhá sekácu lopatu, bár takých vecí v izbe ani nebolo, a že sa Kršáčka, ktorá to všetko videla, ani nehýbala na posteli: neublížily jej, a kade prišli, tak aj odišli. Ne tretú noc prišla Hrozenčanka, aby sa popýtala Kršáčky: čo sa s nou po tie tri noci stalo. A keď jej Kršáčka všetko vyrozprávala, riekla jej Hrozenčanka: „No, už budete mať od te bosorky pokoj. Ale včil mi povedzte: Jaký trest jej za to dáme, že vás chodievala priliehať!“ Kršáčka odpovedala: „Nechajte ju; čo bych jej já žiadala trest, keď len mám pokoj od nej.“ Hrozenčanka však riekla: „Keď vy jej odpustíte, ale ja je neodpustím! a nabrala psieho tŕnia, hlôžia a šípia, šaty z Kršáčky vyzliekla, napchala do nich toho trojakého tŕnia a zasekla to pod šopou do trlice. O chvíľku prišla tá bosorka, ktorá Kršáčku gňávievala, a prosebne povedala: „Pre Boha, čo robíte! Nerobte to!“ Hrozenčanka ale nedbala na jej prosbu a nechcela popustiť. Na druhú deň Hrozenčanka tie šaty Kršáčkine piestom vymlátila. O chvíľu prišla ku Kršáčke suseda a hovorila, že tá bosorka leží velice ťažko nezdravá a mu ruky a tvár celkom krvavé, jako dodriapané. – a to bolo od toho tŕnia. Aj na tretí deň Hrozenčanka tie šaty vyňala z trlice a piestom jich tak dlho mlátila, až počuli zvonit', čo bosorke zomrelej vyzváňali. Tá bosorka, ku ktorej Kršák za slobodna na vohľady chodieval, ale potom inú vzal, chcela jeho ženu priliehaním zmárniť, aby sa aspoň za vdovca vydať mohla.

73.

Zo Španej doliny⁸⁸

Istý robotnýk robiu s jedným murárom. A tomu murarovi sa páciu ten robotnýk, tak ho chodyu dlávit, lebo bou mora. A jedna žena ho prezradyla, že je mora. Tak ten robotnýk, čo ho mora dlaviu, daü si nôž na prse do šálu koncom von. A ked ho prišiou mora dlávit, nuž sa porezau a skričaju. Ten, čo bou na spodku poviedau: „Tèraz už viem, kto si, tèraz ťa id'em zabit.“ Mora ho prosiu, že ho už nykdá viacej nèpriďe dlávit. Ten mora potom išiou preč bývat, lebo sa bau, že priďe do škriepky.

74.

Jedna mladá žena⁸⁹ v Bošáckych kopanicach bláznila. Povolali k nej Zigovú ze Zábudišovej, aby jej pomáhala. Táto dala blázniacej žene vyzliecť rubáč, v trlici ho trepala, tak tiež aj rukávce, čepec, ručník z hlavy a fertuchu; potom takto vytrepané šaty cepami mlátila: aby chorá od „gnávenia“ bola oslobodená. Na to k posteli chorej u hlavy postavila metlu hore prútami a do tej metly vopchala nôž, vidličky a nožnice – na podobu kríža. To všetko bolo proti tej čarodejnici, ktorá chorej bola počarovala.

75.

Jedno dievča⁹⁰ v Bošáckych kopaniciach chodievalo čosi i vo dne i v noci gňaviť. Po vydaji sa jej stav zhoršil, tak že bývala aj vo dne dlhé chvíle jako bez seba, lebo ju ustavične mávalo. Túto liečila cigánka odvarkom umrlčej hlavy ľudskej, nad ktorou čosi šemrala, a odvarkom ju myla. Žena zomrela, a keď mrtvolu viezli na pohrab, nemohli ju kone zo Špánieho vyviezť, lebo „ten zlý“ aj furmanovi na bič sadol. Museli chlapi vôz tisknúť až na rovnú cestu.

⁸⁸ Zápis S. Cambela. Rozprávala Anna Rovný, rodom a obyv. zo Španej doliny. 9. októbra 1900. Na Starých horách. Publikované v KŽ, s. 305; JP, 5. zv., s. 161-162.

⁸⁹ Bošácke kopanice, prepis rukopisného záznamu J. Ľ. Holubyho (LA SNK C 515, s. 11); publikuje JP, 5. zv., s. 163.

⁹⁰ Bošácke kopanice, prepis rukopisného záznamu J. Ľ. Holubyho (LA SNK C 515, s. 64; publikuje JP, 5. zv., s. 163.

Moje ženički,⁹¹ čo vám budem též viprávat, no... oné, počúvajte! Kec mi môj nebohí muž umrel, vec som vám já pokoja nemala; též vám ma veru chodzil gnávit. Ale som sa potom doradzila rozumu, zavolala mójho zata, abi išél jennu noc se mnú varovat. „A, praj, pôjdem, mamičko! Čo bi som neišel?“ povie. No potom som kúpila za pet grajcarí podmáslá a veru aj pol litra páleného. Ešče som ho scela aj uvarit. „Ale, praj, čo ho bóte varit,“ zat mi povedal, „vipijeme ho aj tak.“ No viete, moji ludé, jako už zajiédame, tak sa nám událo, (zdalo), jako kebi sa venku veter schopil a v ti čaši nám začál náramne prenáramne krov praskotat. No dobre. Nebolo na tom dost, zal potom zat palicu a začal kričát: do je, praj, čo je? Ale to sa veru ništ nigdo nehlásil. Višél potom aj do kuchine a tam že len prevelice velikí čierni psisko stál. A mal ešče aj takú smelost, chcel vám ho aj otáhnut s tú palicú. Ale v ti časi lampa zhasla, a mi, dze sme kerí stáli, tam sme popadali a zaspali. A potom, moje duše, začalo nás zas len gnávit. Ale, viete, jako ráz bolo po polnoci, to jak bi utal, šetko prestalo. A to len, moji ludé, viete prečo? Kec bol tej nemoci, a vidzela som, že je horšie, zavolala som ho vispovedat. Lebo vám sedom rokov nebol pri svätej spovedi. Ale jako len ten kňaz bol za dverami, tuk mi vám, moje duše, zahrešil, praj: „Počkaj, šak ti bóš vedzet!“ a potom aj hned skonol. To vám je skutku, moji ludé, tak jako amen. A ráno potom prišla k nám jenna žebráčka... a, viete, já som len boženkala a ona sa pítala, praj, čo vám je, gazdzinko? „A nuž tak a tak...“ som jej viprávala. A, praj, povie milá žebráčka: len vi icte pánu dekánovi a vipítajte si svacenej vodi a temianu a povikádzajte stavanje pekne šadze, praj, prestane vás už potom. No dobre, misiím si, ale šak mi po hube nedá, kec ho pôjdem poprosit. A len som já veru išla, poprosila pána milého dekáнка a oni mi ešče aj radu dali, že aby som aj pod postelú aj šadze len dobre vikadzila. Tak pred večerom som už potom šetko sadze vikadzila, upila si aj veru toho smradu, pálenska, aby som len mala lepši guráš a zvalila som sa na postel, ani som potom nevedzela, jako som zaspala. Až potom o polnoci klope na okno a začal kričát, praj: „Ženo, dobrého sas doradzila, žes to vikonala, lebo ináč bi tvoja noha veru nebola dúho po svece chodzila!“ To mi móžte verit, nech bi som sa ani

⁹¹ Poverý na Starej Turej. II. Spisuje Marína Hargaš. In: Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 2, s. 117-118. Pozri obsah JP. 5. zv., s. 216-217.

s tohto miesta nehla, jak bi to pravda nebola. A veru, šak ma môžete aj poznat, jako som zmizernela.

77.—

Kedisik ten Stunnicích⁹² Jano mi viprával.. . šak veru on darebnicu nepovie a najma, kec to aj skúsil... že kec sa ból oženil, tak nebol len pár tínni ze ženú... no viete mohlo to bit tak ale ossem tínní, čo ból snú. Len tuto veru milá žena mu onezdravela a potom, kec už velice zle bolo, a veru šak mosela aj vedzet, že umre, tak ona mu hovorila, že kec umre, abi sa neženil do roka, lebo že kec hu neposlúchne, tak že bude sním zle. Aj potom teda chudera umrela. Boli ale tri inesáce po jēj smrci, nuž jemu sa veru čosi trafuvalo... a viete, misiím, že to moselo bit niečo dobré, a aj jeho sestre sa též čosik trafuvalo (t. j. že sa on mohol ženiť a ona vydávať). Len on veru nescel do roka čakat. A, praj, čo mi už ona môže urobiť? Kec už ráz umrela, mám snú pokoj... a je. Len on veru, moje dušenki, hned téj sestre dal duchni po njěj, lebo ona tušin že nemala. Ale, čájda, viete, ona mu aj to zakazuvala, abi ani ništ po njěj nehľbal, jako, viete, do toho roka. A on teda ništ neposlúchél, ale dal aj téj sestre ti duchni. Len, moji dobrí ludé, jako majú už tuto svadbu... bolo tak ale o pol noci a nevidzíc vám hu jenno dzieča, čo bolo jako ze ženichověj rodzini, tam (v) pitvore za dverámi stát? A že pekne vám tak bola oblečená, jako kec hu boli vistrelí, kec bola umrela. Tak potom to dzieča hned utekalo jako (k) ženichovi, praj, ujček, vec ujčinká stojá tun za dverámi (v) pitvore. Tuto do milého Jana jako kebi strelil. Už on, viete, vedzel, kolká uderila! Nuž nechál tedi šetko tak. Veru, moje duše, potom na druhú noc nepřišloc vám ho gnávit? Pekne hu aj vidzel, kec vešla do jizbi a zrovna k nemu. Hm, ale nije, moje duše, len jeho, ale veru že aj tú sestru jeho. Tú, viete, preto, kec mala ti duchni po njej. Tak potom za pár časov takí vám boli obidva visušení, ale ništ len jako tá trieščička. A nemohli si nijakím činom pomoci. Šeličo robili: visvacovali stavanje celé, každí kúcik... a čo já viem, viete, ešte čo robili aj inšie, Až veru, moji dobrí ludé, už tak moc toho bolo misleli, že zahinú (v) tom. Tuto jenními rázi přišlac vám tam jenna cigánka, taká celkom neznáma že to bola. Viete, mosela bit tam ottál otniekál z moravského boku... a kec jích vidzela takích velice

⁹² Povesti a povery na Starej Turej. Spísala Viktora H. In: Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 6, s. 375-376. Obsah publikuje JP, 5. zv., s. 217.

mizerních, tak sa jích pítala, praj, čo vám je, čo ste asnad nezdraví? Ach, praj, nieje, ale toto a toto nám je! A poviprávali jēj šetko, čo a jako! Aj to jēj povedali, čo si jako pomáhali. Tuto, moje duše, cigánka jím povie: no, praj, viete čo? Tomu je lachká pomoc. Len pootáčajte cele stavingie do víchod súnka takáni nitkámí sedom rázi kolom do kolečka, čo dzieča do sédmi rokov naprade. Aj potom, moje duše, jako to urobili, tak naráz, jako kebi utal, mali pokoj. A len tak ale na trecú noc očuli šetkími dverámi zahrkotat, ale potom že vác jagživ ništ. No teda, dušenki moje, či nine lepšie račjēj poslúchnút, jako potom kec má takto preje? Veru Pánbo sám vie, čo bi bolo s nimi bývalo, keby tá cigánka nije!

Porušenie tabu a sociálnej noriem

V tradičných spoločenstvách striktnie platia univerzálne ale aj regionálne podmienené pravidlá, ktorých porušenie sa trestalo svetskými alebo náboženskými inštitúciami, prípadne bol trest za previnenie uložený sociálnym kolektívom. Mnohé z pravidiel tradičných spoločenstiev vychádzali z ústálených poverových praktík, zvykov a obyčají. Niekoľko nami vybraných folklórnych textov reflektuje porušovanie tabu a morálnych či sociálnych noriem, ktoré boli spoločenstvom prísne strážené. Podľa povier na Luciu (13. december) vrcholila činnosť zlých síl sídliačich v tme, bol to stridží deň a Lucia najväčšou bosorkou. V starších predstavách bola práve Lucia ochrankyňou pradenia a priadok, s čím súvisel zákaz priať a šiť v tento deň. Kto na Luciu šil alebo priadol, stihol ho trest. O potrestaní previnilcov za okrádenie, odoorávanie z cudzích rolí, za skúposť, nedávanie almužny, za krvismilstvo (incest), za odmietnutie ženy rodiť deti, hovoria nasledujúce rozprávania.

78.

Lucia (Smrť⁹³) v Bošáci⁹⁴

Švec šiel v noci na Luciu, keď mu čosi zaklopalo s vonku na okno, a zavolalo dnu: „Šiješ?“ „Šijem!“ odpovedal švec. „Ušij mi papuče zakiaľ sa vrátim“, riekla Lucia, – lebo ona to bola. Švec na to: „Ukáš, akú máš nohu?“ a Lucia vystrčila na okno husaciu labku a riekla: „Len ušý, ale aby byly hotové, zakiaľ sa vrátim, ináč nepochodíš“ – a ztratila sa. Švec vzal hrubý papier, chytro vystryhol papušky, sošil a vystavil jích z vonku na okno. O chvíľu sa Lucia vrátila, a keď našla ušité papučky, hneď si jích obula a počala v nich dúpať a poskakovať, a riekla: „Mhm! jako mi to dúpa, a jáké sú mi dobré! Ševče! Dobře ti ktosi poradil!“ a jako prišla, tak odišla. Od ševca išla ďalej a videla cez okno ženu priať. Zastavila sa a zavolala oknom dnu: „Pradeš?“ „Pradem“ odpovedala naľakaná žena. Lucia jej položila na okno plnú opálku (plný koš) prázdnych vretien a riekla: „Abys mi všetky tieto

⁹³ Postava Lucie sa v tejto naratívnej schéme voľne variovala a zamieňala s postavou smrti.

⁹⁴ Podľa záznamu J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 64); upravený záznam J. E. Holubyho publikuje Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 446-447. Pozri aj JP, 4. zv., s. 209-210.

vretené napriadla, zakiaľ sa vrátim!“ a odišla. Gazdina vzala ti vretená, a na každá chytro napriadla kus nití, pokládla jich zase do opálky (koša) a vystavila z vonku na okno. Keď sa Lucia vrátila a našla vretená všetky napradené, a riekla: „Kto ti radil, dobre ti poradil; tvoje šťastie, žeš mi tie vretená napriadla“, a zoberúc opálku (koš) s vretenami, stratila sa.

79.

Starý Geľo⁹⁵ mnohorozy odorával z cudzích rolí a medze prenášal. Keď umrel a bol vystretý, išla ho aj Janička ,opáčiť‘ a velice sa naľakala, keď ho videla mrtvého sedieť, až o hodnú chvíľu zase sa uložil. Jeho žena nariekala, že to má pokutu od Boha. Poradili jej, aby išli nabrat' hlíny z takej zeme, na ktorej Geľo medzu preniesol, a tou hlinou aby ho posypali. Jak to urobili, už si viac ten mrtvý nesedal.

80.

Geľka,⁹⁶ jako slobodná dievka slúžila v Beckove u Šimku, ktorého stará žena chodila o palici a tak bola skúpa, že nikdy žobrákom almužny nedávala; ale jej nevesta bola dobrá, tá obdarovala žobrakov. Keď stará Šimková onezdravela, prišiel ju františkánsky kvardián vyspovedať, ale ona neumierala. Jej muž raz čistil po rebríku v záhrade hruškový strom, spadol a zabil sa. Keď sa to dopučula Šimková, ručala hrozne, v tom ručaní v ten istý deň skonala. Pochovali jich do jedného hrobu. Geľka aj s druhou služkou spávaly vonku na násype, a raz v noci počuly, jakoby na povale mnoho kosí brinkotalo, a plot prašťal jakoby sa cezeň ťažký muž driapal. Geľkina kamarádka zavolała: „Nemusíte cez ploty chodiť.“ V tom počuly, jakoby tie kosy s brinkotom do bariny na dvore popadaly a tam trepotaly, a videly dvoch čiernych psov vo dvore so svitiacima sa očima. Toho sa už dievky naľakaly a utekaly do izby. Tam sa chlapec ohlásil: Iva, Iva, to sú dedenko a vedú za ruku babičku.“ Nevesta, deti a dievky v smrteľných úzkostách prebdeli až do rána; potom poslaly babu Jablonkovú do kláštora po svätenú vodu, potom baba dom a humno vykropila. Mnohí ľudia starých Šimkovcov videli v noci po smrti

⁹⁵ Prepis rukopisného textu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 16). Rozprávala Janička. Publikuje JP, 5. zv., s. 303.

⁹⁶ Prepis rukopisného záznamu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 23-24). Rozprávačka Anna Zamec – Geľová.

chodiť. Raz sa dievke zjavil Šimko v snách, ale keď sa ho pýtala, prečo chodí po smrti, odpovedaô jej: „Moju ženu nechcejú pustiť do neba, lebo tam nemala nič prichystané, keď nikdy almužny nedávala; povedz ale neveste, aby prikazovala deťom svojim štedré almužny dávať. Moju paličku ale nedávajte vnukovi, ale ju vložte do vŕby pri záhrade.“ Hneď ráno paličku ta vložili, ale jakýmsi činom sa dostala tá palička židovi Svrčkovi: potom v jeho dome strašilo. Aj Kročitému sa Šimko ve snách zjavil a povedal mu: aby dala jeho nevesta tri omše odslúžiť, a štedre udeľovala almužny. Potom mali v dome pokoj, Žid Svrček kázal palicu zahodiť. Keď ju večer chlapi zahodili na križné cesty, išla po mesiačku baba od kútnice, paličku zdvihla a podopierala sa na ňu. Sotva doma zaspala, počula po celom dome buchot a hrmot, a hneď ráno zanesla paličku do kláštora. Tam sa jej vysmiali, že sa jej do snívať muselo, a že bola palička pekná, podržali si ju. Páter Vályi sa na to vybral na vonku nezdravého spovedať, a keď sa navracal a už sa blížily ku klásteru, kone sa splašili a skákaly tak, že jich kočíš ani utíšiť nemohol, a ledva z vozíka mohol aj s františkánom. Palička stála v kúte kuchyne. O polnoci sviečka zhasla, a po celom kláštore bolo počuť hrmot a buchot. Mníši povyskakovali z postelí, zapálii hromničku a klášter svätenou vodou vykropili. Ráno poslali paličku organistovi: ale aj tam cez poloc pokúšalo. Keď sa tak presvedčili, že to ten mŕtvy Šimko pokúša, vybrali sa s paličkou na cinter, a keď videli do Šimkovho hrobu veľikú dieru, tú paličku ta vopchali, hrob vysvätli a pokropili: a odvtedy viac Šimko nepokúšal.⁹⁷

81.

Nebohý starý Hajdarovský⁹⁸, Pán Bôh ho tam osláv! pásél, keď tá prvá kolera bola (1831) na Mestečku voly, a mal tam aj nocuvať. Aby nezaspal, rozložil si oheň. Cez pravú polnoc strhéľ sa pod zemú strašný hrmot, jakoby sa skaly prevaluvaly. Hajdarovský vyskočil od strachu na rovné nohy a bojazlivo sa ožieral, čo sa to robí ? Jak sa tak dookola ožieral, vidzel, jako sa neďaleko neho zem otvorila,

⁹⁷ V rukopise (LA SNK C 515, s. 24) sa nachádza poznámka J. L. Holubyho: „*Túto fabulu mi Anna Zamec – Geľová s takou tvárou rozprávala, jakoby sa o tom ani len pochybovať nemohlo, lebo že ona vtedy slúžila v Beckove (pred viac než 50 roky), sama to štrnganie kosi a prašťanie plota v noci počula, tých čiernych psov s iskriacimi očami videla a toho chlapčeka počula, keď hovoril, že dedenko vedú babičku za ruku.*“

⁹⁸ Text J. L. Holubyho uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1893, roč. XIII, č. 9, s. 520-521. Rozprával starý Hajdorovský. V rukopise LA SNK C 515, s. 74. Pozri JP, 5. zv., s. 322.

a zpopod zeme vyšla čierno oblečená žena, zastala si a počala dzeci dávit. Vydávala jich dvanásť lenno po druhém; a keď aj to dvanásť bolo vydávené, zas všetkých dvanásť v tom porádku, jako jich bola vydávala, lenno po druhém pokutala (pohltala). Na to všetko sa Hajdarovský dzíval, vlasy mu dúbkom stály a on zostal jako skamenelý; bol by rád ušél, ale nemohél sa ani hnúť s miesta; bol by rád kričál, ale inu nedalo. Keď žena poslenné dziet'a zbutla a vidzela Hajdarovského naľakaného, riekla mu cichým, žalostným hlasom: „Môj človek, neboj sa! já c' neublížim. Moja matka mi zarobila v živote tý dzeci, abych jich porodziť nemohla; preto mosím sem chodziť, abych jich vydávala a zas pokutala. Za pokutu mosí ale moja matka do súnného (súdneho) dňa na ohnivém koni lietat.“ Sotvá to vyrékla, zem sa otvorila a žena sa prepalla. Hajdarovský zebrať voly a ponáhlal sa „pred Polomu“, a tam dočkal rána.

82.

Keď starý Krivý⁹⁹ pásol potajme na cinteri voly, cez pravú poľnoc videl z hrobu vystúpiť bielu ženu, ktorá s velikým namáhaním dala sa do dávenia, a vydávala jedno po druhém jedenásť detí, a to jedenásť s najväčším namáhaním vydala zo seba ústami. A potom jich zase v tom poriadku, jako jich vydávala, pohltala. Krivý sa jej prizeral a keď sa k nej priblížil, riekla mu: „Povedzte každej materi, aby žiadna nezarábala v sebe deti, tak jako ja som jich jedenásť v sebe zarobila, a teraz jich musím každú noc vydaviť a zase v tom poriadku, jako som jich vydávala, pohltat'. Keď to riekla, hrob sa otvoril a žena sa doňho prepadla.

83.

Z Veľkého Šariša¹⁰⁰

Bul jeden kral' a mal dvojko dzeci, princa i princezu. Oňi barz še radzi vidzeľi i tak še stalo, že ten mladi princ princezu prespal. Potim nežnal'i co zrobie, tak še braľi do kupel'i. I prišľi do kupel'i a ona tam zľehla. Co robie z dzeckem? Pošol princ do stol'ara dac jed-

⁹⁹ Bošáca, prepis rukopisného záznamu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 36.) Rozprávala stará Anna Mart'áčka v Bošáci.

¹⁰⁰ Zápis S. Cambela. Rozprával Andrej Križko vo V. Šariši 4. sept. r. 1892. Publikované v KŽ, s. 98-99; SC, § 146, s. 274-276. Obsah pozri JP, 4. zv., s. 92.

nu truňičku zrobie. A ona dzecku uštrikovala mišček i napisala jednu kartku a položila do miščka a mišček dala dzecku na šiju. Potim dzecko položel'i do truňički da'i mu peňezi ku hlave i ku nohom a bulo tam napisano, chto ho ulapi na more, žebi bral tote peňezi od hlavi a ked ho budze hovac do šidzem rokoch, žebi vzał i od nohoch peňezi. Ulapil dzecko jeden ribar a priňis ho do domu. Jeho žena v polohu bula a mala tiž hlapca. Najdzenomu bulo meno Daniel. Ten ribar vzał peňezi ľem od hlavi a polovičku odňis do rimskeho otca a s tim miščekom a s tim pišemkom. Hlapec žil, hodzel do školi i s tim ribarovim. I dobre še učil, mudri bul. Ked mu bulo šesc roki, raz še s bratem povadzel'i. Ten brat mu hutorel: „Ti ňe muj brat, bo ti ľem na vodze ulapeni.“ Hlapec še zastaral; barz smutni bul. Prišol ribar do domu, pita še ho: „Ci ši, muj sinu, taki smutni?“ „Ja ňe vaš sin, bo ja ľem na vodze ulapeni. Muj brat mi to povedzel.“ Potim hlapec hcel isc het: „Ked som na vodze ulapeni, tak som prišol dolu vodu; a teraz pujdzem hore vodu a mušim znac, z jakeho rodu pohadzam.“ Ribar mušel z ňim pujsc ku rimskemu otcovi i vidal'i mu jeho pišemko a rimski ocec dal na kažudu faru „pismo“, žebi po žobraňu ňechodzel, žebi s fari na faru dostal na keľčik. Išol za šesc roki hore vodu a prišol do jedneho mesta, chtore s čarnu plachtu bulo obite. Vešol do karčmi a pita še kačmara: „Co take toto mesto smutne?“ Kačmar mu hutorel, že mladi princ umar i stari kral' umar, ľem mlada princeza zostala. Ona zaumeňela sebe, že še ňevida, bo plano s bratom zrobela.“ Tak Daniel pital še, či bi tam vo dvore službu ňedostal? Doraz kačmar tam došol i Daniel tam službu dostal za inaša. Bul tam za dva mešace. Kral'ovna vše barz smutna bula, bo ju pital tureckoho baši sin za ženu, aľe ona odpovedzela, že ňepujdze za ňeho... a preto un še jej kazal richtovac z ňim do vojni. Ona barz smutna bula, tak ten isti Daniel pital še jej raz: „Paňi moja, co su take smutne?“ „Sinu muj, ti mi v tim ňespomožeš!“ On jej odpovedzel: „Preco ňe?“ „Ja sebe zaumeňela, že še ňevidam a pita me tureckoho baši sin. Hutorim mu, že ňepujdzem za ňeho, tak še mi kaže do vojni rihtovac.“ „Paňi, tak ľem za to? Ňej mi daju za jeden mešac vojenskej execirki še naučic, ta ja za ňich do vojni pujdzem.“ Tak on še viučel, za jeden mešac brifung zložel a potim vzał zo sebu jeden regiment vojska i pošol. Za šesc dňi jej zrobел pokuj na tricec roki, že ju ňebudze turecki baša ňigda za ten čas bantovac. Priňis jej to pišemňe. Potim ministrove to hcel'i, že Daniel zasluženi, žebi princezu za ženu

vžal. Ona odpovedzela, že nebudze od teho odporna, ked on ne. I tak se stalo, že on ju vžal. I tak un s ňu žil da s paru (sic) mešace. Rad na poľuvku hodzil. Raz dal jagrom znac, žebi o trecej rano už v burku bul'i. Jagrove prišli, trubel'i. Un se poobl'ikal, aľe ten mišček, co mu matka uštrikovala, spad pod stul, a tam ho zapomnel. Frajcmirka rano poscilala, tak ten mišček dzvihla a položila na stul. Obačela ho kral'ovna: „Nerušaj nič, bo pan se barz hñeva, ked nñenajdze tam, dze položi.“ Frajcmirka poveda: „To ľem jeden mišček tu spadnuti, ta ho kladzem na stul.“ Kral'ovna hutori: „Ukaž ho. Daj ho sem.“ Ona mišček poznala, že ho sama zrobela. Viñe z ñeho pišemko, prečita a poznala: že to mišček jej sina. I doraz zamdl'ela i ľehla do poscel'i. Hñedka za mladim kral'em posel išol, žebi se vracel domu, že se kral'ovna barz pohorela. Prišol do domu a prišol ku ñej ku poscel'i. Oblapela ho a povedzela: „Ti muj sin, ti muj muž!“ A ona mu povedzela šicko od počatku co a jak se stalo, jak ona sama ho na vodu rucic dala, žebi svoju hañbu prikriľa. Tak on jej hutori: „Matko moja, vtedi ci budze hrich odpušćeni, jak pujdzeš na spovidz ku rimskomu otcovi na holich koľenoch. Un se potim vžal a pošol het. Prišol un do teho isteho ribara, co ho ulapil a pital se ho, či ñit tu dajakej prazdnej jaskiñi? Tak ribar mu hutoreľ, že jest jedna, co v ñej ñedavno svate celo zostalo. „Tak kebi zme ku ñej trafel'i?“ I šedľi na jeden plit a šľi ku ñej. I trafel'i ku ñej. Ten ribar mu otvorel jaskiñu, jeho tam pušćel i tam ho zavar na kladku i oddal mu kľučik. Daniel ten kľučik na oblaček rucil do mora a povedzel, že ľem vtedi ztamadz vindze, jak ten kľučik dachto z mora vicahñe. Treba nam znac, co je tota jaskiña. Jaskiña je v brehu dzira a tam žiju pustovñici. A ked rimski ocec umre, naveki ztamadz hľedaju pobožneho pustevñika za rimskeho occa. Tak Daniel bul tam 6 roki zavarti. A stalo se, že rimski ocec umar. Tak prišli dvomi kaplañi do teho ribara a pitaju se ho, či ñit v dachtorej jaskiñi taki pustevñik, co bi mohol za rimskeho occa bic? „Jest tu v jednej, kebi zme ku ñemu trafel'i, aľe ked añi kľučik od ñej ñemame. Bo jak som teho, chto je v ñej, zavar a dal som mu kľučik, tak un ho rucel do mora. Jednak teraz ñepujdzeme, až rano,“ a daľej povedzel ribar ku kaplanom: „Prišli tu a añi ñemam co jim na večeru dac!“ „Ej, šak nam ñetreba.“ Aľe ten isti ribar vžal sak a ulapel jednu ribu. I jak ju vipitval, našol v ñej kľučik od jaskiñi, ten isti kľuč, s chtorim bul zavarti Daniel. Rano potim pošol s tima dvoma kaplanami a trafel'i ku tej jaskiñi. Daniel živi bul. Bradu mal až po

pas, pachnosce až po zem, šmati z něho spadaŕi a holi bul. I takeho ztamadz hcel'i vřac a pořvecic za rımskeho occa. Aŕe un něchcel isc. „Co ze mnu hcece, ja hřiřni řlovek!“ Aŕe jak zařal'i dookola sami dzvoni dzvořic a přiřl'i řudze zos procesiami, zo zastavami, ta pořol i bul paru řasi za rımskeho occa. I stalo ře, ře přiřla raz jeho vlastna matka ku řemu na spovidz. Un jej rozhreřeře dal, po rozhreřeřu umarŕa a z řej řivi holub viřecel.

Daniel potim eřře paru řasi řil, aŕe jemu ře cl'ıvelo a hcel znac, jak jeho matka kral'ovstvo zohabela? Taz ře vřal hore vodu, ře opatri kral'ovstvo svojich rodiřoch. A iřol za tri roki, až přiřol do svojeho burku, dze najstarři minister gazdoval. A tak un tam řicko podzeřel i vracel ře nazad a eřře paru řasi řil až umar.

Človek po smrti, návraty nebožtíka, ochrana pred nimi

Duša mŕtveho človeka, ktorá nenašla po smrti pokoj, sa podľa tradičných poverových predstáv vracala do sveta živých. Za najčastejšou príčinu návratu nepokojného nebožtíka sa považovala neprirodzená smrť, neočakávaná smrť, nepokrstenie novorodeniatka, neusporiadaný život zomrelého, prehrešenie proti morálnym a spoločenským normám počas života, nesplnenie poslednej vôle nebožtíka pozostalými. Pochovávanie malo tiež svoje pravidlá a systém ľudovej kultúry vypracoval aj ochranné prostriedky voči neželaným návratom nebožtíkov. Texty demonštrujú nielen príčiny návratov mŕtvych ale ukazujú aj na spôsoby ochrany pred nimi (čary, bylinky).

84.

Zrad' sa sám¹⁰¹

Po záhradkách okolo domov a v sadoch „všia“ rastie zelinka, „čo jej čert vrštek odštíknul“. Kvietok má modrý, belasý, a ako rečeno, vršteku nemá. Zelinka táto má ešte aj iné meno, ale to málo kto vie, meno čudné: „zrad'sasám“. Ktože zná, kedy to meno dostala, a ako. Kto to chce vedieť, nech počúva, alebo nech si prečíta sám. Bola vám jedna žena, vdovica. „Vdovica, cez blato lavica“, psota, bola dosť chudobná a nadto nadovšetko mala ešte aj so svojím nebohým mužom také trápenie, ako nik na svete. Lebo vám ten každý bohovitý večer prišiel domov a pýtal si jesť i piť, a musela ho tak obsluhovať a tak obchodiť, ako len živého. Naveľa sa vraj aj hostina zunuje, nie to ešte mŕtvý muž, ktorý jesť zje, ale zarobiť nie. I bála sa ho, lebo bol strašný, aj nevyvladovala už s trovením a so živnosťou. Bezťak je mŕtvý nepriateľom živého – smrť nepriateľka života, – premyslela si teda žena, ako odpúdi si muža z domu. A keď myslela, tak aj vymyslela. Ako jej tak prišiel poznovu do domu, rečie mu žena: „Ale, muž môj, ty viac vieš, ako ja; čože, ja som sprostá žena a z môjho sprostého rozumu nič nevykonám, poraďže mi ty, čo ja mám s tou mojou jalovicou robiť? Zakaždým, keď ju vyženiem na pole, vráti sa mi nazpäť do dvora. Už si neviem rady s ňou.“ A to všetko padalo na neho, ale on,

¹⁰¹ Text zapísala Terézia Vansová, publikovaný bol v Slovenských pohľadoch, 1894, roč. XIV, č. 11, s. 674-675. Obsah publikuje JP, 5 zv., s. 216.

hoc sa aj múdрым robil, nevedel, čo to má byť. Nuž odpovie jej mŕtvý muž: „Nič inšie, žena moja, neurob, len ty choď do záhradky a naber zelinky, čo jej čert vrštek odštiknul, a navar jej hodne a potom pokrop všetky kúty aj okolo domu. Nikdy viac nevráti sa ti jalovica domov.“ Žena chytrá, hneď na zráň (za rána) navarila tej zelinky, a z večera, keď ju nik nevidel, pokropila „všia“ okolo hospôdky dovôkola, a už potom so strachom čupela pod pecou a čakala, čo sa bude robiť. Len ti tu v obvyklú hodinu príde tot umrlý zase, ale tentokrát len pod výhľad (oblok), bo mu už tá zelinka zbraňovala prístup do izby. I volá zpopod toho výhľadu: „No máš ty šťastia, že som ťa nedostal, lebo by som ťa na márne kusy roztrhal, že si ma oklamala.“ Hoc aj dosť strachu vystála, ale žena mala odvtedy svätý pokoj.

85.

A čo sa nestalo Jozefovi, Hroncovi – či bol z Telgartu, alebo zo Šumiaceho, neviem, dosť na tom, že zjednal sa on do Martinov za baču. Bol poriadny a tichý ako muška a neublížil nikomu, ani ako slncu prach. Bačloval on tedy tým gazdom na spoločnom gazdovskom salaši, a dokým košarovali po iných poliach, bolo všetko dobre. Ale vám tak o pol lete prichodilo gazdom redikať sa so salašom, i preniesli košiar na Martinovie zem, pred „Vlčou pasekou“, kde to tie studničky blízko – a od tých čias Martin bol ako nie sám svoj. Lebo to miesto je od jakživa nie dobré. Tam vychodí aj čierna pani, ba i poludnice vídať i so zlým, stretajú sa tam ľudia, – jedným slovom, je tam nepokoj veľký. Ako Jozef niekoľko dní na svojom salaši pobudnul, zbadali ľudia, menovite ženy, že je s Jozefom nie dobre, že je veru nie sám v sebe. Ani už tak nedovrával sa s nimi, ako dosiaľ, ani nezažartoval, iba hľadel do zeme, a keď ho tak nezradky dajedua zavolala, strhol sa, ako taký, čo má – nedaj Pane Bože – zlého v sebe. Ba aj to vídali, ako vyzvlečený, taký, ako ho Pán Bôh dal na svet, obehúval kolibu divoko, až sa zajachtal, a keď už nevládal, srútil sa ako bez seba na zem. Našla ho tak mamovka Máňovie, tá istá Marika, Pán Bôh im daj slávu večnú – keď mu odnášala chlieb aj variačik s jedlom. I zastala si stará žena a prehovorí k sebe: „Pane na nebi! s naším Jozefom je zle. Tomu treba spomáhať, lebo o toho pokúša sa sám ten zlý z pekla. „Jozef – Jozeeé!“ kričala starká už zďaleka na behajúceho baču. Jozef zastal a potom vbehol do koliby, aby si prehodil hábky na seba, a tak

ide gazdinej v ústrety. „čože je to s tebou, Jozef?“ opýtala sa ho starká. „Jaj, mamovčička,“ tak volali gazdinú starú i mladú, domáca i prespolná čeliadka, – „jaj, so mnou vám je zle! Ja sám neviem, čo mi je, ale mám veľký nepokoj, a to len, čo som sem prišiel. Ak ste z Boha, spomáhajte mi, aby som nezhahynul ja aj moja dušička.“ „No nič, synak, neboj sa,“ tešila starká, „tebe my z Boha pomoci spomôžeme a vyženieme to zlô z teba. Najtro (zajtra) o tomto čase čakaj ma, ja prídem a prinesiem, čo treba.“ Jozef uspokojil sa a odobral hrnček s kapustou, chlebič položil na podišiar a starká odišla domov. Na druhý deň prišla zase. Doniesla so sebou hračiček s odvarkom zelinky, „čo jej čert vrštek odštiknul“, a svätenú vodu, ktorú vypýtala si u dobrej známej, katolíčky, ktorá tu neďaleko v Hámriku bývala. Jozefa gazdiná zelinkou okádila, svätenou vodou obkropila, aj celú kolibu i okolo nej zôkol-vôkol, hovoriac pri tom: „Nerobím to zo svojej moci, ale z Pána Boha i Krista pomoci.“ I prežehnala Jozefa svätým krížom. Jozef načúval zbožne a veril tomu na vlas, že všetko to, čo mamovka s ním robila, vyženie to zlô z jeho srdca, a aj tak bolo, že od toho dňa Jozef už zase stal sa tým istým človekom, čo bol pred pokúšaním zlého. Ďakoval on mamovke našej veľmi pekne za túto službu, aj keď odchodil do svojho kraja. A ak žije – musel by už byť hodne vo veku – opýtajte sa ho, a on vám rozpovie, ako to bolo tam blízko ten povestnej „Vlčej paseky“ a čo mu preukázala zelinka, „čo jej čert vrštek odštiknul“.

86.

Ach, jój, dzeci moje!¹⁰² kec vám já začnem viprávat jenno, čo som pekne na svoje vlasné oči vidzela... a šak mievam, že ste to aj očuli, lebo šak to bolo sádže roznesené, jako po zvončeku, kec to ból celí dziv. Je pravda, že už je ot tedi dávno... veru aj já som už ot tedi nejeden krajíček zella... ale tak sa na to pamatám, jako kebi som to toc dnes vidzela.

Tak, moje dušenki dobré, to bolo tak jakosik (v) advance, čo ból umrel volajakí Tomáš Eviních. Ale veru kólko rokov je už ot tedi, to ani sama nevien, lebo čo? (g)do bi si to šetko merkuval a ve hlave nosil! Chlap to ból ešte mladí, nebol isce len dva roki ženatí. Tuto viete, kec ho už vistreli a poschádzalo sa tam hromada ludzí na noc. . .

¹⁰² Text zo Starej Turej, zapísaný od Viktory Hargaš. In: Slovenské pohľady, 1899, roč. XIX, č. 6, s. 372-373; JP 5. zv., s. 216.

a já som tam chibat též nsmela, lebo viete to už ból takí mój sokáš... a jako sme tam spievali a bola prám pol noc: len čo, moje dušenki, zrázu sa vám pekne krásne posadził na tú lóžu a ništ inšie len si začopkal tri rázi rukárni a hlavú si pokriicil též tri ráži a potom si pekne zas lahéł na pokoj. Tuto mi sa len dzíváme a dzíváme čo praj Pane Bože súnní den bude a či čo, kec už aj mrtví stávajú? Ale jeho žena tá si stoho veru ništ nerobila ani za mak a ešče nám povedala: no praj, vec sa vi bát nemusíte! Vidzište! Jemu sa to lúbi, kec vás je tun tak moc! Ale veru, moje duše, tá to po dobrém nerobila, lebo nám aj to povedala, že kec bude ona scet, aj na zem zéjde. No mi kec sme to očuli, tak veru hnet sme sa pratali ottal preč. Co praj dohovie (kto ho vie), jaké pokušenie tu môže bit. A potom kec ho uš mali do truhli zavierat, čo vám zas ona nevikonala? Pekné moje duše, pred šetkími ludmi mu poodstrihuvala vlasi a to že preto, aby sa čím skvór vidala. Jáj, ale nesedili sme mi scintera princi, uš on sedzel za stolom! Prv býł doma, jako mi a tak vám chodzil potom každučkí Boží den aj na polenne aj o pol noci! No ale čo taká? Ona si vedzela zas stoho pomoci. Upékla devat pecňov chleba a stoho, kerí najsamprv sádzala do pece, odkrojila vršek a potom išla zát do schádzanej vodi (kde sa dva potoky schádzajú) takí hlatkí kamének a to mu potom onnésla na hrop a položila mu to (k) hlave, ale do vichod súnka. Tak, moje duše drahé, že ten potom jagžív vác nepřišel. Ona sa potom vidala, ale veru zle, lebo šak hu mosel pánbó potrestat za také veci, jako robila.

87.

Za živa pochovaná žena¹⁰³

V Novej Vsi niže Beckova bývala jedna vdova so svojou dce-rou. Raz si tak pochutnávaly obe na dobrom syre, len ti dcere kus syra zabehlo a ona sa ním zadrhla. Matka si ju pekne vystrela, oplakala a aj mnoho známych nad tak neobyčajnou smrťou dcery nariekalo; konečne ale, keď inej pomoci nebolo, uložili ju do truhly a všetky prstienky, ktoré bola podostávala, jej na prsty ponavliekali a ju pekne pochovali. Hrobári sa dozvedeli, že má aj drahé prstene na prstoch, a ushovorili sa, že ju v noci vykopú a prstene jej poberú. I vybrali sa

¹⁰³ Rukopisný text J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 22-23), rozprávala Anna Zamec-Geľová. Publikované v JP, 5. zv., s. 335.

v noci na cinter a potichúčky hrob otvárali. Keď už odhrnuli aj truhlu a veko s nej strhli, potknul sa jeden hrobár a kolenom udel do prs tej mrtvej. Mrtvá spravila „chrk“ a v tom jej vyhrkol kus syra z úst a ona sa v truhle posadila. Jeden hrobár od strachu hneď vyskočil z hrobu a utekal, čo najviac mohol, križom cez role domov; ten druhý ale tak bol prestrašený, že sa ledva z hrobu ven dostal. A keď aj mrtvá z hrobu sa vydriapala a za ním utekala, voľajúc: „Neboj sa ma, neboj sa ma!“, on ešte tým viac utekal. Dievka utekala domov a pod oknom volala na mater: „Otvorte mi, mamičko moja, zima mi je!“ Matka ju po hlasu poznala, ale myslela, že to dcera po smrti straší, preto zavolala na ňu: „Len ty tam buď a odpočívaj v Kristu Pánu!“ Dcera ale volala, aby len otvorila, že nebola mrtvá, ale len pridrhnutá, a keď ju hrobári o prstene chceli obráť a ju vykopali, prišla k sebe. Matka konečne otvorila so strachom; keď ale videla dceru takú, ako ju bola do truhly uložila a zimou sa triasť, pojala ju za ruku a uložila ju do postele. Dcera jej všetko vyrozprávala, čo sa s ňou stalo; bola matka natešená, že jej dcera ožila. Jeden z hrobárov od ľaku ešte tej noci zomrel, druhý ale upadol do ťažkej nemoci a dlho sa povaloval, až i on zomrel.

88.

Za živa pochovaná mlynárka¹⁰⁴

Geľkina babka, rodená Dzuráčka, bola vydatá za mlynára Beňoviča, ale ju muž neľúbil, lebo sa sedliacky nosila a nechcela nosiť rúcha zemanského, a k tomu sa aj často opíjala. Raz onezdravela; poslala teda Jaškovej vedomkyni dary a dala ju prosiť, aby jej pomáhala. Jašková sa spýtala poslov: „Čo ste prišli?“ Poslovia riekli: „Dali vás stará Beňovička pekne prosiť, aby ste jim od čarov odrobili a vosk sliali.“ Jašková vzala vosk a slievala ho; potom riekla: „Mali ste prv prísť; lebo jedna žena robila na osudy proti Beňovičke; a keď prijdete domov, jak ju nenajdete už vystretú, tak naisto naskore zomre. Keby ste len o devať dní prv boli prišli, bola by som jej spomohla; teraz je už neskoro: nemôžem.“ Keď sa poslovia vrátili, našli Beňovičku už vystretú. Na tretí deň ju pochovali. Jej kmoter Pavlík každý deň aj 3 – 4 razy chodieval na Budišovú. Keď tak zavčas rána po

¹⁰⁴ Rukopisný text J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 22-23), rozprávala Anna Zamec Geľová. Publikované v JP, 5. zv., s. 335-336.

pohrebe Beňovičkinom kráčal vedľa cintera, počul z jej hrobu buchot a krik. Pavlík dobehol k hrobu a zakričal: „Čo chcete, pani kmotra? čo ste živá?“ A ona mu zavolala: „Ach, živá, živá! Bežte, pane kmotre, k mužovi, aby ma dal hneď vykopať.“ Pavlík sa rozbehol do mlyna a vyrozprával mlynárovi všetko, čo z hrobu počul. Beňovič ho ale prehovoril, aby o tom mlčal, a dal mu mericu žita, celý pôlt slaniny a veľiký uzol krúpov. Na druhý deň pred východom slnca zase šiel Pavlík okolo cintera a počul kmotru kričať. Prosila ho, aby šiel na faru povedať, že je živá. Pavlík ale nešiel, lebo bol Beňovičom podplatečný. Tak sa mlynárka musela v hrobe zadusiť, ale potom na dlhé časy vídávali ju ľudia v noci pod jabloňou pri cinteri stávať. Pavlík potom velice banoval, že nebol na fare, aby pochovanú vykopali, lebo sa mu o nej často snívávalo, jako mu mlynárka dohovárala a hrozila. Celá táto vec až veľmi neskoro, keď Pavlík upadol do smrteľnej nemoci, vyšla na javo.

89.

Éj, veru,¹⁰⁵ moje duše dobré, nije! Vi hovoríte toto lebo takto, že praj ništ nine ani nestraší! Ale len hľbajte takto (v) noci niedze a najma, kec je na nove! Šak vi, veru, na mú pravdu, potom uveríte, tak jako aj já! Čo to len mohlo bit? Až ščilejka, kec si na to zmizlím, ma mráz prejme! Prosím vás, kec som chodzieval. .. viete, jako stú cibulú... nuž šak veru viete!... čo si má človek pomoci, kec see niedze ten groš dostať?.. .. nuž veru mosí aj sa potrápit! Já som, veru, aj (v) noci kólko mnoho rázi išel, lebo já som nebol takí, že bi som sa asna bál... Teda, moje duše dobré, jeden ráz som išel též tak skoro od nás do Mesta. .. a veru ešte pred pol nocú... viete, mesáčik pekne sviecil... tak j á som si pomislel... ale čo! já tam mosím prvť princi! Lebo viete, dicki sme sa tam o plac až skoro bili. Tuto príndem vám hore na Palčekové... ništ! Tak bolo cichúčko, ani len kebi niečo suchlo! Já som veru ani neponáhlal, lebo načo! času som mal ešte dost, oj jéj! Bár dze princi! Ale jako tak pomalički kráčám... a ból som už honní kus do dolini zašél... na mój milú pravdu, očujem za sebú náramní vresk. Ale tak som to dobre očul, jako kebi mi to ból tot do ucha húkal, že, praj: „Vihibúj! Malacka¹⁰⁶ hrnce vezé!“ A to tak tri rázi skriklo. Aj som

¹⁰⁵ Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 6, s. 376-377. Spisala Viktora H.

¹⁰⁶ Malacka bola žena, ktorá predávala hrnce. Zabili ju – vraj – na „Palčekovom“, a od tých čias strašieva.

sa já veru s cesti vihél... a ból som prám pri jenněj črešne... a pekne som si k něj stal, jako kebi tot ani ništ nebolo bívalo... a dzíval som sa, otkál ten hlas som očul... lebo som sa nebál veru, ani len ménečka! Až, moje dobré duše, vidzímc vám už nedalako mna lecet také žeravé... no skoro to vizieralo tak, jako tot táčki... a sedzel si tam jeden pán a pekne aj fajčil si cigárku. Ale to mi veru bolo dzivné, kec koní som nevidzel... a, viete, utekalo to samo ot seba. Já som hned trúfal, že to veru nine po dobrém. Až tuto, moje duše, prídec to až ke mne a jenními rázi to zastalo, jako kebi utal. Já som, viete, mnislel, že to okolo mna len tak preffkne a, praj, bude dobre, preto som si aj tam stal. A čo, moje duše, povie mi to, že, praj: „Sanni si, bratku, na tú talafatku!“ A to též tri rázi tak povedalo. Ale, já veru, som sa nenalakal lebo jenno mal som aj trochu džugnuté, a jenno zas som si pomislel: čo, praj, kec sis dobré, ništ mi neurobíš, a kec sis zlé, odžehuám ta; nemáš do mna veru práva! Len já som mu povedal: á, pravda, já si sannem a nošku si ponesém? Šak tam nine ani hrubé pre mna placu! Ale viete čo, moje duše? Vec já som mal aj pri sebe svacenú griedu! Tak já som mal preto takú smělost! Nuž ale, moje duše, dicki precca to len tam stálo a volalo ma. Ale já tak som sa téj črešne chicil, až-až som mal také ruki skrepenneté! Potom ale, kec mi už ništ nepomáhalo, len veru,... šak neponos Pánu Bohu som sa začal mollit aj prežehnávat! Ej, ale mi potom ollahlo! Jenními rázi sa to začalo hlbat z miesta a potom, hibáj! jako by pleskél dlanámi, tam to! To, moje duše, už mosela prējci tá hodzina a možné, že mi aj ti veci pomohli. Ale takí strach až potom na mna prišél, že som sa nemohél aj veru za štvrt hodzini z miesta pohnút! Nuž ale potom už bolo dobre! Mal som pokoj, aj som prišél šťastlivo až na miesto! – Ej, ale to veru nezabunneín jagživ! Aj veru si nedám nikomu povedat, že bi ništ nebolo a nepokúšalo! Ale skusit bi som to veru doprál takím, kerí neverá!

90.

O zomrelej dievke lieskovskej¹⁰⁷

Istý Crkoš v Lieskovom bol ženatý a bývala s ním aj jeho švagriná slobodná dievka, nezdravšia. Keď tá dievka umrela, vystrelí ju, jako sa panny zosnulé vystierať zvykli, a dali jej na hlavu aj stužky, ale nie jej vlastnie, ktoré za živa nosievala, ale stužky už hodne obnosené jej vydatej sestry. Hneď po pohrebe v prvú noc prišla tá zomrelá k posteli svojej sestry, chytila jej duchnu a začala ju z nej sťahovať. Crkoška sa zobudila, chytila duchnu za druhý koniec, a ták sa o ňu natáhovaly, až tá mrtvá duchnu aj so sestrou vyvliekla ven z izby, a tam jedna na jednom, druhá na druhom konci duchny sedely. Na to riekla tá mrtvá: „To máš za tie stužky.“ To tak trvalo cez celé leto každú noc a Crkoš bol ven na robotách. Keď sa Crkoš domov vrátil, rozprávala mu žena, od každonočného strachu celá usúžovaná, čo sa s ňou robí; on to nechcel veriť, a dodával žene smelosti, aby sa nebála, keď je on doma. Jako ale v noci na posteli spali, cez pravú polnoc čosi postel' vyzdvihlo tak chytro až po samú poval', že sa Crkoš velice donarážal na ..., a keď postel' dopadla zase na zem, ani nevedeli, čo sa to s nimi robí, len keď počuli: „To máš za tie stužky!“ To isté sa opakovalo aj na druhú noc. Na tretiu noc išiel Crkoš spať na pec. Cez polnoc prišla zase tá mrtvá a začala sestru Crkošku na posteli hrdúsiť, na jej krik sa zobudil Crkoš, skočil z pece, schytil ženu, a vyhodil ju von z izby a mátoha mu v ty časy riekla: „Kebys mi nebol tvoju ženu z rúk vytrhol, bola bych ju zahrdúsila. To máš za tie stužky.“ Od tej doby mali Crkošovci od mátohy pokoj.

91.

Srňanská žena, ktorá po smrti pokúšala¹⁰⁸

V Srniem bola jedna žena, menom Kôpková, ktorá, keď jej iné gazdinky dávaly kúdeľ priasť, mnoho z nej kradla a aj susedom hyd (sliepku) zabíjala. Keď zomrela, chodila tak dlho po domoch pokúšať, zakiaľ z jej domu posledný nezomrel. Obzvlášť ale, kde jakého Martina

¹⁰⁷ Rukopisný text J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 102), rozprávač neuvedený.

¹⁰⁸ Rukopisný text J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 38), rozprávala Anna Zamec-Geľová. Publikované v JP, 5. zv., s. 311.

v noci stretla, každého do potoka uhodila. Bol tam kováč Martin Jerancovic, ktorý tým rozprávkam neveril, a povedal: že však by sa on na Kôpkovú poďíval, keby mu chcela ublížiť. Šiel tedy raz o 11. hodine v noci hore dedinou, a keď prišiel na most, zazdávalo sa mu, jakoby tam kúsek mosta bol mesiacom osvietený;; ale keď na to miesto stupil, zvalilo ho čosi do potoka, a tá Kôpková si plieskala dlaniami a vysmievala sa mu: „Hajaj! hajaj!” Kováč koľkorazy videl v noci Kôpkovú cez dvor prechádzať, ale neveril, že by Martinov hádzala do potoka, až to sám zkusil.

Človek a prírodné démoni

Víly

(rusalky)

Démonická bytosť antropomorfného vzhľadu so znakmi prírodného démona vody. Víly alebo rusalky podľa tradičných predstáv obývali lesné porasty pri potokoch a jazerách, zdržiavali sa na krížnych cestách, po hájoch a lúkach. Víly vo folklórnych naratívach vystupujú v podobe mladých žien s krásnym hlasom, oblečené v bielych priehľadných šatách, s dlhými zlatými či ryšavými vlasmi ozdobenými lesnými kvetmi. Na pravé poludnie alebo za mesačných nocí často bolo počuť ich spev a smiech. Nebezpečné boli pre mládencov alebo mužov, ktorých vábili spevom a potom ich utancovali či uštekli na smrť. Chrániť sa pred nimi bolo možné rastlinami, ktorým sa pripisovali magické účinky (mäta, palina, černobyl), alebo nosením odevu naopak. Často svoje obete vyzliekali donaha. Ich moc sa stratila, keď zakikirikal kohút alebo zazneli zvony na kostole. Na východe Slovenska boli známe ako rusalky (podľa farby vlasov), ktorými sa po smrti stali duše slobodných dievčat predčasne zomretých, utopených alebo samovrahýň. Pôvod víl sa v tradičnom spoločenstve vysvetľoval aj tak, že ak „*nevesta v oddánstve – medzi ohláškami a sobášom zomre: z tej sa stane víla*.“¹⁰⁹ O tom, že išlo o veľmi frekventovanú a rozšírenú predstavu svedčí aj zápisy J. Ľ. Holuby, ktorý počas svojich výskumov v Bošáckej doline zaznamenal veľký počet naratívnych textov, ktorých naratívne jadro tvorí jednoduchý príbeh stretnutia spievajúcich a tancujúcich víl s človekom.

¹⁰⁹ Holuby C 515, s. 84, pozri aj Holubyho práce Ešte niečo o náleziskách starožitností v Bošáckej doline. Podáva Jozef Ľ. Holuby. In: Slovenské pohľady, 1888, roč. VIII, č. 2, s. 32 alebo O Vilach a Vodných mužoch v Bošáckej doline. In: Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 4, s. 208-213.

92.

Vily¹¹⁰

Nebohý Kačenák rozprával, že keď sa raz v Novom Meste až do noci zabavil, a potom okolo polnoci bošáckym poľom domov uháňal, počul za potokom Vily spievať a húkať. Poponáhlal sa, aby sa čím skôr dostal do dediny, ale jako on k dedine uháňal, tak sa aj spev Vil vždy hlasnejšie a zreteľnejšie ozýval, lebo Vily sa hnaly za ním, a keď prišiel k bošáckemu kostelu, tam ho tri predestaly a kázaly mu, aby sa vyzul; a keď to urobiť nechcel, daly sa doňho a začaly mu nat'ahovať jednu nohu, aš ho vyzuly; potom druhú, čo sa jako točil a oháňal. Na to mu vyzliekly nohavice, čo sa jako spieral, a riekly mu: „Nebráň sa, lebo beda bude s tebou, a daj nám aj pruceľ. Vyzliekly mu aj pruceľ; v tom u Strechov kohút zaspieval, a Vily sa ztratily. Kačenák ponáhlal celý prestrašený a umorený domov, len čo širák si na hlavu pritisnul. Na druhú deň ráno išli sa na to miesto poďívať, kde to Vily Kačenáka vyzliekaly: a ponachádzaly sem tam porozhadzované zdrapy a franfo-ry z jeho šiat.

93.

Vila v Drietome¹¹¹

V Drietome zomrela nevesta v ohláškach pred sobášom, a stala sa z nej Vila. Ľudia ju vídávali po lúkach sa zvráť v bielych šatách a s rozpustenými vlasami, a počuli ju spievať. Dakedy obtancúvala aj svoj rodný dom a výskala lebo spievala.

¹¹⁰ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515 s. 27), rozprávala Geľka. Publikované JP, 5. zv., s. 165.

¹¹¹ Drietoma, prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 120), rozprávač nie je uvedený. Publikované v JP, 5. zv., s. 164.

94.

Vily¹¹²

Jano Katrák bol raz v noci pod Lopeníkom na postriežke aj s kamarátom. Keď sa už polnoc blížila, počuli víly húkať. Katrák zpočiatku nevedel, čo je to, a začal sa jím ohlasovať. Keď sa ale húkanie víl vždy viac a viac blížilo, dal sa na útek a horko ťažko dobehol k jednej chalupe a víly sa hnaly za ním. Jak vpálil do chalupy, víly sa ztratili, a on tam čakal až do bieleho rána.

95.

Vily¹¹³

V Bošáci na Hájoch pod Lysicou zjavujú sa v noci vily, spievajú a tancujú. Raz sa dostal medzi vily istý Pijáček, ktorému povedali, aby si všetko na ruby obliekol a šiel s nimi do tanca: on sa preobliekol a každý kus šiat na ruby natiahol na seba a pustil sa s nimi do tanca. Vily ho schytily a so smiechom, a spevom, „že vrecko na peniaze nemá prevrátené,“ tak dlho ho točili, až ho roztočili.

96.

Vila v Huboči pod Lopeníkom¹¹⁴

Keď raz stará Katráčka „na Maleniščách“ v Huboči pod Lopeníkom otlkala bôrky, kde sa vzala, tu sa vzala, mladá pekná, biela žena, otočila okolo mladého bučka ruku, a s takou rýchlosťou sa okolo neho zvrátila, že jej šaty a rozpletené vlasy len tak lietaly, a Katráčke sa len v očiach míhalo. Katráčka sa dala od strachu na útek, a ledva dech popádajúc dobehla domov a vyrozprávala, čo videla. Popoludní sa išli aj jej synovia na to miesto poďívať a videli ten buček od zvrátenia sa víly z kôry celý ošúchaný až po holé drevo, a zem okolo bučka tak udupkanú, že len prúh krúhový prachu tam bol. Na tom mieste aj synovia Katráčkini počuli neskoršie víly húkať cez polnoc.

¹¹² Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 105). Rozprávala Mária Čížková. Publikované v JP, 5. zv., s. 164-165.

¹¹³ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 128). Rozprávač neuvedený. Publikované v JP, 5. zv., s. 164.

¹¹⁴ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 106), rozprával Katrák. Publikované v JP, 5. zv., s. 165.

Víly¹¹⁵

Aj v Bošáci v Šimarovcäch počuli ľudia víly spievať cez poľnoc neďaleko kríža, kade se cesta odráža do Lieskového. Ľudia vychádzali po dve noci von, čo jich počúvali, ale sa nikto neodvážil ta ísť. – Aj nad Berivodami, pri židovskom cinteri, bolo počuť o 11. hodine v noci víly spievať. I sobralo sa pár smelších chlapov, ktorí až k cintere židovskému prišli, a videli, jako sa víly zvrťajú, až naraz zaspievaly: „Achr, nachr, dandy!” a ztratili sa.

¹¹⁵ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 106). Rozprávala stará Mitánková. Publikované v JP, 5. zv., s. 165.

Bohynka

(*boginka, divožienka, divá žena, grgalica, grgolica*)

Ženské démonické bytosti antropomorfného vzhľadu, ktoré podľa svojich vonkajších znakov a spôsobu života patria k tzv. prírodným démonom. Systém poverových predstáv ich zobrazuje ako zlé, škaredé ženy obrovitej postavy, neraz porastené chlpmi, s veľkými rukami ako lopatmi, s veľkými prsiami, ktoré si prehadzovali cez plecia. Predstavovali nebezpečenstvo najmä pre matky v šesťstonedelí, ktorým kradli a zamieňali zdravé deti za svoje nepodarené bohynčatá, známe v ľudovej tradícii pod názvom premieň alebo aj divak, odmena, kuklis, podvržtok, podhodenec. Tie nerozprávali, nechodili, veľa jedli a neprosperovali. Bohynka, keď dolapila človeka, pchala mu do úst prsia, dokiaľ ho nezadusila. Vybrané folklórne naratívy dokazujú výskyt predstavy o týchto postavách v tradičnej slovenskej kultúre, opisujú ich vonkajší vzhľad a ich škodlivú a pre človeka nebezpečnú činnosť.

98.

O grgolici¹¹⁶

V Zámrvuom, až hen za Žiarcom, sa mokrie uúke, takie strašivá. Ta tajšli dvaja hracia trávu si kosic. Kedz im už kosy tracivy rez – bovo už prišvo poúdnia – zvaliu sa jedou sem, druhý tam, na zem, kosu kovac. Kedz si ten nakovau kosu, sa mu zadriemavo. Naraz ho zobudzí: zahučavo v hore, ako by sa všetka hora na zem zvalic išva. Odhozí kosu a obráci sa ta, čuo by to mohuo byc, a čaká pri cichosci, čuo to budze. Tak naraz prišiev blízo k nemu strach, chtorý počuv v hore, jako by sa hora chceva uan zvalic. Skočí na nohe a počne ucekac, ale nemohou, lebo jeho nohe bovy strachom sviazané ako re-cazou. V tom vidzí naraz z tej hory pchac sa jennu potvoru ženskú v hroznom a strašnom postave: nohe ako mosúre, a čiernie ako uhel, ruke ako vopaty, drier taký hrubý ako dobrý sud, plecía široké ako poscel, a huava na nich ako mýtovnica, v huave oči ako tanriere, a vuasy bez rozdzievu rozstrapacenie visevy jej z huavy až po pás, a prsníke

¹¹⁶ Rozprával sveta skúsený Hjadlovčan Fero Sedliak, ktorý sa na vojenčine naučil čítať, písať i obuv šiť. In: Slovenské pohľady, 1897, roč. XVII, č. 12, s. 739. Pozri JP, 5. zv., s. 161.

mava čez plecía prevesenie ako kupy. To bova ona, tá grgolica. Ako to vidzeu. začne kričac a na brata vovac, chtorý bou sa od ueho oddzialiu. Ten hnedz príbehou, ale v tom krikú sa grgolica odstúpiva, a v hore sa straciva. Aby nebou krik porobiu a brata nedovovau, bova by ho amen zadrhna, lebo tá čuoveka zahubí tak, že kedz ho dopanne, dzgá mu tie cecke do úst, kým ho tak nezadávi s nima. Kedz viac ludzí spoú idzie, ona sa vám tody neukiaže, ale pojedzinok chránže sa každý pred nou! – Ondrej Oborčok, tiež Hjadlovec, tvrdzí, že je grgolica vodná matka, chtorá že vychodzí tam z jennej stunnici, v doline Zámrvěj. Buúdzi po horách ujkaúci. Ona sa hnedz ohuási, kedy počuje úkac a ujkač, ale samotný neopovažuj sa jej ohvášac, lebo hnedz sa za cebou puscí. Tam v Zámrvuom ani nik neobnocuje, tak je tam strašno byc. Vidzeli hu aj bez huavy. Aj jenna žena hu vidzeva, kedz šva ztadze z hrabania s dzeckom na chrbce. Len sa ozrevo dzecko, vidzevo tú grgolicu, hnedz povedá: lala mamó, aký čačaný bobó! Žena sa ozre a vidzí za sebou potvoru, ako sa za nou čochre. Dava sa v úceky, a grgolica, kedz 'u nemohva dohonic, vráciva sa do hory, len to tak za nou cupotavo – capa-cupy, capa-cupy! Ženu od strachu zima vychyciva, aj doma ešče hu triasvo.

99.

O bohын'и¹¹⁷

Chodyła iedna bohын'a do horochu u zľapaly iei. Uložyli iednu skîrn'u červenu do horochu i ona ud'íła obydvî nohy i ne mohla ut'íkatyⁱ. Iag iei domu pryvel'í tai uviazaly za nohy ku stołu. A do škarup naľaly vody i položyli ku ohn'u. A ona š'a priziríala na to, što tu bude i iide tele, k'ed maľe horče tele. Tai potim vypustyly. Vyła cica-ta, maľa taky hrudy, što pres pleče prešmaríla. Iak iei vypustyly i pišľ'a do poľ'a. Vyšoľ ieden gazda hrobaty zerno a žena vyšľa z dzeckom. I prypraviła koľysku na vîz. I pryšľa tota bohын'ka i už'ala iei dzecko s koľysky. Ale druha žena vid'íla a svoíe vložyla do koľysky bohын'ske. I bars pakaľo toto dzecko. I ne pišľa ku nemu. Tota druha baba zakazaľa, žeby nešľa ku nemu. A bohын'ka z daleka čuľa i ak plakaľo iei dzecko. I pryšľa ku vozu i šmaryľa iei dzecko a svoie

¹¹⁷ Litmanová, rozprávač 90-ročný starec Vislocký 26. 8. 1929. In: Панькевич, И.: Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей, с. д., s. 541.

vž'ała. I vadyła š'a kričala. Vidyš, tvoie dzecko ia pil'n'iu a moie
u kołysc'i płące. I užała swoje dzecko a tei babы zložyla do kołysky
i pîšla het.

Premieň

(*divak, odmena, kuklis, podvržtok, podhodnec*)

Na mieste charakteristiky tejto postavy uvádzame opis Pavla Dobšinského, ktorý približuje poverovú predstavu o bohynkách, ktoré vymieňali svoje nepodarené deti za zdravé ľudské najmä vtedy, keď sa nedodržali tradíciou predpísané zvykové normy v šestonedelí (šestonedielka opustila priestor za kútnou plachtou ešte pred vádzkou a podobne).¹¹⁸ Dieťa, ktoré bohynka podhodila a vymenila, bol premieň, ktorý nerástol, nechodil, nehovoril, bol neustále hladný a týral okolie krikom.

100.

Bohynky¹¹⁹ nočným časom ukradnú zdravé dieťa a miesto neho podložia svoje. Takéto dieťa je premieň: čím viac cica a žerie, tým viac vyschne na triesku, kožu zvráskanú ako starec, ruky a nohy ako paličky, len bruho veľiké mať bude; vrieskať bude naveky, ale slova neprerečie nikdá. Za onoho času vložili premieňa do hrnca a pristavili k ohňu, až stryga zľutovala sa nad jeho trápením, vzala si ho odtiaľ a odnesené dieťa navrátila. Jedni ale rodičia šli s premieňom na odpustky k Duchu Svätému. Cestou odpočívali kdesi pri močidle. Tu z močidla ozve sa ropucha: Quorsum, quorsum? A premieň odpovie jej: Ad Sanctum Spiritum. Otec nahnevá sa: Nuž ty doma ani slova a tuná už aj po latinsky znáš! I miknul premieňa do močidla. Keď vrátil sa domov, sedelo jeho vlastnie dieťa na ohnisku, krásne, červené ako žeriatok (žiaratok). Tiež matky chodily do kostníc prosiť od umrelých, by premieňu títo abo tučnosti dodali abo vzali ho k sebe. Tiež premieňa umyly, zaviazali do prutov a letorostov a tak čakali na novú s ním premenu. V susednej pri nás dedine Budikovanoch ešte len nedávno upiekli veľiký pletenec (mrváň, perac) a ces dieru či radšej prázdny stred tohto koláča pretiahli as dva tri ročné dieťa, ktoré za takýto premien považovali.

¹¹⁸ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska dostupná na <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/premien/> [cit. 6. 1. 2025].

¹¹⁹ Dobšinský, Pavol: Prostonárodné Obyčaje, povera a hry slovenské. Turč. Sv. Martin.: Tlačou Knihtlač účastinár. spolku. Nákladom vydavateľovým. 1880. Dostupné na Zlatý fond denníka SME 2007, [cit. 6. 1. 2025]. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodne-obycaje-zvyky-a-povery

Je všade rozšírená povera,¹²⁰ že nad ženou porodivšou majú moc zlé, tajné bytosti, ktoré jej i narodeniatku, kým je ono nekrštené a ona neuvádzaná, preškodiť môžu. Preto počas pôlohu (šestinedelia) nesmie rodička opustiť ložnicu, kde za plachtou svojou svadobnou zastretá a od sveta odlúčená, prinajmenej do týždňa, ale obyčajne niečo dlžšej, pod menom postel'kyne, sa zdržuje. Prvý, po minútí zvykom ustáleného času, jej východ z domu do sveta, v sprievode kmotry, je púť do kostola s dieťaťom v náručí, kde slávnostne privítaná a uvádzaná býva. Za nevádzanou, od odkvapu (podstrešia) ďalej sa odváživšou, ide vraj nešťastie, v obci oheň, v poli krupobitie.

Stáva sa vraj, že keď matka po pôrode zaspí, príde striga, alebo ký čert, ukradne materi dieťa a podstrčí iné jakési. To veľa jie, neraste, len hlava a brucho mu veľké, ani chodiť, ani vraveť neumie, ostáva nemé, chromé, zlostné. To je tá odmena, premieň, podvržťok, znachor, potvora, čudák, skrčeň, kukli, a jako ešte ináč takých úbohých nezdarok prezývajú.

Rozprávajú (v okolí baňsko-bystrickom): Jednej sa tiež tak povodilo; mala decko, už bolo mu na deviaty rok, a ešte ani nevavelo, ani nechodilo; musela ho tá nevoľná mater na chrbte nosiť, takého corgoňa, a neprestajme kŕmiť nenásytného žrúta. Už bola celá od neho vycivená. Čože ja už s tebou počnem?! Vzdychala, keď sa nič nepoprávalo a nič mu, čo ľudia radili neosožilo. Oprobujem ešte a pôjdem na púť s tebou, snád' sa Matka božská smiluje a pomôže, rekla, a pod', vzala ho do koša na chrbát i putovala.

Jako tak putuje, doputuje k mostu. Tu zpod mosta čosi vyzizne a „Vuhyn kuklis?“ zavolá. To z koša, natiahnuvši krky, sa ohlási: „Fárty púty!“

I, ty potvora čiasi! skrikne žena, keď sa ty vieš s čerom shovárať, hybaj v čerty! shodila ho s mostu.

Lebo keď ona nikdy slova od neho nedostala, a teraz počula ho cudzou jakousi rečou, s tajnou jakousi obludou, zahovoriť, už ho viac neuznávala svojím, ale takou hľa odmenou, rovnou tej oblude podmostnej.

¹²⁰ Šujanský, František v Slovenských pohľadoch, 1892, roč. 12, č. 11, s. 642. Obsah pozri JP, 5. zv., s. 175.

Však jej predsa ľúto prišlo, tej materi, išla si hľadať pod mostom decko a hľa, nastojte! našla si tam svoje milé, prvotné, spravedlivé, krásne dieťa – miesto zmizlej odmeny – potvory.

102.

Ráz tiež mala¹²¹ jedna také decko, už malo deväť rokov a slova neprimerieklo. Poradili žene, aby nakládla (rozčiniła) ohňa, miesto hrncou ale aby pristavila k ohňu škrupiny z vajec. To učiniač, ukryla sa. Keď to decko prišlo a videlo, nazdávajúc sa, že je samo, zvolalo: „Čo som, to som, starý čert, takých hrncov nevidel som.“ Tu vyskočila žena z úkrytu, a oborila sa naň: „Nuž teda, ty potvora, vieš vraveť?! No, počkaj, keď si to ty, čo si, nebudem ťa viac koiť.“ A brala sa, že ho do pece hodí. Vtedy vrátilo sa jej pekné dieťa, potvora uletela kochom.

¹²¹ Prepis rukopisného textu Františka Šujanského (LA SNK C 552, s. 50). Publikované v JP, 5. zv., s. 175-176.

Vodník

(*hastrman, topolec, vodný muž, vodná žena*)

Skupina antropomorfných démonických bytostí patriaca k prírodným démonom obývajúcim priestor vodných plôch. V poverových predstavách jednotlivých regiónov Slovenska mal diferenciovanú podobu. Jeho pôvod si ľudia vysvetľovali tak, že sa rodí z duše utopených ľudí. Spravidla išlo o starého muža so zelenými vlasmi, z ktorého kvapká voda (niekde iba z polovice tela alebo malíčka ľavej ruky). Predstavoval nebezpečenstvo pre ľudí, a to v tom, že okoloidúcich sťahoval pod vodu, topil ich a duše väznil v hrnčekoch vo svojom vodnom príbytku. Rukopisný nárečový slovník Ľ. Riznera z Bošáče fixuje verbalizovaný predstavu vodníka – hastrmana takto: *Hastrman, vodný muž, vodní človek, majúci svoj byt v riekach a potokoch. „Má to byť človjéčik duhých, zelených vlasov, v zeleném kabátku; sedáva nad hubšími vodami na starých vrbach a vid'a človeka, skáče do vody, kam 'o za sebú všelijakými hlatučkými rečmi vábí, ale neščasný, praj, ten, čto sa dostaňe do jeho moci“.*¹²²

103.

Voliar¹²³ pásol voly v Kubínskych horách pri plese, dobehnul ta vodný muž zpod Kriváňa z plesa a povedal mu, by prisvedčil, že do plesa ukryl sa tu muž so ženou. Videvší to voliar, prisvedčil mu: Vodný muž sľúbil mu potom veľkú odmenu, ak o chvíľku biele peny budú vystupovať na hladinu vody; ale tam veru vystupovali červené krvavé, na znak, že prehral a zabitý je odmenu sľubovavší vodný muž. Voliar teda utekal z toho miesta preč i so svojim statkom.

¹²² Rukopisný nárečový slovník Dialektický slovník bošácky Ľ. Riznera z roku 1896 uložený Literárnom archíve SNK v Martine pod signatúrou C 992, s. 126.

¹²³ Dobšínský, P.: Prostonárodné obyčaje, zvyky a povery. Turč. Sv. Martin.: Tlačou Kníhtlač účastinár. spolku. Nákladom vydavateľovým. 1880. Zlatý fond denníka SME 2007, [cit. 6. 1. 2025]. Dostupné na webovskej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodne-obycaje-zvyky-a-povery

104.

Hastrman¹²⁴

V potoku pod Boky vyše Z. Podhradia ukazoval sa vodný muž s dlhou ovislou bradou. Hneď ho videli ľudia nahého, hneď zase v halene a s jedného boku haleny mu voda odtekala. Keď sa tam často ukazoval, nechcely ani ženy na hríby chodiť, čo sa ho bály; lebo hastrman je zlý a ľudí ťahá do vody.

105.

Hastrman¹²⁵

V predešlé roky častejšie chodievali robotníci z Bošáckej Doliny na celé leto do Dioségu. Ubytovatí bývali v maštaliach a šopach. Raz sa rozniesol chýr, že z blízkej vody každú noc vychádza hastrman, a spiacich robotníkov pokúša, za pelce nôh ich poťahuje a jim nohy prehadzuje. Dost' sa nastriežili, ale nemohli ho vidieť, až raz zazreli bratátého chlapa v halene, s ktorej na jednom boku voda odtekala, utekať k vode, a počuli ho kričať: „Jano, Juro, Adam!... a potom ho videli skočiť do vody a tam sa pohrúžiť a zmiznúť. Na tretí deň sa v tej vode jeden mládenec zatopil.

106.

Vodný muž v Drietome¹²⁶

Stará Danielčíkova išla raz v lete poľom a videla pomedzi reží sa vliecť štvornožky nahého muža s veľmi dlhými, rozčuchanými vlasmi, s ktorých voda cícerkom otekala. Ona myslela, že je to dajaký opilec, a keď pobehla, aby sa mu do tváre nazrela, ten muž sa s velikou rýchlosťou rozbehol k potoku, tam do hľbokej rone sa hodil a zmizol.

¹²⁴ Zemianske Podhradie, prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 39), rozprávačka Geľka. Publikované v JP, 5. zv., s.171.

¹²⁵ Bošácka dolina, prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 49), rozprával Jan Zamec-Geľo. Publikované v JP, 5. zv., s. 171-172.

¹²⁶ Drietoma, prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 119), rozprávač nie je uvedený. Publikované v JP, 5. zv., s.172.

Vodná žena¹²⁷

Keď Katrák aj s bratom išli pod Lobičku v noci na veselie vedľa potoka po chodníčku, videli po druhom brehu potoka kráčať vysokú bielú ženu, celú do plachty zakrútenú. A keď tak hodnú chvíľu išli, a tá žena vždy s druhého brehu s nimi rovný krok držala, prišiel na nich strach. Tu zavolala biela žena na nich: „Jano, Juro, dze id’ete?” Juro odpovedal: „Na veselie pod Lobičku.“ „A čo byste ta chodzili,“ riekla žena, „však tam žiadného veselá nenie. Pod’te sem za mnú!“ „A čo bysme my za vami išli,“ povedal Jano. Že ale tá biela žena bola za vodou, nemohla jim ublížiť, ale sa ztratila v húští. „Keby sme boli za ňú išli,“ doložil Jano Katrák, „bola by nás lebo ve vode lebo v hore zmárnila.“

¹²⁷ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 109). Rozprával Katrák-Zámečník. Publikované v JP. 5. zv., s. 174.

Neobvyklé zvieratá

Drak

(šarkan, šarkaň, šiarkan)

Zoomorfná bytosť podobná jašterovi s krídlami, s jednou alebo viacerými hlavami chrliacimi z pysku oheň, s jedovatou krvou. „*Drak, bydlící v podzemných dírach představuje se ozbrojený ostrými drápy, s tělem mohutným, opancerovaným, buď bezkřídlý, nebo okřídlený, troj i více krát trojhlavý, často z tlamy oheň a dým vypouštějící.*“¹²⁸ V poverových rozprávaniach lietala drakovi čiernokňažník v tmavých oblakoch, vyvolával búrku a víchor, mal podobu ohnivej reťaze, lomeného alebo guľového blesku. V slovenských mytologických naratívoch sa drakom stáva i kráľ hadov alebo had, ktorý sedem rokov nevidel človeka, nepočul ľudský hlas či zvuk kostolného zvona. Pretrvávala predstava, že z hada vyrastie drak a z draka šarkan. J. L. Holuby na základe svojich etnografických výskumov opísal šarkana takto: „Šarkan je okřídlený, často 3-6-9-12-hlavý, i víceocasý; křídla jeho spomínají některé pohádky, jako peřím porastlá; obyčejně ale představují se křídla šarkaní, jako netopýří. Když šarkan ponad hory letí, a ulomí vrch jakéhokoli stromu: ten z toho úlomu nikdy více nevyzdraví, ale od něho bere porušení a hnije, až i celý strom uschne. Kudy šarkan ponad hory letí, všudy značí jeho cestu průh rozlámaných stromů. Letíli černokňažník na šarkanu po nad dědinou, řekne mu, že se vznáší nad horami; a letíli po nad horou, řekne mu, že letí na dědinou; nebo kdyby šarkan věděl, že letí po nad dedinou, způsobil by ocasem takou povíhřici, žeby ani jedné chalupy nahromadě nezůstalo.“¹²⁹ Folklórne texty dokladujú, akých kolosálnych rozmerov si ľudia draka predstavovali.

¹²⁸ Holuby, J. L.: Hadi, draci a šarkaní v podání lidu slovenského. In: Národopisný sborník československý, 1898, Sv. 2, s. 59; uverejnené aj Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 452.

¹²⁹ Holuby, J. L.: Hadi, draci a šarkaní v podání lidu slovenského. In: Národopisný sborník československý, 1898, sv. 2, s. 59; uverejnené aj Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 452).

Drak a Černokňazník za Budišovou¹³⁰

Nebohý Stacho za Budišovou mal celkom čiernu kravu, ktorá pasákovi každé poľudnie od ostatnej lichvy ušla do hory k jednému pňu, z podktorého vychádzal starý hadisko, z ktorého sa už drak robil, a kravu vycecal. Potom sa krava k ostatným brátila. Keď sa to viacrazy opakovalo, dal sa Stacho pasáka hrešiť, že prečo mu tú čiernu kravu každý deň vydája. Pasák sa božil a klial, že on kravu na poli nikdy nevydôjil, ale že mu každé poľudnia uteče do hory a o chvíľu zase sa vráti s prázdnyim vemenom. Stacho tomu nechcel veriť, a na druhú ráno priviazal krave na krk zvonec, a keď bola lichva vyhnatá, vzal sekancami naplnenú a nabitú flintu, a šiel špehovať pasáka. V húšti na kraj hory si sadol, a striehol, čo sa na poľudnia bude robiť? Jak slnko stálo na poľudnie, rozbehla sa krava od stáda do hory, a Stacho bokom za ňou. Tu videl, že krava pri jednej hrubej klade zastala, z pod ktorej sa vytiahol hadisko, už v draka vyrastajúci, a kravu vycecal. Jak krava odišla, namieril Stacho na hada a odstrelil mu hlavu, ktorá sa váľala po zemi, a z hada len tak syčalo mlieko, jako z konvy. Stacho nechal hada i s hlavu tam, a utekal domov plný strachu: že čo z toho ešte byť môže. Doma sa počal radiť s domácimi i so súseďmi: čo robiť, keby tak Černokňazník prišiel? Tí mu poradili, aby si len prichystal vajco od čiernej sliepky a mlieka od tej čiernej kravy, a to Černokňazníkovi dal. Na druhý deň prišiel Černokňazník k Stachovi a riekol: „Gazda! Prečos mi môjho koníka zabil?“ Stacho sa vyhovárал, že nevedel, že je to jeho koník, a podal Černokňazníkovi vajco od čiernej sliepky, a ponúkol ho mliekom od čiernej kravy. Tomu sa Černokňazník zaraďoval, a riekol mu: „Dobre si si poradil; ale bez pokúšky ťa predsa nenecháme, lebo ti s hlavy strhneme širák.“ Stacho povedal: „No, však to tak velice zle nebude.“ Ale sotva odišiel Černokňazník, strhla sa tak hrozná povýchrica, že Stachovi strechy s domu a so stodole pozhadzovala, na márne zdrapy roztrhala a široko ďaleko po roľach a lúkach porozvláčala, že ani jedného celého dašku nezostalo.

¹³⁰ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515 s. 59). Rozprával J. Zámečník. Dátum ani miesto zápisu sa neuvádzajú. Text je publikovaný s miernymi úpravami aj v publikácii Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 448-449. Pozri aj JP, 5. zv., s. 188 a v časopise Český lid, 1897, roč. VI, s. 147-148.

109.

Šarkan' Ďurii¹³¹

Išľi strľcove tatrane i ieden strľlec trafľl na iednu iamu i vľeťľl. A tam byľ šarkan' Ďurii. No ta iak š'a tomu šarkan'ovi chťľlo iisty, to tam byľo tak, iak stopok abo derľuka. I pišľo i ľizal toto. Iak ša naľizal ta potľm ľah do kuta ta streľcovi ne robiľ nyč. Iag byľ hoľodnyi i tot strľlec pišľo i ľyzal i sytyi byľ s toho. Tam byľ za douhyi čas. I potľm i ak i uť tot hadisko rušal otamal' i kričal. Źe štos za i eden. I a, hvaryt, dauno sidžu a n'ťt mia chto vym'aty ot hensaly (s toi d'ury). I skryčal tot na verchu. Iag bude stavaľ tot had do hory, Źeby ša ho ulapiľ dobrľ, Źebyš nechpaľ i vyťah ho na verch. I š'al na ne Iak ša rušyľ ottamal' do povľtru, ta ho zan'ťs ať do takoi kraiiny, što any beš'ľdovaty' neznaľ s tamtyma ľud'mi i o Źebranyim chľľbľ domu pryšľo.

110.

Šarkan na Tematľne¹³²

Ked' eťte na zámku tematľnskom pľni bývali a mali mnoho sluhov, dal raz pľn vťetkľm sluhom na jeden sviatok piť vľna, koľko sa jľm len chcelo. Jeden zo sluhov sa opil a začal veliký lom robiť. Nato sa pľn nahneval, a rozkázal ho zavriet' do pivovľru, v ktorom sa uť dávno piva nevarilo. Zatvorený tam čušal za chvľľu, ale potom sa dal do velikého kriu: „Pre Boha, pustite ma, lebo ide jakľsi nezdoaba na mňla!“ A to sa z popod ze, e šarkan ťahal do toho pivovľru. Sluhovia beľali pľnovi oznľmiť, Źe ten zatvorený s velikým krikom prosľ, aby ho vypustili, lebo Źe nezdoaba ide na neho. Pľn ale riekol: „Len ho nechajte, nech sa vykričľ, vľak potom ustane a bude ticho“, a nedovolil ho vypustiť. Na druhý deň aš kľzal toho nezbednika vypustiť. Ked' ale dvere do pivovľru otvorili, nenašli zatvoreného sluhu len čiřmy a pľr kostľ, lebo ho šarkan zořral. Hned' to oznľmili pľnovi, a iľiel sa aj on na ten zľzrak podľvat'. Jako tak po pivovľre chodil aj so sluhami, videli tam velikú, hľbokú dieru do zeme, cez ktorú šarkan vychľdzal.

¹³¹ Litmanovľ, rozprľval 90-ročný starec Vislocký 26. 8. 1929. Publikovanľ v Пaнькевич, И.: Укpaїнськи говори Пїдкарпатськї Русї i сумежних областей, с. d., s. 540.

¹³² Zemianske Podhradie, prepis rukopisného zľpisu J. Ľ. Holubyho (LA SNK C 515, s. 46), rozprľval Jľn Šteľko. Text je publikovaný s miernymi ůpravami aj v publikácii Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovľt Holuby. Nľrodopisnľ prľce. Bratislava: Vľdavateľstvo Slovenskej akademľe vied, 1958, s. 449 a v časopise Český lid, 1897, roč. VI, 148-149. Pozri aj JP, 5. zv., s. 187.

Pán tomu nechcel veriť, ale urobil probu: dal do pivováru zatvoriť ovcu; a keď sa ta prišli ráno podívať; uš ovca bola zožraná. I umienuili si, že toho šarkana chytia. Nastavili tedy silné železá, do ktorých dali zabitú ovcu, a železá priviazali silnými reťazami, aby jich šarkan do diery neodvliekol. Ráno našli šarkana v železách chyteného, ale ešte živého; a keď ho silnými reťazami pozväzovali; dali ho na dvoch pároch volov vyvliecť z pivovári. Cestou velice šľahal ocasom, tak že voly ledva boli v stave, vyvliecť ho na dvôr, kde ho potom strelbou a veľikými drúky zabili, a zabitého odvážili; vážil peť centov.

111.

Drak na Beckovskom zámku¹³³

Keď ešte vo dvore Beckovského zámku bola hlboká studňa, býval v tej studni starý šarkan, ktorý mal na bokoch tela veľké hrče vyrastené, lebo sa už drak z neho robil. Kedykoľvek ten šarkan z tej studne vychádzal. vždy sa až múry zámku triasly. Cez poľudnia vychádzaval na múr, tam sa rozťahol, zohrieval sa na slnku a tam aj v teple spával. I vybralo sa 5 smelých, silných chlapov s flintami, ktorí na šarkana striehli, a keď ho vystriehli že zaspal: vystrelili razom doňho, a tak dobre ho trafili, že sa s múru svalil na zem a tam sa marné kusy roztrhal. Od vtedy viac šarkana nebolo vídať na zámku.

112.

Drak v Štvrťanskom močiarí¹³⁴

Medzi Štvrťkom a Bohuslavícami sú močiare, a miestami hlboké tone, morské oká, e menšie priehlbiny, mútovníky. Keď raz kosci na pánskej lúke trávu kosili, vyliezol z morského oka veľký drak a riekol koscovi: „Sadni si na mňa!“ Kosec naľakaný ani sám nevedel, jako sa to stalo, vysadol na draka, ktorý s ním vyletel vysoko a odniesol ho ďaleko za Váh, a tam sa s ním spustil na zem. Kosec, keď k sebe prišiel, videl sa v širom poli, kus nižšie Beckova, ale draka tam už ne-

¹³³ Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 8), rozprával Jan Štefko v Zemianskom Podhradí. Publikované v Český lid, 1897, roč. VI, s. 147. Pozri aj JP, 5. zv., s. 187.

¹³⁴ Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 60), rozprávač nie je uvedený. Publikované v Český lid, 1897, roč. VI, s. 149. Pozri aj JP, 5. zv., s. 186.

bolo, a ani nevedel, čo sa to s ním porobilo. Sebral nohy na plece a ponáhlal sa domov, kam až na druhý deň prišiel.

113.

Drak v Tovarníkoch¹³⁵

Jeden bíreš čosi pánovi prekotil v Továrníkoch, ktorý ho dal zatvoriť do starej, opustenej pivnice. Ten, ktorý ho ta zatváral, jak odchádzal odo dverí, počul toho bíreša velice kričať, a keď to pánovi povedal, ten riekol: „Nechaj ho len ta; čo ťa po korheľovi! Však keď vytriezvie a sa vykričí, bude ticho.“ Na druhý deň, keď išli zatvoreného vypustiť a pri dverách počúvali: bolo v pivnici ticho a na zvolanie sa ten zatvorený neohlasoval. A keď dvere otvorili, našli tam z toho bíreša len pár kostí a čižmy, a v kúte pivnice veľikú dieru. Že tam potom probovali ovcu zavreť na noc, a do rána bola sožraná, hneď vedeli, že je v tej pivničnej diere drak. Pán poslal do Viedne pre mašinu, ktoru toho draka po kuse z diery vytrhali, diery zamurovali, a mali od draka pokoj.

114.

Zo Senohradzi¹³⁶ (*dnes Senohrad*)

Bola ena dovica na Selešťach a mala dúch senou a chodievau tam k tēj dovici edon žobrák nocúvati. Tèn žobrák prišou taz k enemu pánovi a tam si pýtau almužnú. Hodiu ten pán tomu žobráku grajciar, a to sa tomu žobráku videlo málo, tak mu žobrák vyhodiou dva grajciare. Tomu panu se to za potupu videlo, že mu žobrák dau dva grajciare naspak, poviedaū: „Počkaj huncút.“ Daū vytiahnutí dereš a dau žobráku šest' palic. Aj ich tèn vydržau.

Potom stau žobrák z dereša a poviedau pánu. Pane, o tretí den ma čakaj, do hostine ťi prídem. Tén žobrák tajšou gu tej dovici do Selešťian a tá mala dúch senou. Kod k dej dovici prišou, senovia neboli doma. A opýtau sa: „Deže sa ťí vaši senovia?“ „Jaj stari otec, deľako sa tí.“ „A deže sa?“ „Tam a tam kosia deľako, ale ľen mi povecte, de

¹³⁵ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 60), rozprávač nie je uvedený. Pozri JP, 5. zv., s. 187.

¹³⁶ Zápis S. Cambela. Rozprával Mišo Podobni, 81-ročný, rod. a obyv. v Senohradzi. 30. septembra 1900. Publikované KŽ, s. 408-409. Pozri aj JP, 5. zv., s. 190-191.

na kerej strane. Ved' ich ja nájdem.“ Tak tašou a našou ich chytro. Kod prišou k nim, de kosili a poviedau t'en žobrák: „No, chŭapci, podte so mňou a de starej otec? Netrápte sa niš len pote so mňou, já vám tak dobre spravím, čo naveky aj vašej famílii bude osožiti.“ Ale oni sa preca obávaŕi, nechcel' i iti. „Pote chlapci so mňou, dobre ve scem, ale edon poviedau: „Já, starej otec, nepojdem, lebo neviem de.“ Ale mlačí poviedau: „Vejmeno Božie, starej otec, ja pojdem s vami.“ A tén starej nešou. Potom tajšou žobrák s tym mlačim senom do jánouskych hôr. Prišli tam do tych hôr i prišli g enemu veľ'lymu bralu ako kostvoľ. Tam odvaliŭ žobrák edon kámeň z brala, de bole dvere do brala. Tén čeladník bou (v) strachu. „No sen môj, ja tajdem do tejto diere a vyvediem eneho šarkana vo'z téj diere.“ Kod ho vyviedou vo', dau na toho šarkana kantár aj sedlo a potom ho nahau pred tou dierou a on, žobrák išou do diere. A potom mu poviedau: „Chlapec môj, kod' zakričím z tej diere, že be ti na koni bou kantár aj sedlo, žebe si hotovej boŭ. Po tretí raz zakriknem, abe si na koni bou a sa ber!“ Kod tretí raz zakrikou, už tén šarkan v nohách bou. Pod janouskyma horami sa strhou oblak, stála sa povetrica. A tá povetrica bou tén šarkan s tym čeladníkom a tomu panu, čo dau žobráka biti, tá povetrica šetok kaštieľ aj pole šetko zo zemou strepala. Tak žobrák prišou k nemu na tretí den (*na*)¹³⁷ hostinu.

¹³⁷ Doplňame *na* kvôli lepšej zrozumiteľnosti, pravdepodobne je v rukopise vynechané.

HAD

Had je jednou z kľúčových zoomorfných bytostí, ktoré sú v tradičných predstavách spájané s ambivalentným symbolickým a mytologickým obrazom. Spájajú v sebe ochranné (apotropajné) ale aj škodlivé a nečisté diabolské vlastnosti. Chtonická prirodzenosť hada spájala so svetom mŕtvych, s dušami predkov. K nadprirodzeným atribútom obrazu hada patrí napríklad koruna na hlave – tento obraz sa často vyskytuje v démonologických naratívach o kráľovi hadov. Vo vybraných folklórnych textoch sa stretávame aj s motívom lízania (zázračného) kameňa, ktoré malo hadom priniesť silu a zaručiť spánok až do jari. Hady sa často spájali s čarodejníkmi, ktorí a hadoch mohli lietat' a rozumeli ich reči, starý had sa mohol premeniť na draka. Osobitný typ predstavuje tzv. domáci had, domový gazda, starý dedo, starý gazda (o tom bližšie v časti Ochrancovia domu...).

115.

Kráľ hadov¹³⁸

Jeden ovčiak pásaval po grúnoch ovce, a žena mu do poľa nosievala každý deň jedlo. Raz vyhnal ovce z košiara a prišiel s nimi okolo poludnia k jednej skale, a keď sa mu tam ovce dobre napásaly, ľahol si na trávu, a díval sa na tú skalu. Zrazu sa skala otvorila, a z otvoru sa vyrojilo veľiké množstvo hadov, a naposledy sa vytiahol veľiký hadisko, tak tlstý, jako ten ovčiak. Ovčiak sa díval a tých hadov, jako si každý z nich odtrháva po lístku istej zelinky, a jako sa zase všetci do jedného v tej skale potratili, a skala sa za nimi zase zavrela, že neostalo po tom otvore ani znáčku. Keď sa ovčiak zo strachu a zadivenia prebral, vstal a hľadal aj on na tom mieste, kde hadov rozlezených bol videl trhať lístky tej zelinky, tú zelinku; a keď ju našiel, prikročil k skale, ktorej sotvá že sa dotkol rukou, už sa otvorila. Jak dnu vkročil, skala sa za ím zavrela, a on sa videl v krásnej, jako zo samého zlata uliatej izbe. Na prostred izby stál zlatý stôl, na ňom ležal ten veľiký had, a okolo stola po zemi ležali pozvíjaní mali hadi. Od strachu a prekvapenia neosmelil sa ani slova povedať, len sa zakrútil do halený a ľahol si medzi tých

¹³⁸ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 72-73), rozprával Janko Zamec. Publikované aj v Národopisnom sborníku československom, 1898, sv. 2, s. 63-65. Pozri JP, 5. zv., s. 183.

malých hadov a tam zaspal. Keď sa zobudil, sypali sa mali hadi ven, a aj kráľ hadov počal sa so zlatého stola hýbať. Ovčiak riekol: „Čo ja tu sám budem robiť? pôjdem aj ja ven.“ Ale starý veľiký had mu povedal: „Prv ťa nepusím, zakiaľ mi nebudeš prisahať, že nikomu nepovieš, čo si tu videl.“ Ovčiak, aby sa mohol ven dostať, voľky-nevoľky prisahal: že nikomu nevyzradí, kde bol a čo videl: a tak ho had pustil von. Keď sa dostal ven zo skaly a k domom sa ubieral, videl neďaleko od skaly svoju ženu ovce pásť, a keď sa jej prihovoral, ona sa mu velice divila, že de bol za celý rok, lebo že už celý rok ona sama ovce pásavá, keď jeho za strateného a mrtvého držala. On jej nechcel povedať, kde bol, lebo mu to prísna prisaha zabráňovala. Keď ho ale žena neprestajne nabávala a otázkami svojimi naňho dobíjala, konečne jej povedal, čo sa s ním porobilo. Ba večer dohnali ovce do košiara, a ráno zase sám ovčiak vyháňal ovce na pašu. Okolo poludnia, kde sa vzal – tu sa vzal: stál pred ním veľiký had osedlaný a s kantárom a riekol ovčákovi: „Ty si prisaho nezadržal a vyzradils, čo si vezradit' nemal. Teraz si sadni na mňa!“ Ovčiak si musel na hadisko vysadnúť, a ten s ním vyletel tak vysoko, že ani zeme nevidel, len oblaky pod sebou, a škovránka počul spievať. Had mu riekol: „Tebe už nikto nepomôže, len ten vtáčik by ti mohol spomôcť.“ V tom vyletel vtáčik okolo a ponad hada a ovčiak ho zaprosil: „Ach, vtáčik môj, pomôž mi!“ Vtáčik vyletel ešte výš, a keď sa k drakovi spúšťal dolu, mal v zobáku list zlatými literami popísaný, ktorý hadovi – drakovi vložil do tlamy. Na to sa had spúšťal vždy niž a niž, až sa spistil s ovčiakom až pri samom jeho košari. Tam riekol ovčiakovi: „Teraz si zachránený, ale aby si sa viacrazy neopovážil do takých vecí sa miešať, ktoré sa ťa netýkajú a do ktorých ťa nič neni,“ Ovčiak sliezol s hada, vrátil sa k svojim ovciam, a žil so svojou ženou ešte dlho a pásol svoje ovečky, a žije a pasie jich dosiaľ, jestli ešte nezomrel.

116.

Hadi¹³⁹

Geľka-Zamcová išla jako dievča raz v lete bosá do Červeného pri Podhradí na drevo. Jako tak sbierala suché ráždie po hore, zazrela v zemi dieru, z ktorej sa vytočil had. Ona hodila po ňom kameňom po

¹³⁹ Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 73), rozprávala Geľka.

trirazy, a had po trirazy silno zapískal; po treťom zapísknutí sa na všetky strany otváraly v zemi diery, z ktorých sa mnoho hadov povytáčalo, a jeden z nich mal na hlave korunu, vrch hlavy a uši bielé. Tých hadov za Geľka-Zamcová velice naľakala, a utekala, čo je para stačila domov, a od tej doby nikdy viac bosá nechodila do hory.

117.

Z Bátoviec¹⁴⁰

Bola jedna dovica a mala jednu dioučku a išla s ňou na vinicu. Ako išli po ceste, tak jednyho hada videli a ho chytili. A doniesli ho domoŭ, že si ho budú chovať, lebo bou pekný. Tak ho dali do jedného veľkého suda a chovali ho ždy. Keď už bou náramne veľký, umrela tej diouky matka. A pri smrti matkinej zabudla diouka na hada. A ho nekrmila. V susedství mali mládenca, kerý si mau tú dioučku ziať. Rodičia mu povedali, aby išou ta spať, že je samotná. Išou ta. A ľahou si k nej na kraj na posteľ a obidvaja zaspali. Had bou hladný, prežrau sa popod prahe a prišou k ním. Vytiahou sa na posteľ, a vycopau ím obidvom krú z hrdla. Ráno rodičia syna nemohli doma vyčkat'. Išli do susedou a na oblok videli hada velmo veľkého, skrúteného naprosred izbe. Velmo sa zdurili, išli po flintu a strelili doňho. Ale ho nastrafili a ujšou popod prahe do hory. Diouku a mládenca pochovali. Dom prišou do predaja. Kúpiu ho jedon čižmár. Ten mau tri malye deti. Raz v lete odišou na vinicu pre deti na čerešne. Aj mať voľade odišla a deti sa hraly tuvon z izby. Keď prišla domov, z trích ani jedno nenajšla doma, šecke tri skapaly. Otec prišou z vinici s čerešňama pre deti a dovedovau deti. Ale mať, že ona nevie, de sa podely. Tak ich daly hľadať aj bubnovat', ale ích nikdá nenajšly. Len v jeseň, keď napadaŭ mladý sňah novec, išou čižmár do hory, že id'e na drevo. Prišou k jednemu dubu práznemu a videu ako sa tam blištia veľkje oči. Utekau hned' do dediny, že tam a tam v hore v dube je voľako veľkô zviera. Prišli pány s flintami na koňach a strielali na hada a tèn sa vyhodiu von. Taký bou veľký, že ho ledva rozstriel'ali. A v tom dube najšli kostičky z tých čižmárových trích detí, keré ta odvliekou. Z toho je naučenia, aby sme divje zvery do domou nenosili, ale ích v hore nahávali, de ím pánboh mesto vykázau.

¹⁴⁰ Zápis S. Cambela. Rozprávala Zuzana Píroška, rod. a obyv. v Bátovciach. 26. septembra 1900 u p. uč. Vend. Fabiana. Publikované v KŽ, s. 427, pozri aj JP, 5. zv., s. 191.

Ochrancovia domu

Domáci duch, domáci had

(domový gazda, starý dedo, starý gazda)

Tradičné démonologické predstavy fixujú bohatý systém ochrancov domu, majetku, hospodárstva. Jedným z nich je tzv. domáci had, domový gazda, starý dedo, starý gazda. Ide o hada, ktorý žije v okolí domu alebo pod prahom domu, v stene alebo v komore a spájal sa s dušou prvého gazdu. Jeho prítomnosť zaručovala prosperitu, zdravie, bohatstvo v rodine. Ak had zomrel, alebo ho niekto nedopatrením zabil, v rodine sa stalo nešťastie.

118.

V jednom¹⁴¹ dome v Podhradí mali hada „pána domu“, ktorý s dievčatom na násype z misky mlieko s krúpkami pojedajúcim, mlieko s misky pijaľ, a dievčatko mu rieklo: Nielen mliečko, ale aj púpty (krúčky) jedz!“ Hada zabili: na to dievčatko zomrelo.

Janička mala kravu, ktorú had cecával. S poľa krava vždy utekávala domov a ľahla si v maštali, a had jej mlieko cecal. Janička sa veľmi božila, že ho na vlastné oči videla. Hada zabili, ale krava chudla, tak že ju predať museli, a len 20 zl. za ňu dostali. Takého hada nesvobodno zabiť, lebo sa v dome stane škoda.

119.

Had¹⁴² cecával v maštali kravu; keď ho preľali, krava „na triesku vyschla“, tak že ju za 12 zlatých predať museli. V každom dome musí byť had, lebo ten je gazdom, kde hada v dome niet, tam sa hospodárovi nedarí.

¹⁴¹ Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 44), rozprávač nie je uvedený.

¹⁴² Prepis rukopisného zápisu J. E. Holubyho (LA SNK C 515, s. 47), rozprávač nie je uvedený

Domáci škriatok

(zmok, bôžik, kosper, džmil')

Postava domáceho škriatka alebo zmoka predstavuje démonickú bytosť zvyčajne v podobe čiernej sliepky alebo čierneho zmoknutého kuraťa. Svojmu majiteľovi nosil peniaze, obilie a zveľaďoval gazdovstvo. J. L. Holuby uvádza: *„Kto chce mať v dome Škriatka, aby mu peniaze nosil, za deväť dní nesmie sa ani umývať, ani česať, ani modliť; na deviaty deň musí cez deväť prielazov na plotoch zadkom preliezť, tam ho potom bude čakať Škriatok v podobe čiernej sliepky a opýta sa ho: „čo žiadaš?“ Keď svoju žiadosť prejaví, musí Škriatkovi vlastnou krvou podpísať svoju dušu alebo „ťažkej svojej ženy“ ešte nenarodené dieťa a žiadosť jeho bude splnená. Škriatok chodieval vo dne v podobe čiernej sliepky alebo „zašubraného“ kuraťa po dome, v noci lieta v podobe ohnivej reťaze dolu komínom do domu. Kto od čiernej sliepky vajce za deväť dní pod pazuchou nosí a za ten čas ani sa neumýva, ani nečesá, ani nemodlí a potom to vajce necháva za deväť dní uložené v konskom hnoji, tomu vyľiahne sa z neho Škriatok. Škriatka aj Zmokom zovú.“*¹⁴³ Niektoré sužety mytologických naratívov prinášajú zmienky o tom, že bol stelesnením samého čerta a jeho majiteľ mu musel krvou upísať svoju dušu, ktorú vzal po smrti do pekla. Škriatka nebolo ľahké sa zbaviť, človek mu musel zadať nesplniteľnú úlohu (nanosiť obilie na deravú povalu alebo vodu zo studne s deravým vedrom). Vtedy sa od zlosti rozliat na kolomaž, alebo musel ujsť inde. Mohol ho tiež zavinúť do novej šatky a odhodiť pri chodníku. Kto takto pohodeného zmoka vzal, stal sa jeho novým majiteľom. Pavol Dobšinský podáva opis zmoka takto: *„Zmok i Zmak. V podobe umoknutého kurčat'a priplichtí sa k ľuďom, žerie sám veľa, ale i vláči zbožie a peniaze do domu, kým v práci nepretrhne a nerozpukne sa. Ináč zprostiť sa ho nemožno. Aj v podobe ohnivých reťazí spúšťa sa dnu kochom do domov, keď peniaze nosí hospodárovi. Kto nenadále zmáha sa a bohatne, o tom hovoria, že mu zmok peniaze vláči.“*¹⁴⁴ Podobnú úlohu

¹⁴³ Prepis rukopisné záznamu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 50). Publikované aj Mjartan, J. (ed.): Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 341 alebo Slovenské pohľady, 1892, roč. XII, č. 1, s. 36.

¹⁴⁴ Dobšinský, Pavol: Prostonárodné Obyčaje, povera a hry slovenské. Turč. Sv. Martin.: Tlačou Knihtlač účastinár. spolku. Nákladom vydavateľovým. 1880. Dostupné na Zlatý fond denníka SME 2007, [cit. 6. 1. 2025]. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodnie-obycaje-zvyky-a-povery

s rovnakými vlastnosťami plnil aj bôžik, o ktorom sa zmieňuje Ďuro Benčík v Slovenských pohľadoch: „*Bôžik. O tomto som sa málo dozvedel. Tú rollu hrá, čo od Dobšinského spomenutý pikulik; totiž keď sa niekomu darí voľačo, zvlášť keď pri kupčení má šťastie, povedia na takého človeka, že „má bôžika vo vačku“*“.¹⁴⁵

120.

Zmok¹⁴⁶

Zmok je kura. Z najmenšieho slepačieho vajca sa vyliahne, keď ho človek pod pazuchou nosí. Ktorý človek vyliahne zmoka, ten ho musí aj chovať, lebo je jeho majetkom. Chová ho tak, že mu z každého jedla pod stôl čapne a zmok si to tam najde. Potom všeličo nosí gazdovi, čo si len žiada. Aj rozprávať vie. Vždy sa spýta, čo má doniesť. Na čom je krížil, to nemôže odniesť. (*Preto sú na Uderinej krížiky po susekoch, kde ľudia držia obilie, aby im ho zmok neodnosil.*) Vo vačku gazdovom sa zdržuje, ktorý, keď ho má pri sebe, veľa zvládze, tak že „aj 100-centový voz prevrhne.“ Zmok ten v noci chodí, a dá sa aj vidieť, keď človek zavolá naňho, že je pekný šuhaj, ale keď ho zmokom zovie, tak nie. Keď sa zmok ukáže, ako letí, tak je ako ohnivý pavúz na nebi, k ktorého iskry púkajú. (*Keď hviezda spadne, na Uderinej povedia, že to zmok letí.*) Chvost mu je ohnivý. Kde uletí, tam majú zmoka. Kým človek má zmoka pri sebe, dotiaľ nemôže umrieť. Striasť sa ho je veľmi ťažko; človek ho musí alebo potajomky predať, alebo mu dať takú ťarchu nosiť, že sa pretrhne. Jestli majiteľovi zmoka nepodarilo sa zbaviť sa ho spomenutým spôsobom, tak neumrie. Kým mu na smrteľnej posteli nepodá dakto ruku, a potom k tomuto prejde. Ak sa takýto človek nenajde, tak umierajúcemu dajú metlu do ruky a tá prevezme zmoka. Metlu potom vyhodia!

¹⁴⁵ Slovenské pohľady, 1896, roč. XVI, č. 4, s. 251-252.

¹⁴⁶ Text z Uderinej podľa rozprávania Ďura Benčíka, ktorý bol vytlačený v Slovenských pohľadoch, roč. XVI, 1896, s. 251-252. Rovnaké rozprávanie preberá S. Cambel, nachádza sa v jeho rukopisnej pozostalosti (LA SNK C 973) S. Cambel tiež odkazuje aj na vytlačený text v Slovenských pohľadoch. Publikované v KŽ, s. 298, JP, 5. zv., s. 157.

121.

Škrátok lebo zmok¹⁴⁷

Vajce ot čiernej sliepki dá sa do nového hrnca, hrnčeka (hrnčok); vloží sa do neho konské lajno, trus teple, zozbjerani na krížnej ceste, a to vajce sa do neho vloží a prisipe sa zase tím trusom, a tak zriadené položí sa za pec alebo na iné miesto pokojné, a tam časom má sa s neho viliahnut škrátok, zmok. Tak som to počul.

122.

Škrátek¹⁴⁸

Stará Mitánková mi rozprávala, že jako dievča sedela raz v Šimárovcách „na Baďurovci“ v humne na jar aj s inými deťmi a ženami, keď z rázu čosi s veľikým hrkotom ze zeme vyletelo, jako ohnivá reťaz, aj to tak hrčalo jak reťaz a s veľikou rýchlosťou sa to pomedzi stromy hadilo za potok, na malú stranu, až k Adámaťom. Ľudia hovorili: „To ide škrátek.“ Keď som jej povedal: „Kto zná, čo sa vám zazdalo alebo snivalo?“ velice tvrdila, že však to nevidela len ona sama, ale všetci, ktorí v tom humne sedeli. – Raz, vraj, videla škrátka v doline neďaleko Chajov v plote, v podobe zmoklého, maľičkého, opišcaného kurat'a; a keď ho chcela zpod plota vziať a k Chajom doniesť, povedali jej ostatní, ktorí s ňou išli: „Čo ťa po ňom, nechaj ho: to je škrátek!“

123.

Vi tiež, ujče¹⁴⁹, ničomu neveríte. No dzivajte sa. Jeden raz, keď som bola u strinkej na Myjave, išla som samotná domom jako prst. Počkajte, aby som vás neošálila, kolko mohlo bit hodzín. No, keď som bola na pol cesti, mohlo bit pol devätej. Čo vám tiež nevidzím? Jenno kurátko piskotalo na hrackej. Ale, praj, chudátko, mislím si, do ho vie, jako sas sem dostalo; a viete, na podzim bolo, a dost chlanno. Len som

¹⁴⁷ Z Oravy z rukopisného zborníka Júliusa Bonáryho z r. 1909 (LA SNK C 534, s. 110). Publikované v JP, 5. zv., s. 157.

¹⁴⁸ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s. 106), rozprávač nie je uvedený. Publikuje JP, 5. zv., s. 156.

¹⁴⁹ Text zo Starej Turej, uverejnený v Slovenských pohľadoch, 1897, roč. XVII, č. 1, s. 49. Spisuje Marienka Hargaš. Pozri aj JP, 5. zv., s. 156.

já milé kurátko zala, praj, aj tak skázu vezneš, kedz ta já neveznem. No, tuto už prídem domom, položím milé kura na pec, nech sa, praj, trošičku zohreje. Potom sme sa z mojím trošku zhovárali a milé kurátko si na peci drémalo. Až jennimi rázi nezačnec si, praj: „Šak som zadrémuškalo, jennák som hapuškalo,“ na tej peci to kura viprávat. Mi dobre sme od laku nepopadali! A ešte tot moj mi začal hrešiť, praj: „čos to dze zala? Zavlečeš to hned tam!“ Reku pod se mnú. No potom už išel se mnú a zanesli sme milé kura na to isté miesto, odkál som ho zala. Potom na druhí den prišla k nám cigánka. Viprávám jej reku, tak a tak sa mi ščera povodzilo. Povie milá istá cigánka, praj: „Dobre ste mali, gazdinko, že ste to tam zanesli. Viete, praj, to sa menuje škrátek. A čo bi ste len boli chceli, praj, na tomto svece, šetko bi vám ból doné-sel. Ale, praj, bi ste mu boli moseli s každého, čo bi ste vi boli jedli, též dat. Kedz bi ste, praj, ale niekedi boli zaboli, zle bi bolo potom s vámi.“ A, reku, tam v čerti! To bi som ešte potrebuvala! Rada som bola, že mi len vác naspátek neprišlo.

124.

Škrátek¹⁵⁰

Jeden paholek mal Škrátka, a nemohel sa ho ztrásci. Len ráz prišiel do dvoru Žid, čo skupoval staré háby. Paholek zakrúcil Škrátka do kabáta, a ponúkel kabát Židovi na predaj, a predal mu ho lacno. Žid s batohom kráča domom, natešený, že kabát lacino dostal. Keď bol Žid v širom poli, zavolala z noše Škrátek: „Abrahámko, už som tvoj a ty môj!“ Žid sa ozieral, lebo myslel, že to voľachto naňho žartom pokrikuje; ale keď nikoho nevidzel, počal mať strach. O chvíľu Škrátek zas zavolala: „Abrahámko, už som tvoj a ty môj!“ Židák sa rozbehel aj s nošú k Váhu, aby ju tam zatopil. Keď nošu se Škrátkom uhodzil do Váhu, dal sa do behu, aby ho Škrátek nedohonil; ale, veru, Škrátek mu bol za patami, a povolával: „Abrahámko, ale utekáme!“ A keď Žid dobehel domom, už tam na peci sedzel Škrátek, a smál sa mu: „Abrahámko, ale sme utekali!“ A tak sa Žid Škrátka nemohel ztrásci až do smrci.

¹⁵⁰ Prepis rukopisného zápisu J. L. Holubyho (LA SNK C 515, s.274), rozprávač Adam Ochotnický. Pozri aj JP, 5. zv., s. 157-158.

Pikulík a rarášik

Pikulík alebo rarášik patria rovnako v systéme démonických bytostí k ochrancom domu. Pikulík i rarášik mal na rozdiel od zmoka či škriatka podobu drobného zlostného človečika. Majiteľ ho neustále nosil vo vrecku kabáta alebo v kapse. Pomáhal najmä furmanom, ktorým sa staral sa im o kone, ktoré v noci sám krmil, napájal a česal. Na Liptove mal podobu pachol'aťa ako palec veľkého, ale zato neobyčajne silného. Majiteľovi prinášal šťastie najmä pri stávkach a v hazardných hrách, staral sa o dobytok a vykonával rôzne práce. Kto ho získal ako prvý, mohol ho určitým spôsobom odovzdať druhému a ten tretiemu majiteľovi; tretí sa ho už nemohol zbaviť a po jeho smrti si pikulík vzal za preukázané služby jeho dušu do pekla.¹⁵¹ Rarášikom mohla aj milá čariť a hroziť milému, že keď si vezme inú, tá umrie a o rok príde si predca vziať za ženu čarujúcu. Hnevliý a lstivý je Rarášik, ale šťastie dávajúci, podobne ako pikulík.¹⁵²

125.

Pikulík¹⁵³

Vo Zvolenskej stolici značí Pikulík mužička červeným kabátikom odeného, trojrohý klobúčik majúceho, z baní a dier na zem vychádzajúceho. (...) V Liptovskej stolici je Pikulík pachol'a asi na palec vysoké, ale neobyčajne silné. Kto ho má, tomu všetko prináša, zlato, peniaze, zbožie, stravu a i. I práce vraj jemu naložené so zvláštnou spôsobnosťou vykonáva. Kočišom kone kŕmi tak, že hoci by im nijakú krmu nedávali, predsa tučnejú a mocné bývajú. Kočiši, pikulíkov majúci, môžu sa celé noci po záletoch túlať, oni všetky ich povinnosti vykonávajú. Ľud verí, že je to diabolský pacholík, ktorý tomu, komu dary nosí, vopred za dušu platí, až ju naposledy aj vezme. Kto ho vraj prvý dostane, ten ho môže druhému odovzdať a druhý tretiemu, ale

¹⁵¹ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska dostupná na <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/pikulik/> [cit. 6. 1. 2025].

¹⁵² Dobšinský, Pavol: *Prostonárodné Obyčaje, povere a hry slovenské*. Turč. Sv. Martin.: Tlačou Kníhtlač účastinár. spolku. Nákladom vydavateľovým. 1880. Dostupné na Zlatý fond denníka SME 2007, [cit. 6. 1. 2025]. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodnie-obycaje-zvyky-a-povere

¹⁵³ Kollár, Ján: *Národné spievanky*. 1. diel. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, s. 720. Pozri aj JP, 5. zv., s. 159-160.

z rúk tretieho viacej nikam nepôjde, avšak až do smrti pri ňom zostane. Kto ho tak dostal a veci od neho prijímal, ten sa ho nijako viac pozbaviť nemôže, hoci by ho do vody alebo ohňa hodil, do truhly zamkol, on odvšadiaľ vylezie a za svojím známym príde.

Katarína Žeňuchová (ed.)

Ked' ešte strigy chodili po svete...

Antológia folklórnych textov mytologickej prózy

Vydavateľ: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i.

Prvé vydanie.

Miesto vydania: Bratislava

Rok vydania: 2024

Počet strán / autorských hárkov (AH): 176 s. / 9,5 AH

Technický redaktor: Bc. Martin Žeňuch

Pre Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i., vytlačila Veda,
vydavateľstvo SAV

ISBN – 978-80-89489-57-2

EAN – 9788089489572

